

EURÓPA ÉS ÁZSIA.

A) EURÓPA.

I. Az Alpok.

Az Alpok — Európa ezen legmagasabb s legtömöttebb hegysége — főgerincével a Liguriai tengertől a Közép-Dunáig, mellékágaival, — a Pó alföldjét megkerülve — az Adriai tengerig huzódik.

Ezen szélesen kiterjedő hegységben, de kivált annak keleti részében, három, párhuzamosan haladó övet lehet megkülönböztetni: a középső főövet és az éjszaki és déli melléköveket. A középső főöv alapköze a gnaisz, csillámpala és granit; az éjszaki és déli mellékövekben a meszes kőzetek lépnek előtérbe, nevezetesen a mészkőpala.

Ezen legtermészetesebb hosszúsági beosztás mellett egy másik, könnyebb áttekintést nyújtó s azért gyakoribb, szélességi beosztás szokásos a földrajzban. Ezen beosztás szerint az Alpokban a Nyugati- Közép- és Keleti- Alpokat különböztetjük meg.

1. A Nyugati Alpok.

A Nyugati-Alpok főgerince a Liguriai tengertől egyenesen éjszaki irányban huzódik a Dora Baltea völgyéig s itt a Mont-Blanc hegyóriásban (4810^m) méltó befejezést nyer.

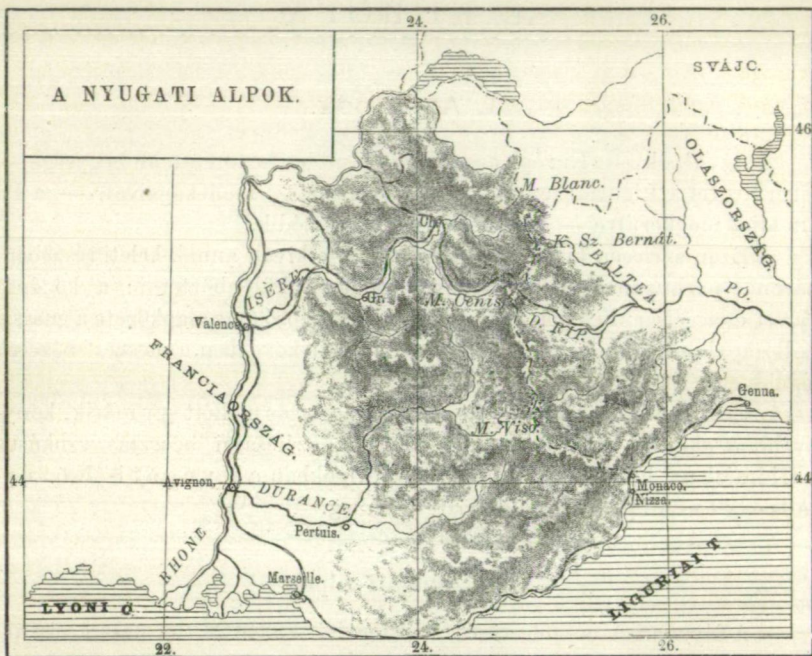
Azon részét, mely a Liguriai tengertől a Monte Visóig terjed s kelet felé az Apennin hegységgel összefügg, Tengeri-Alpoknak nevezik. Nyugat felé a Durance balpartját kísérő azon hegyek ágaznak el tőle, melyekkel a mult évben a Lyoni öböl környékének tárgyalásánál megismerkedtünk.

A Monte-Visótól a Dora Ripuariáig terjedő részt Cotti-Alpoknak nevezik. Ez meredeken emelkedik a Pó alföldjéből, nyugat felé azonban messzeterjedő hegyágak indulnak ki belőle, a Durance és Isère közti vidéket hegyvidékké alakítva.

A Dora Ripuarია és Dora Baltea forrásvidéke közti részt Grai-

Alpoknak nevezik. Itt emelkedik a M. Cenis (3593^m), mely alatt a Dora Ripuaria és Isère völgyeit összekötő vasút van vezetve. Éjszakfelé találjuk a Kis-Sz.-Bernát (2178^m) hegyet, melyen át merész hegyi műút vezet a Dora Baltea felől az Isère felső völgyében fekvő Grenoble városába, ezen hegyvidék legnagyobb községébe.

A Kis-Sz.-Bernáton túl emelkedik a M. Blanc hegycsoport, melytől kezdve az Alpok eddigi éjszaki iránya keletivé változik. Ily módon maga a M. Blanc hegy a Nyugati-Alpok éjszaki s a Közép-Alpok nyugati végpontját képezi. Nyugat felé azon hegycsoport ágazik ki belőle, mely az Isèretől ej-

szakra fekvő területet borítja a Rhone folyóig, melynek szűk sziklavölgye azt a francia Jura hegységtől elválasztja.

Az imént tárgyalt hegyvidék legjelentékenyebb folyóvizei: kelet felé a Pó, a Dora Ripuaria és a Dora Baltea; nyugat felé a Durance és az Isère.

A Durance felső völgye hegyek közé szorított; közep völgye mindinkább tágul; Pertuis mellett a folyó az alföldre ér, melyet azután nyugati irányban torkolatáig (Avignon) szel.

Az Isère felső folyása zord hegyvidéket szel. Tekervényes szűk völgye Grenoble mellett kezd tágulni. Innen azután nyugati irányban folyik a Rhône felé, melybe Valence felett ömlik.

Az Alpok nyugati szárnyának főgerince az olasz királyság és a francia köztársaság közötti természetes határt képezi. A keleti meredek lejtők lakói olaszok, a nyugatra nyíló völgyeket francziák lakják. Itt úgy, mint amott különösen állattenyésztéssel foglalkoznak, mivel a földművelés a hegyek között alárendelt jelentőségű; előtérbe csak ott kezd az lépni, hol a táguló völgyek termékeny talaja alkalmas rá. A hegyek végágainak déli és nyugati lejtői felette alkalmasak a gyümölcs- és szőlőtermesztésre. Ipar és kereskedelem nem oly virágzó, mint a szomszéd sík területeken, bár az utóbbinak nagy előnyére válik a M. Cenis alatt vezetett s Franciaországot Olaszországgal összekötő vasút, melynek jótékony hatását különösen Grenoble és Chambery községek gyors felvirágzása bizonyítja.

A tengerparton az olasz Genuából, a kis független Monacón és a francia Nizzán át Marseilléba vezető vasút, mely az Alpok most tárgyalt nyugati ágának déli, meredek, sziklás tengerparti részén épült, egyike a legváltozatosabb kilátást nyújtó vasúti vonaloknak.

2. A Közép-Alpok.

A Közép-Alpok az egész hegységnek törz-ét képezik. Örök hóval borított csúcsok, messzeterjedő jégmezők, illatos hegyi legelők s mindenek felett a nagy vízbőség, mely ezen magas területről négy tenger felé indul, jellemzik e hegyvidéket. Legnagyobb része a svajci köztársaság területére esik, egyes részei azonban Francia, Olaszország és kelet felé Tirol osztrák tartományba is hatolnak.

A hegység nyugati végpontjának a M. Blanc tekinthető, a honnan a Pennini-Alpok kelet felé a M. Rosáig s innen a Lepontini-Alpok éjszakkelti irányban a Rhöne forrásvidékéig húzódnak.

Az Alpok ezen részének éjszaki határát a Rhone felső völgye képezi. Ezen völgyből több — részben történelmi nevezetességű — út viszen a szomszéd Olaszországba. A legjáratabb az, mely a Simplon hágón át vezet a Lago Maggiore felé (most vasutat terveznek arra); kevésbé használt a M. Rosa alatt elvivő út; legrégebb s a középkorban igen sűrűn használt út az, mely a Genfi tó környékéről a Nagy-Sz.-Bernát hegyen át vezet Olaszországba. Ennek legmagasabb részén már 962-ben építettek menházat az utazók számára, mely egyike a legmagasabban épült állandó lakházaknak Európa területén (2472^m). Ezen hágó déli nyílásánál van Aosta a Dora Baltea völgyében, éjszak felé pedig Martigny a Rhone völgyében.

Az utóbbi község mellett a Rhöne völgye már némileg kiszélesedik s magas hegyek által az éjszaki hideg szelek ellen minden oldalról védve, igen enyhe éghajlatu, de gyakran pusztító áradásoknak kitett terület. Martigny mellett a Rhöne éjszakra kanyarodik s ezen irányát mindinkább szélesedő völgyben a Genfi tóba való ömléséig megtartja.

A félholdalakú Genfi tó (578□ $\frac{7}{m}$) déli partjait a Pennini Alpokból kiágazó s az Arve folyó által szelt Szavoyai hegyek környezik. Éjszaki partjait dombkoszorú környezi, mely a Rhone és Rajna közti vízválasztót képezi s nyugaton a francia Jurához csatlakozik. A tó délnyugati csúcán fekszik Genf, Svajcország legszebb, legvagyonosabb s legnépesebb községe. Kifejlett s évszázadok óta meggyökerezett számos iparágai között első helyen áll e városban az órákészítés. Genftől kezdve a Rhône folyó szűk sziklavölgyben elválasztja az Alpokat a Jura hegységtől (perte du Rhône), azután a burgundi sík területet szelve, Lyon mellett egyesül az éjszakra jövő Saonnai, mely által tetemesen nagyobbodva, déli irányban a Földközi tenger felé folyik.

A Rhone felső völgyétől éjszakra terülnek el a Berni-Alpok, a 4000 méteren felül emelkedő csúcok oly nagy számával, mint talán egy más hegycsoport sem az Alpok hegrendszerében (Jungfrau, Aletschhorn, Finsteraarhorn stb.). Nyugatról kelet felé e hegycsoport mindinkább magasodik s legnagyobb tömegességét és magasságát ott éri el, hol azt az Aare folyó hasítja, melynek völgyéből a Grimselel hágón át a Rhône völgybe lehet jutni. Az Aare folyó által táplált Brienzi és Thuni tavak képezik a hegycsoport éjszaki határát. Az utóbbi mellett fekszik Thun, ezen felső alpesi vidék megközelítését nagyban előmozdító vasút végállomása.

Az Aare folyótól keletre fekvő hegyvidék a Tödi Alpok nevezetű alatt foglalhatók össze. Ezen vidék legtekintélyesebb hegyi patakja a Vierwaldstaedti tóba ömlő Reuss patak, melynek völgye a Szent-Gotthard hegynek legeslegújabb időben történt átfuratása után, egyenes összeköttetésben áll a L. Maggioréba ömlő Ticino völgyével. A Rhone felső völgyével a Furka hágó köti össze.

A Vierwaldstaedti és a Zugi tavat a Rigi választja el egymástól, melyről az Alpokra gyönyörű kilátás nyílik. Alatta fekszik Küssnacht (Tell). Luzern, Zug és Glarus mint vasúti állomások bírnak fontossággal az e vidéket nyári időben tömegesen látogató idegenekre nézve.

A Tödi Alpok déli határát az Elő-Rajna a képezi. A Rajna völgyéből az Oberalp hágón át a Reuss és innen — a már fölebb említett Furka hágón át — a Rhône völgyébe lehet jutni. Ezen hágótól délre emelkedik a Sz.-Gotthard hegycsoport. Ezen hegycsoport déli, a Ticino (Tessin) és Töce között húzódó része Tessini Alpoknak, tovább keletre, a Como tó éjszaki partvidékeit borító hegyek Adula Alpoknak nevezetnek.

A Como tóba ömlő Liro és a Hátsó-Rajna között van a Splügener hágó. Ez a legújabb időnkig egyike volt a legjártabb, bár veszélyes közlekedési vonalnak s fűtja a Német- és Olaszország közötti élénk kereskedelemnek.

Az egyesült Elő-, Közép- és Hátsó-Rajna Reichenau mellett már tekintélyes folyó — tágul völgyben. A völgy ezen felső részének legrégebb

s forgalmi tekintetben legfontosabb községe Chur. Ettől kezdve a Rajna egyenesen éjszakknak folyik s Rheineck mellett a Bodentóba ömlik.

A Bodentó (481 $\square \frac{7}{m}$) tulajdonképen a Konstanciszoros által összekötött két tóból áll. Környéke termékeny dombvidék, csak délnyugati partjait környezik a Tödi Alpok keleti végágai.

A Hátsó-Rajna és a Liro patak közötti Splügen hágó alatt egyesül az utóbbival a Maïra patak. Itt találjuk Chiavenna községet, melynek felette nagy fontossága abban rejlik, hogy a fent nevezett hágón át vezetett úthoz itt egy másik is csatlakozik, mely az Inn felső völgyébe vezet s így Olaszország és Tirol közt közlekedést enged. Az Inn-nek Engadin névvel jelölt felső völgye elválasztja a délre elterülő Bernina-Alpokat az éjszakrafelé húzódó Rhaeti Alpoktól. Amazok az Adda által két részre vannak osztva s meredeken ereszkednek le a Pó alföldjére, ezek a Rajna és Inn közötti területet borítják, a Rajnába ömlő Ill forrásvidékét képezve. Az Ill és Inn között emelkedik az Arl hegy, melynek átfuratása után, erre vezetend a osztrák-magyar monarchiát Svajccal összekötő legegyszerűbb vasútvonal. A Rhaeti Alpok folytatását képezik az Inn bal partján kelet felé húzódó Algau- és Bajor-Alpok az Iller, Lech és Isar forrásaival.

Az Etsch és Adda közötti horpadás által állnak a Bernina Alpok összeköttetésben a keletfelé húzódó Ortler Alpokkal; itt emelkedik az osztrák tartományok legmagasabb csúcsa: az Ortles (3904 m). Ezen hegy-csoportot éjszakraól és keletről az Etsch völgye határolja.

Az Etsch mélyen vajt völgyben keletfelé — majd Meran községnél könyököt képezve — délkelet felé folyik. A völgy védett helyzete s mély fekvése nagy előnyére szolgál a dús növényzetnek; a dél felé nyitott völgy sejteti velünk, hogy — bár még az Alpok között — Olaszország közelében járunk. Meran enyhe éghajlata s egészséges tiszta hegyi levegője miatt mellbetegek kedvenc tartózkodási helye. Délre tőle fekszik Botzen, az Etsch és Eisack összefolyásánál s még tovább Trient (zinat), mely azon körülménynek köszönheti jelentőségét, hogy innen kényelmes út vezet a Brenta völgy-be, egyenesen Velence felé.

A Közép-Alpok keleti utolsó csoportja az Ötz völgye után nevezett Ötzmelléki Alpok. Ezen meredek, szakadozott, mélyen vajt sziklavölgyek által szelt hegycsoport éjszakkéleti véget Innsbruck jelöli. Ezen város a közelmúltban az által nyert fokozott jelentőséget, hogy innen dél felé a Brenner hágón át viszen a vasút az Etsch völgyébe Brixen felé, mely ismét a Franzensfeste uraló hágón át össze van kapcsolva a Dráva felső völgyébe vezető vasúttal.

A Közép-Alpok Európa legmagasabb emelkedéseit tüntetik fel. Innen van, hogy e hegység jégmezőiből, tetőinek örök havából folyton tápot nyerő hegyi patakok minden irányban utat törnek magoknak a mélyebben fekvő területek felé. Ezen völgyek helyenkint kiszélesednek ugyan és termékeny

területeket is képeznek, de ezek korántsem képesek annyit teremni, a mennyi a lakosság kitartására elegendő. Innen van, hogy a lakosság a vidék gazdag — állattenyésztésre felette alkalmas legelői, ízletes gyümölcsöt szolgáltató cserjéi és bokrai (ribiszke, pöszméte, borbolya, berkenye), gyógyhatású növényei (mustár, koriander, köménymag), ritka s csak a havasok közt található vadjai (szakálos saskeselyű, kőszáli zerge, kőszáli kecske) dacára — a kenyérnek valót a szomszédból kénytelen beszerezni. A vegyest francia-, olasz- és németajkú lakosság mindazonáltal a jólét magas fokára emelkedett. Vagyonosságának egyik fő alapja, az ide özönlő idegenek nagy száma, kik évenként milliókat hoznak és hagynak e területen.

3. A Keleti Alpok.

A Brenner hágótól keletre az eddigi tömör hegycsoportok helyet, hosszan elnyúló hegyláncolatokat találunk. A Brenner hágóhoz kelet felé csatlakozó ily hegylánc a *Magas Tauern* hegység, mely innen a *Mura* forrásvidékéig húzódik. Legmagasabb csúcsa a *Gross-Glockner* (3796^m); keleti végcsúcsa az *Ankogel*. Éjszaki lejtőinek egy szűk völgyében fekszik a híres *Gasteini* fürdő.

A Mura forrásvidékén a hegység két részre oszlik. Mindkettő kelet felé halad a Mura és Mürz hossz völgyei által egymástól elválasztva. Az éjszaki a *Sztiriai Alpok* láncolata, a másik a Mura haránt völgye által hasított *Nori Alpok* hegysége; mindkettő újból egyesül a Mürz és *Lajtha* közt vízválasztót képező *Semmeringben*.

E két hegylánc között a Mura és Mürz völgyei szűkek és kevésbé termékenyek. Az előbbiben *Mura* u, *Judenburg* s a jeles bányászati akadémiaival bíró *Leoben* jelölnek tágabb katlanokat. Legnagyobb község a Mura és Mürz egyesülésénél *Bruck*. Az éjszakra fekvő *Mürzschlag* kedvenc kirándulási helye a bécsieknek, a *Semmeringen* át ide vezető vasutvonalon, mely gyönyörű vidéken halad s szép betekintést enged az Alpesi völgyekbe. *Brucknál* a Mura a *Nori Alpok* főgerincén át törve, délkeletre kanyarodik s innen Magyarország határáig termékeny dombvidéket szel, melynek legjelentékenyebb községe a gyönyörű fekvésű *Graz*. Ettől éjszakra a *Nori Alpokból* kiágazó hegycsoport a *Rába* forrásvidékét képezi.

A *Semmering* s a közelebben emelkedő *Schneeberg* legmagasabb keleti végpontjait jelölik azon hegységnek, mely innen nyugat felé — az *Enns* által két részre osztva — az *Osztrák-Mész-Alpok* nevezete alatt a salzburgi hercegség határáig húzódik. A *Sztiriai Alpoktól* elválasztja az *Enns* hossz völgye s a beléje ömlő *Salz* a patak.

A *Sztiriai Alpok* horpadásain az *Enns* és *Mura* völgyet összekötő számos hágó van. Nevezetesebb különösen a *Hieflau Eisenerz* és

Vorderberg irányában vivő, azután meg az, mely Rottenmann és Radstättből dél felé enged közlekedést a Mura völgyébe.

A Traun folyó az Osztrák-Mész-Alpok nyugati részét szeli, vadregényes, sóban bővelkedő vidéken, melynek számos hegyi tava, a hegyeknek merész, meredek emelkedése, jó levegője, több gyógyhatású fürdője — azt a szórakozást és üdülést keresők kedvencz nyári tartózkodási helyévé teszi. Ezen terület legfontosabb községei: A ussee vadregényes vidéken, hírneves gyógyintézettel, Hallstätt a hasonló nevű tó mellett, Ischl világ-hírű fürdővel s Gmunden a Traun tó-éjszaki csúcánál.

A Hallstätti tótól délre emelkedő Dachstein és Tannen hegység közvetíti az átmenetet a Salzburgi Alpokhoz, melyek a Salzachtól nyugatra fekvő területet borítják. A bennök eredt Saalach a hegységet két részre osztja: egy keleti salzburgira és egy nyugati tirolira. A keleti rész a Salzburg főhely, gyönyörű vidéken, szép kilátással a szomszéd Alpok hótakart tetőire; nyugaton már az Inn mellett emelkedik Kufstein vára, hírhedt állami fogházzal; délre Zell a Ziller patak völgyében azon a helyen, hol a Salzburgi Alpokkal összekötött Zillermelléki hegyek a Magas Tauer hegylánchoz csatlakoznak,

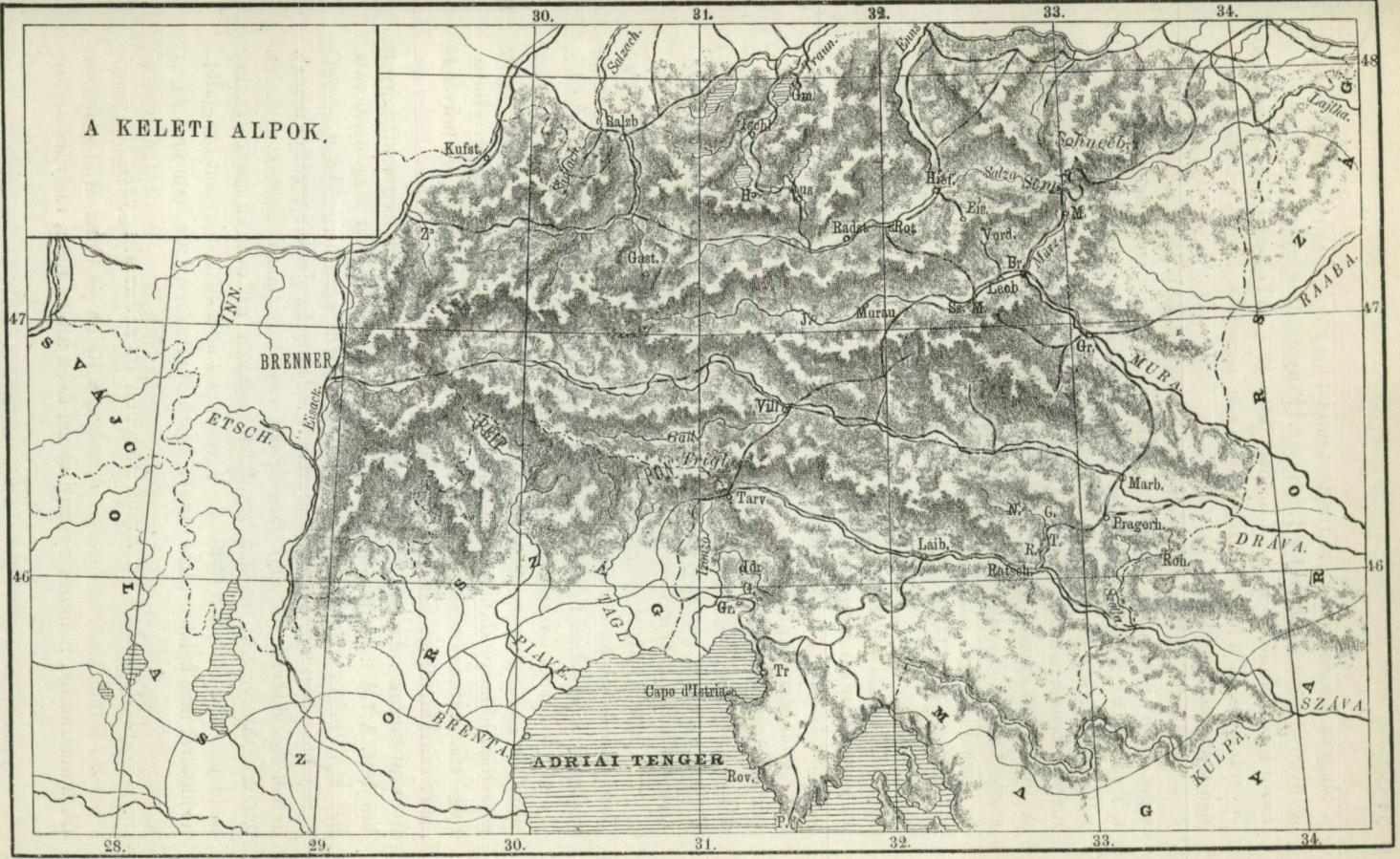
A Magas Tauer hegységtől délre az Eisackba folyó Rienz és a kelet felé induló Dráva közti horpadás képezi a kapcsolatot a Tauer hegylánc azon szélesen kiterjedő hegyvidék között, mely a Drávától délre az Etschtől keletre a Brenta, Piave, Tagliamento, Isonzo, Száva és Kulpa forrásvidékét képezi.

Ezen szélesen kiterjedő hegyvidék nyugati az Etsch és Piave közt elterülő részét a Déltiroli Dolomit-Alpok nevezete alatt foglalják össze.

A Piave és Dráva közti, Peitelsteinnak nevezett, hágótól a Karni Alpok nevezete alatt két hegylánc húzódik kelet felé: az egyik a Dráva és Gail között, a másik a Gail jobb partján a Pontafel hágóig. Ez utóbbtól délre, a Piave és Tagliamento között húzódó hegyláncolatot a Velencei Alpok nevével szokás jelölni.

A Pontafel hágónál még fontosabb a Tarvis után nevezett horpadás, melyen át a Vilach és Triesztet összekötő út van vezetve a Dráva völgyéből az Isonzo felé; innen egyszersmind a Száva felső völgyébe kényelmes út vezet, jelenleg a Laibach felé vivő vasutnak iránya.

A Dráva és Száva közti terület hegysége Karavának nevezetik. Ezen hegység kelet felé mindinkább alacsonyodik, havasi jellegét elveszti s dombvidékké válik ott, hol azt a Gratzból Trieszt felé vivő vasút szeli, a Dráva melletti Marburgból a Száva mellett fekvő Ratschachon át Laibach felé. Ezen vasútvonalnak ránc nézve egyik legfontosabb állomása Pragerhof, mivel itt a Budapestről kiinduló déli vaspálya egyik vonalával az osztrák terület vasúthálózatához csatlakozik. Közéleben

A KELETI ALPOK.

BRENNER

ETSCH.

ADRIAI TENGER

KULPA

DRAVA

MURA

RAABA

28.

29.

30.

31.

32.

33.

34.

47

46

48

47

16

a Magyar birodalom és Sztiria közt határt képező Sz o t l a mellett fekszik a savanyú vizéről nevezetes R o h i e s. Pragerhoftól nyugat felé találjuk a hazai történelmünkben is szerepet játszott C i l l i t, melynek közelében N e u h a u s, T ü f f e r és R ö m e r b a d nevezetű fürdők a vidék jólétének nagy előmozdítói.

A Tarvisi horpadástól délkeletre, a Száva jobb partján húzódó hegységet a J u l i A l p o k névvel jelölik. Ennek éjszaki részén emelkedik a T r i g l a v (2865^m); délkelet felé azonban mindinkább elveszti havasi jellegét, szélesen kiterjeszkedik s összekötő kapcsot képez az Alpok s a magyar tengerpartnak, már más helyen ismerni tanult, hegységei között. A Juli Alpok egyes helyein sok higany található; ennek köszöni jelentőségét I d r i a. Tovább dél felé találjuk a már teljesen déli éghajlatú G ö r z és G r a d i s k á t, nagy déli gyümölcs kereskedéssel, majd meg az Adriai tenger partján Trieszt városát, az osztrák tartományok legnagyobb kikötőjével.

Trieszttől délkeletre az Isztriai félsziget nyulik az Adriai tengerbe. Belseje a magyar tengerparthoz hasonló, mészköves, barlangokban és üregekben bővelkedő, vízben szegény hegyvidék, melyet K a r s z t n a k neveznek. A tengerpart gazdag tagozott ugyan, de sziklás voltánál fogva kevés alkalmas kikötőt tud felmutatni. Legjelentékenyebb helyek itt C a p o d' I s t r i a, R o v i g n o s a félsziget déli csúcsát képező P u n t a d e l P r o m o n t o r e. Közeliében P ó l a, az osztrák-magyar hadi tengerészet megerősített kikötője.

A Keleti Alpok hegyvidéke keveset különbözik a Közép-Alpoktól. Nem bővelkedik ugyan annyi a hóvonalon felül emelkedő csúcsokban, de széles kiterjedésénél fogva ez is zord és vadregényes hegyi vidéket képez. Az Alpok három hosszúsági öve legjobban itt különböztethető meg. A középső öv gazdag vasércekben, az éjszaki sóban bővelkedik, a déli egyes részeiben higany található. A lakosok főfoglalkozása a hegyekben állattenyésztés, számos hosszvölgyeinek kiszélesedő katlanjaiban a földművelést nagy szorgalommal és kitartással üzik, az arra alkalmas területeken a bányászat virágzó. Az ipar s különösen a vasműipar egyes helyeken nagyon kifejlett. A vidék iparára és kereskedelmére általában igen jó hatással vannak a kitűnő ország- és számos vasutak, melyek ezen hegyvidéket is évről évre jobban és sűrűbben behálózzák. A lakosság éjszaknyugaton német, délkeleten szlovén; a déli tengerparti részeken olaszok laknak. A Keleti Alpok által borított terület majdnem egészen az osztrák császársághoz tartozik; csak éjszakon nyulnak egyes ágak a szomszéd német birodalom területére, míg keleten alacsonyabb ágaik Magyarországra hatolnak.

4. Fensíkok az Alpok tövében és a Jura-hegység.

Az Alpok hegyrendszerére éjszakon a Rajna és Duna által szelt fensíkok támaszkodik. A fensíkok nyugati része, azon állam után, melynek terü-

tét képezi, svajcinnak, a keleti rész svábjornak neveztetik; az utóbbinak keleti Dunamelléki folytatását az osztrák dombvidék nevével szokás jelölni. E fensík éjszaknyugati határát a Jura hegység képezi, mely a Rhône folyótól a Fenyves Erdőig húzódik. Ezt a francia-svajci, és a sváb-frank Jurára szokás felosztani.

a) *A svajci fensík s a francia-svajci Jura.*

A svajci fensík nyugatról kelet felé a Genfi- és Bodentó között terül el; dél felé a Berni és Tödi Alpokra támaszkodik; éjszakon a Rajna, éjszaknyugaton pedig a Genfi tó környékén az Alpokkal összekötött Jura határolja. A Jura alatt elterülő Neuenburgi, Morat és Biel tavak vizei az Aaréba folynak. Az Aare felső völgye szűk, a völgy csak ott kezd némileg tágulni, hol a folyó a Brienzi és Thuni tavakba ömlik; Thun városánál a fensíkra lép, azután Bern től nyugati, majd a Saane felvétele után éjszaki és éjszakkéleti irányban a Rajna felé folyik. Az Aare legnagyobb hegyi mellékpatakjai: az Emmen, melynek vidékén a sajtkészítés igen fontos és jövődélmező iparágat képez, a Vierwaldstædti tavat szelő Limmat. A Zürichi tó éjszaki partján fekvő Zürich a svajci köztársaság első gyár- és kereskedelmi helye, hirnemes műegyetemmel.

A Zürichi és Bodentó között fekvő vidéket a Thur kanyarogja be. Ezen terület éjszaknyugati végén találjuk Konstanz városát a Bodentó két részét összekötő természetes csatorna mellett (zsinat).

A Rajna a Boden tóból Laufen felé folyik, hol a — hibásan Schaffhausen után nevezett — híres vízesést képezi. Innen déli, majd nyugati irányban folyik s az Aare vizének felvétele után — Basel városáig terjedő szűk sziklavölgyben — áttöri a Jura hegységet.

A Jura hegység a Rhônetől a Rajnáig terjedő részének alapköze a mész. Mint minden meszes kőzetű hegység, ez is vízben szegény; meredeken emelkedik, de nélküli az éles csucsokat s így inkább mélyen vajt völgyek által megszakított fenföldet képez. A Jura ezen részének gyér lakossága francia, a svajci fensík lakói németek: szorgalmas, iparúzó és kereskedő nép, mely a szellemi műveltség magas fokára emelkedett.

Svajc (éjsz. szél. 46—48°; kel. hossz. 24—28°) szövetséges köztársaság, melynek fő kormánya a hét tagból álló szövetségi tanács. Nagysága 41,000 $\frac{1}{1000}$; lakosainak száma megközelíti a 3 milliót. Határai: délfel Olaszország; nyugat és éjszaknyugatra Franciaország; éjszakra Németország; keletre az osztrák tartományok és a kis Liechtensteini hercegség.

b) *A sváb és frank Jura. A sváb-bajor fensík.*

A Rajnától a Jura éjszakkéleti irányban a Dunáig s ettől áttöretve keleti irányban halad, vízválasztót képezve a Duna és Rajna között. A Jura itt délről és éjszokról egyaránt meredeken emelkedik. Az Altmühl és a Regnitzet összekötő Lajos csatornáig a hegység sváb Jurának (délnyugati része: Rauhe Alp), az Altmühl és Naab között éjszak felé húzódó része frank Jurának nevezetik.

A Jura által borított terület gyér, németajku lakói a földmivelés mellett állattenyésztéssel foglalkoznak. Ipar és kereskedés csak az Altmühl és Naab völgyeiben valamivel élénkebb. Az Altmühl völgyében fekvő Solenhofen kitünő mészpalát szolgáltat.

A Jura déli tövét Sigmaringen városától kezdve Regensburgig a Duna folyó mossa. A megerősített Ulmtól, hol a bajor és württembergi vasutak csatlakoznak — a Duna már tekintélyes vízmenynyiségével fontos közlekedési eszközt képez. Innen kelet felé a mindinkább növekedő s helyenkint széles mocsaraktól kísért Duna bajor területen még háromszor van vasút által áthidalva: Donaupörth, Ingolstadt és Regensburgnál. Az utóbbinál délkeletre kanyarodik s Passau mellett, hol a jobbról jövő Innt magába fogadja osztrák területre lép.

A Dunától délre az Alpok tövéig húzódó terület sváb-bajor fensíknak nevezetik. Ezen tavakban s messzerjedő turfártegekben bővelkedő, részben mocsáros s párhuzamosan haladó, tekintélyes alpesi folyóktól szelt fensík nem termékeny s földművelésre csak részben alkalmas; virágzóbb az állattenyésztés, melyre a vidék lakossága nagy gondot fordít. Nagyobb folyói: a Tirolban eredt Immenstaedt mellett a fensíkra lépő Iller (Ulm); attól keletre az Arl hegység éjszaki lejtőin eredt Lech, melynek völgyében a történelmi nevezetességű Ágostáttaláljuk; még tovább kelet felé szeli a fensíkot a szintén Tirolban eredt Ammer és Würmtavak vizeit magába fogadó Isar. Mellette fekszik Bajorország fővárosa München, melyet vidékének terméketlensége dacára, a szépművészeteket és tudományokat szerfelett pártoló fejedelmi kegytett nagy várossá. A benne központosuló bajor vasuthálózat iparának és kereskedelmének nagy előnyére válik.

A sváb-bajor fensík keleti részét szeli a hatalmas Inn folyó. Ez az Alpokból — a vasúti összeköttetéseinek fogva nagyfontosságú — Rosenheim mellett lép ki a fensíkra s azt azután éjszakkéleti irányban Simbach városáig szeli, hol az Ausztriát Bajorországgal összekötő vasút áthidalja. Innen a Dunába való ömléséig Ausztria és Bajorország határát képezi.

Az Inns a beléje ömlő Salzach által határolt területen van az Alz által szelt Chiemtó. Bajorország számos tavai közt ez a legnagyobb.

FENSIKOK AZ ALPOK TÖVÉBEN
ÉS A JURA HEGYSÉG.

c) *Az osztrák dombvidék.*

Az eddig leírt fensík keleti folytatásának tekinthető az Inn és Salzachtól keletre elterülő s Hausruck-nak nevezett dombvidék, melyet az Alpoktól azon horpadás választ el, melyen ez idő szerint a Salzburgot Linz zel összekötő vasút halad, mielőtt a Traun völgyébe érne. Keletre az Enns táguló völgyében találjuk a vasműiparáról híres Steiert s a folyó torkolatánál Enns városkát, melyen alúl az Alpok a Duna közvetlen szomszédságába húzódnak. A Duna völgye inntől kezdve annyira szűkül, hogy az innen Bécs felé vivő vasútnak is a völgy elhagyásával kénytelenek voltak más irányt keresni; abba ismét csak Ipsz mellett ereszkedhetik alá, a honnan M ö l k i g a Duna közvetlen szomszédságában haladhat. Mők mellett az Alpokból kiinduló ágak éjszakra terelik a folyót, de nem sokára ismét keleti irányban éri el a t u l n i m e d e n c é t, melynek termékeny területét több ágra oszolva öntözi. Bécsen felül a Bécsi Erdő éjszaki lejtőit mossa s innen azután a Bécsi medencének nevezett sík területet délkeleti irányban szeli. A Bécsi medencének déli, a W i e n , S c h w e c h a t , F i s c h a és L a j t h a által öntözött dombos és a Duna felé egészen sík területének legfontosabb városa a Duna és Wien összefolyásánál épült Bécs.

Bécs a Duna mentében fekvő városok között a legnépesebb, legnagyobb és legszebb. Természeti fekvése folytán is nagy előnyökben részesül: A Dunának nyugatra és keletre nyitott völgye, az ide nyíló Morva völgyön át az Elba, Odera és Visztula felé vivő közlekedési utak, s az Alpokon át — bár nem könnyű — de legrégebb idő óta létező közlekedési vonalak az Adriai tenger felé, azt Közép-Európa egyik legfontosabb kereskedelmi helyévé tették. Hozzá járult, hogy az itt lakó fejedelmi család évszázadokon át gyakorolt kedvezései, jótékony utóhatás és kedvező eredmény nélkül nem maradhattak. Bécs az osztrák vasúthálózat középpontja; itt központosúl az osztrák tartományok ipara (gyáripar) és kereskedelme. Számos tudományos intézete s nagyszámú gazdag gyűjteményei azt az osztrák tartományok szellemi műveltségének középpontjává is teszik.

A Bécsből délkeletre elterülő dombvidék egyéb jelentékeny helyei még B á d e n , meleg kénforrásokkal; B é c s - U j h e l y Magyarországgal élénk kereskedelmi összeköttetésben áll; a Lajtha melletti B r u c k o t , Magyarországtól csak a Lajtha folyó választja el.

5. A Duna folyása.

A Duna a Fekete Erdő keleti lejtői alatt fekvő D o n a u e s c h i n g e n városkánál, a B r é g és B r i g a c h tekintélyes nagyságú hegyi patakok egyesüléséből ered. Innen kelet felé folyik s mindjárt legfelsőbb folyásában

kénytelen már tekintélyes vízmennyiségével az útját álló Sváb-Jura hegységet áttörni, melyből Sigmaringen városkánál kijut. Erejének ezen első próbáját azonban drágán fizeti meg. A Jura laza, mészköves s földalatti üregekben bővelkedő hegységében ugyanis vízének nagy részét elveszti, mely földalatti erekben a sokkal mélyebben fekvő s a Rajnába ömlő A a c h b a folyik. Sigmaringentől kezdve a Duna a sváb-bajor fensíkot szeli Regensburgig északkeleti, innen Passauig délkeleti irányban. Ezen területen a folyó ismét hatalmasan gyarapszik, különösen az Alpokból jövő jobb parti mellékfolyók által, melyek délről észak felé nyitott völgyeikkel a Dunamelléki vidék főközlekedési vonalait képezik az Alpok felé, részben ezeken át Olaszországba. Balról e területen csak az Altmühl a Naab és a Régen ömlik beléje. Ezeknek völgyei a Rajna és Elba felé könnyítik a dunamelléki területek közlekedését.

Passautól Pozsonyig nagyjából keleti irányban folyik, egyes helyeken szűk völgybe szorítatva, de helyenkint tág rónákat is szelve, mint Béctől Dévényig, hol az éjszakraól jövő Moryát fölveszi. Ennek völgye a természet által kijelölt közlekedési vonal az Odera és Visztula felé. Délről e területen csak kisebb hegyi patakok ömlenek a Dunába.

Pozsonynál kezdődik a Duna közép folyása s tart a vaskapuig, melyen át Magyarország területét elhagyja. E területen jobbról beléje ömlő mellékfolyói az Alpok belsejébe engednek akadálytalan közlekedést, míg a balról beléje ömlő folyóvizek forrásvidékén számos járható hágó közvetíti a szomszéd éjszaki tartományokkal való közlekedést.

A vaskapun túl a Duna éjszakra nyitott ívben határolja az oláh alföldet, melynek keleti részén, még egyszer egyenesen kelet felé kanyarodva — a Fekete tengerbe ömlik.

A Dunának imént leírt folyása és iránya jelzi annak világtörténelmi fontosságát. Összekötő kapcsa volt az mindenkoron Közép-Európa népeinek, s nyugatról — Európa közepéből — keletre — a Fekete tenger felé — irányzott folyása, különösen most, a gőzhajózás életbeléptetése óta, a nyugatról kelet felé irányzott kereskedés egyik főcsatornája. Mindenesetre nagy hátrányára szolgál a dunai forgalomnak azon körülmény, hogy nem nyitott, hanem zárt s olyan tengerbe ömlik, melynek magas, nem épen gazdagon tagozott partvidéke, a kereskedelmi összeköttetést a tengert környező belső föld felé, felette nehezíti.

A Duna Közép-Európa leghatalmasabb folyója. Hosszúsága 2756 $\frac{7}{10}m$; az általa és mellékfolyói által szelt terület a 800,000 $\square\frac{7}{10}m$ felül haladja.

A Duna a Fekete tenger rendszeréhez tartozik. Kisebb-nagyobb vízvázalasztó emelkedések által az Aegæi- (Marica, Sztruma, Vardar), az Adriai- (a dalmát-istriai parti folyók, Etsch és Pó mellékfolyói), az Éjszaki- (Rajna, Elba) és Keleti- (Odera, Visztula) tenger rendszerével határos. Keleti szomszédja a Dnyeszter, mely szintén a Fekete tengerbe ömlik. A vízvázalasztó vonal, mely a Dunát a nevezett folyóktól elválaszja, csak

kivételesen huzódik a magas hegységek gerincein s így csak ritkán akadályozza a közlekedhetést a szomszéd folyam- és tengervidékekre.

A Duna forrásainak magassága 1126 méternyire van a tenger színe felett, azaz egész hosszának esése 1126 métert teszen. Az esés folyásának különféle részein nem egyenlő. Felső folyásában (a Morva torkolatáig) esése megközelíti az 1000 métert; innen torkolatáig 130 méter esése van. Közép és alsó folyásán ezen csekély esés a hajózásnak nagy előnyére válik.

A Duna már Ulmtól kezdve tutajozható, Regensburgtól kezdve már kisebb hajók is járnak rajta. Hajózhatósága mindazonáltal csak ott kezdődik, a hol a nálánál még hatalmasabb Innt magába fogadja. Itt azonban a hajózásnak nagy akadályára szolgál a szűk sziklavölgy, melyben az Alpokat a cseh hegyekből kiágazó domboktól elválasztja, úgy hogy tulajdonképeni hajózhatósága csak Bécsnél kezdődhetik. Innen már nagyobb hajók is közlekednek rajta egészen torkolatáig. A hajózás egyik főállomása ezen a vonalon Budapest. A hajózást ezen vonalon csak a gönyői csekély mélységű meder, a vaskapui sziklaélek s a Delta-torkolat zátonyai nehezítik, a nélkül azonban, hogy folytonosságát megakadályoz hatnák. Számos, tekintélyes nagyságu mellékfolyója szintén hajózható, mások tutajozhatók.

Vizeinek legnagyobb részét az Alpokból és Kárpátokból nyeri, kis részben a Jura, Morva dombvidék és Balkánból is. Utolsó balparti mellékfolyói a Szereth és a Pruth már a Kárpátok éjszak-keleti lejtőin erednek. A következőkben tehát itt kellend fölvenni a tárgyalás fonalát.

Természeti tárgyak.

1. Kőzetek.

1. A solenhofeni mészkőpala. Vékony agygrétegekkel átszótt palás mészkő, mely vékony táblákba hasítható. A finomabb darabok az írások és rajzok sokszoros másolására (kőnyomás), a durvább és vastagabb táblák termék, folyosók, templomok és előcsarnokok kikövezésére szolgálnak.

2. Növények.

1. A mustár (*Sinapis nigra*) 60—130 % magasra nő, terebélyesen szétterjedő ágakat hajt; alsó levelei szívvidomúak és fűrészelt szélűek, a felsők lándzsa formák és épszélűek. Virágai sárgák, termése hengeres táska; kerek magvai sötétbarnák. Ehhez hasonlít a fehér mustár (*Sinapis alba*), csakhogy ennek világos sárga magja van. Mind a fekete, mind a fehér mustár magvában sajátságos, édes ízű, igen csipős, illó olaj van, mely az emberi bőrt erősen megvörösíti, néha hólyagot is hűz, még pedig sokkal hamarabb mint a köris bogár. A megőrölt mustármagot vízzel kovásszá keverve fájdalomenyhítő borogatásnak, édes musttal összefőzve pedig a húsételhez mint mustármártást használják.

2. A koriander (*Coriandrum sativum*) vadon terem és kertekben művelik. Ennek minden része, nyers korában, fűszédítő, nehéz szagú, mint

a bűdőség. Magvai pedig, mikor megérnek és jól megszáradnak, kedves szagúak s édeses, erős fűszerszám ízűek. Ezen magvakkal szeretik némelyek az edeleket fűszerszámolni, mert a gyomrot erősítik s a bőfőgést szüntetik.

3. A k ö m é n y m a g (*Carum carvi*) 30—60 $\%$ magas növény, melynek orsóidomú gyökere és a tövétől elágazó, fölnyúló kopasz szára van. Hosszúra nyuló levelei kétszer szárnyaltak, egyes levélkéje szárnyaltan hasogatott, az alsók nyelesek, a felsők duzzadt hüvelyen ülnek. Csekély fehér virágai 8—16 sugárú, összetett ernyőt képeznek. Hosszúkás kettős magjai fűszerszám ízűek és kopaszok. Vadon terem és kertekben műveltetik. Magvait fűszernek és szeszes ital készítésére használják.

4. A v ö r ö s r i b i s z k e (*Ribes rubrum*) 1—2 m tövistelen cserje, ágai barnás szürkék. Hosszú nyelű nagy levelei 3—5 karélyuak, egyenetlen fűrészelt szélűek. Virágai fürtökben állanak. Gömbszerű apró gyümölcsei élénk vörös vagy sárga bogyók. Vadon terem és kertekben műveltetik. Magvait fűszernek és szeszes ital készítésére használják.

5. A p ö s z m é t e r i b i s z k e (*Ribes grossularia*) 60—90 $\%$ magas cserje, melynek síma fehéres kérgű, kibajló részein hármas tövisek ülnek. Apró, kerekded, rövidnyelű levelei 3—5 karélyuak, fűrészelt szélűek és többé-kevésbé szőrösök. Apró fehér virágai egyével vagy hármával függenek rövid nyelükön. Szennyes sárga, halaványzöld vagy homályos vörös gyümölcse, gömb- vagy tojás alakú, éretlen korában szőrös bogyó. Mind nyersen, mind főzve élvezhető.

6. A b o r b o l y a (*Berberis vulgaris*) 1—3 m magas, tövises vesszőkből álló cserje. Tojásidomú fűrészelt szélű levélkéi pamatokban állnak és minden levélpamat alatt vagy egyes, vagy hármas tövis látható. Sárga virágai lefüggő fürtöket képeznek. Gyümölcse élénk vörös, savanyu ízű, élvezhető bogyó. Finom, sárga fáját esztergályos munkákra, gyökereit sárga festéknek, bogyóit befőzve csemegéül használják.

7. A b e r k e n y e (*Sorbus aucuparia*) magas törzsű fa, melynek levelei szárnyaltak és bimbói molyhosak. Apró fehér virágai sűrű aláernyőt képeznek. Borsónagyságú vörös bogyógyümölcse nem élvezhető.

3. Állatok.

1. A s z a k á l o s k e s e l y ü (*Gypaëtos barbatus*) teste — beleszámitva a fark hosszát is, mely az egész hosszúságnak felét teszi 130 $\%$ hosszú; szárnyterje 250—280 $\%$. Feje és nyaka tollas, csőre erős, egyenes, végén horgas, tövénél durva sörtenemű szakál látszik — rövid lábai egészen az ujjakig tollasok, szárnyai hosszúk, köpenye feketés, tollszárának vége fehér, tokája, melle és hasa világos rozsdasárga, nyaka és feje sárgás fehér; az utóbbi fekete szalaggal kerített; sötét piros szemei magasan állanak. Meredek sziklákon fészkel, tavasszal a zerge és fiatal kecskéket üldözi, de a zergét, juhót, kecskét, nyulat, marmottát és fajdot is megtámadja, a magasból hirtelen reá csapván, fölkapja s a sziklára ejti, vagy pedig a mélységbe taszítja, hol összezuzott zsákmányát kényelmesen fölemészti. Dögöt csak nagy szükségben eszik.

2. A k ö s z á l i z e r g e (*Antilope rupicapra*) a kecskéhez hasonló, csak hogy nyaka nyulánkább, teste rövidebb, szárai hosszabbak, szakála nincsen; szarva fekete, alúl gyűrűzött, fölül síma, hegye horgasan hátra görbült; felső ajka kissé hasított; szemei nagyok, élénkek, fénylők, könnygödre nincsen; éles szélű csülkeivel a meredek sziklákon is biztosan állhat.

Testét hosszú durva szőr fedi, színe az évszak szerint változó: tavaszkor fehérszürke, nyáron vörösbarna, őszkor sötétbarna, télen fekete, szemén keresztül egy állandó fekete sujtással. Hossza 110 %_m, magassága 80 %_m; farka rövid, szarva 20 %_m. Nyáron a hozzáférhetlen meredek sziklák közötti gyöpon havasi növényekkel tengődik, rendszeren szürkületkor és hajnalban legelész, nappal a sziklák közé vonúl, vagy az örökös hó mellett hever. Télen a völgyekbe ereszkedik, s a vihar és dermesztő hideg ellen a nagy fenyvesekben keres menedéket; ekkor az avart, mohot és zuzmót is megeszi; a sőt nagyon szereti, s azért a mézsziklákat, melyekben keserűső rejlik, örömet nyalogatja, sőt a havasokon gyakran a juhok számára készített sőt is fölkeresi, s ilyenkor a vadász legkönnyebben célba veheti. A zergék társaságban élnek s némely helyen, hol bőven tenyésznek 30—40 darabot is láthatni egy csapatban. Legelés közben a bak magasabb helyről vigyáz, s mihelyt legkisebb neszt vesz észre, elfütytenti magát, s az egész csapat egy pillanat alatt tovább oson. Finom húsa és bőre miatt vadászszák, szarvát sétatotra használják.

3. A k ő s z á l i k e c s k e (*Capra ibex*) a kecskék között a legnagyobb. Feje a szarvaséhoz hasonlít, szemei nagyok, tüzesek, szakála rövid, szarvai hosszúk, hátra kanyarodottak, elül csomós karikájuk és fekete színűek; lábszárai rövidek, izmosak, csülkei alul élesek, s a sziklákön való járásra alkalmasak. Bundája fölül hamvas, alul fehéres, két oldalt barna, háta hosszában fekete sujtással. Hossza 140 %_m, magassága 80 %_m, szarva 60—90 %_m. A legnagyobb hegyek déli részein meredek sziklák csúcsain tartózkodik, melyeken csodás ügyességgel szökdel, nyáron illatos havasi növényekkel él, télen rügyet, mohot és zuzmót eszik. Öten-hatan tartózkodnak egy csapatban, de a vén bakok a többtől különválva a rideg magányt keresik. Vadászata nyaktörő, sőt még veszélyesebb, mint a zergéé. Húsa a juhúshoz hasonlít, bőrét kikészítve használják.

II. A Kárpátok éjszaki lejtője.

A Szereth a Kárpátok éjszakkéleti lejtőin ered — Bukovinában — mely a Borgói és Rodnai hágók által hazánkkal összeköttetésben áll.

Bukovina nyugati határát a C s e r e m o s z patak képezi, mely a Pruthba ömlik. A Pruth szinte a Kárpátok éjszakkéleti lejtőin ered, a Fekete-Tisza átellenében, melylyel a Körösmezei hágó összeköti. Felső völgye szűk; K o l o m e a mellett kezd tágulni; innen a folyó keletre kanyarodik s ezen irányát megtartja Bukovina keleti határáig, hol C s e r n o v i c a határhoz való közel fekvése miatt fontos kereskedelmi helylyé nőtte ki magát. Bukovina határain túl a Pruth határt képez Rumánia s B e s s a r a b i a között.

Bessarabia Oroszország tartománya. Ezen tartomány a Kárpátokkal összekötött, nyugaton a Pruth által határolt, közepén — a C h o t i m és B e n d e r közti területen — a D n y e s z t e r által szelt földhátat foglal el. Bender itt az egyedüli hely, melynél a mélyen vájt völgyben folyó Dnyeszter áthidalható. Ebben rejlik e hely fontossága. Innen vezet a vasút K i s i n e v e n át Rumániába s Jászvároson át Bukovina felé.

Chotim közelében hagyja el a Dnyeszter Galiciát, melynek keleti részét felső folyásával szeli. A Dnyeszter az Uszoki hágó közelében ered. Felső folyása éjszak felé irányult. S a m b o r n á l keletre kanyarodik s ezen irányát Galicia határáig megtartja. Völgyével határt képez a Kárpátok hegyvidéke s azon emelkedés közt, mely a Kárpátokkal összekötve s kelet felé mindinkább kiszélesedve, Oroszország belsejébe húzódik. Jobb parti mellékfolyói (Sztry, Svica, Lomnica, Bysztrica) mind a Kárpátokban erednek, bal parti mellékvizei pedig (Lippa, Sztripa, Sereď, s határfolyó a Zbruc) azon földhátan, melyet imént a Kárpátokkal összeköttetésben állónak mondtuk.

Ezen földhát éjszaki részét szeli a Dnyeperbe folyó S z t y r i s, melynek területén éjszakkéleti Galicia legnagyobb kereskedelmi községét Bródyt találjuk.

Itt ered továbbá a Bug is (egy ága Lemberg közelében) s itt találjuk végtére forrásait mindazon patakoknak, melyek nyugati irányban a Szanba küldik vizeiket.

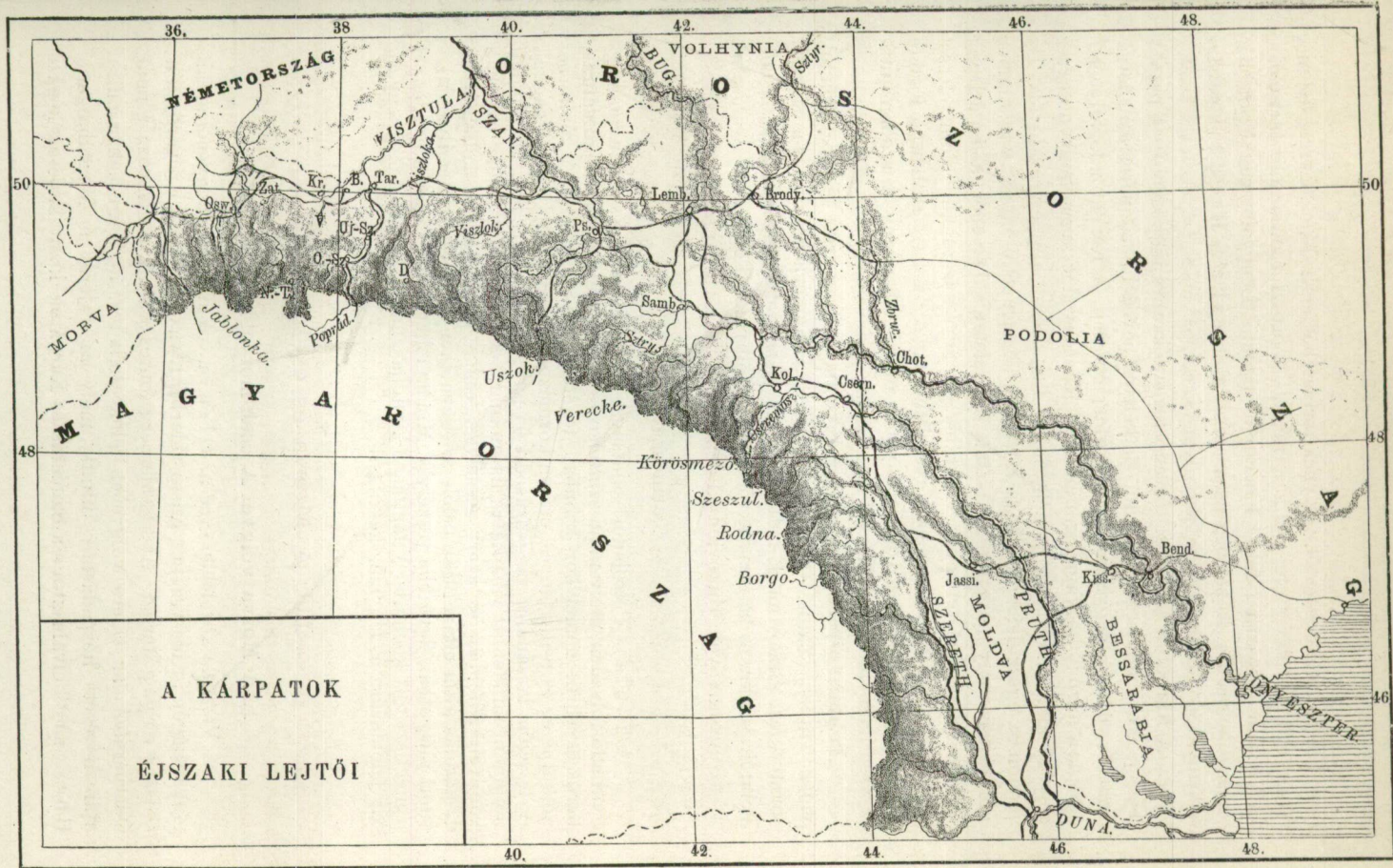
A Szana Dnyeszter és Sztry források közelében ered. Felső folyása éjszaknyugati, azután éjszakra, majd keletre s Psemsl közelében újból éjszaknyugatra kanyarodik s ezen irányát egészen a Visztulába való ömlésig megtartja. Legnagyobb balparti mellékfolyója a Viszlok.

A Viszlok közelében — nyugat felé — ered a Kárpátokban a Visztulába ömlő Viszlóka is, melynek Jaszil nevezetű mellékpatakja már csak azért is említésre méltó, mivel itt fekszik Dukla, az utána nevezett hágó éjszaki nyílásánál. Erre vezetett hosszú időn át a legjártabb út Magyarországból Lengyelországba, mely a két ország közti kereskedelmi összeköttetés egyik legfontosabb vonalát képezte.

Nyugat-Galicia folyóvizei közül kiváló említést érdemel továbbá a Dunajec s annak jobb parti mellékfolyója, a Magyarország területéről beléje ömlő Poprád. A Dunajec és Poprád völgyében Galicia felé folytatott kereskedésnek főhelyei: Novi Tarch, Új- és Ó-Szandec. Az utóbbi kettőn át viszen a Magyarországból Tarnov felé irányzott vasút, mely Tarnovot fontos vasúti csatlakozó ponttá s nevezetes kereskedelmi helylyé teszi.

Galicia nyugati részét szeli végtére a szintén a Kárpátokban eredt Szka vica és Szola; amannak völgye a Poprád és Árva, ezé az Árva és Kiszuca völgye felé vezető utak által összeköttetésben Magyarország éjszaki megyéivel. Ott Zator, itt Osviecim; mindkettő hasonló nevű hercegségek főhelyei, a Visztula közelében.

Maga a Visztula a Kárpátok azon ágában ered, mely a főgerinctől éjszaki irányban kiágazva, Galicia és Szilézia közt határt képez. Felső folyása éjszak felé irányult, mihelyt a hegyekből kilép; keletre kanyarodik s inntől keleti és éjszakkéleti folyásával nemesak Galicia éjszaknyugati határát képezi, de egyszersmind elválasztja a Kárpátokat a lengyel-

A KÁRPÁTOK

ÉJSZAKI LEJTŐI

s z i l é z i a i emelkedéstől, melynek területéből a Krakói főhercegség még Ausztriához, többi részei pedig a német- és oroszbirodalomhoz tartoznak. A Visztula balpartján fekvő Krakó a hajdani Lengyelország egyik legvirágzóbb városa. Közeliében fekszenek V i e l i c k a és B o c h n i a gazdag sóbányái, a Kárpátok éjszaki nyulványaiban.

A Kárpátok éjszaki lejtői rengeteg erdővel vannak borítva. A hegyek belseje ércben szegény ugyan, de keleten jövedelmező petroleum-forrásokot, nyugaton nagy kincset érő sórétegeket rejt. A Kárpátok főgerincéből éjszakra húzódó hegyágak mindinkább alacsonyodók, úgy hogy az egyes folyók közti vízválasztó emelkedések helyenkint alig észrevehetőek. Ily módon az egész leírt terület (a Kárpátok főgerincétől eltekintve), habos dombvidék mely nyugaton a Visztula, délkeleten a Dnyeper, délen a Duna alföldje felé átmenetet képez. A terület igen sűrű s leginkább földműveléssel foglalkozó lakossága a nyugati részeken lengyel, keletre ruthén, a Fekete tenger felé orosz, az Al-Duna irányában oláh. A lakosság a szellemi műveltség igen alacsony fokán áll s anyagilag igen szegény.

Politikai beosztása szerint a Visztula és Dnyeszter felső völgyeinek vidéke Galicia (Zator, Osviecim, Krakó, Lodóméria, Halics), a Szereth forrásvidéke Bukovina. E kettő Ausztria északkeleti részét képezi. A Galiciától éjszakra és keletre fekvő terület Volhynia, Podolia és Bessarabia orosz tartományok. Bukovinával délfelé határos a rumániai királyság.

Természeti tárgy.

A k ő o l a j (Petroleum) sajátságos szagú, könnyű és könnyen meggyulladó folyadék, mely majd színtelen és folyós, mint a víz, majd sárgás, barna és sűrű, némelykor azonban feketésbarna és nyúlós. A kőolaj bel nélkül is ég és pedig fényes, erősen kormozó lánggal és sajátságos szaggal. A levegőn lassankint megsűrűsödik, végre szuroknemű lesz. A kőolajt majdnem mindenütt világításra használják. A természetes kőolaj azonban könnyen fellobban és azért veszélyes, szaga pedig nagyon kellemetlen. Lepárolás által eltávolítják belőle a leggyulekonyabb részeket és ilyen tisztított állapotban kevésbé veszélyes. Mindamellert nagy vigyázatot igényel a megtisztított kőolaj is. Világításon kívül használják a kőolajt még a gyanták feloldására és fénymáz készítésre.

III. A Morva és cseh föld.

1. A Morva völgye. A cseh-morva határhegység.

A Visztula közelében ered az O l s a v a. A Kiszuca völgyéből a Jablonkai hágón át ide vezetett Kassa-Oderbergi vasút T e s c h e n városán át O d e r b e r g i g terjed. Azért Oderberg fontos vasuti csatlakozási pont. Oderbergből, az Olera völgyében felfelé haladva, a W e i s s k i r c h e n után nevezett horpadáshoz jutunk, mely az Oderát a Morvába ömlő B e c s v á t ó l elválasztja s a Szudeták és Kárpátok közti kapcsolatot képezi.

A Becsva völgyében legfontosabb hely Prerau, fontos vasúti csatlakozó pont, továbbá még a Becsva és Morva egyesülésénél Kremsier, a Hannának nevezett sík és termékeny vidék terményeinek főpiaca.

A Morva a róla nevezett tertomány éjszaknyugati részén ered. Innen Kremsirig folyása délkeleti. Felső völgyének egyik legfontosabb községe Olmütz. Kremsiertől kezdve a Morva délre kanyarodik s ezen irányát a Dunába való ömléséig megtartja. Említésre méltó község itt Magyar-Hradis és Magyar-Bród, melyeken át jó utak vezetnek a Vág-völgybe. A Morva legalsóbb völgye határt képez Magyarország és Ausztria között. Itt ömlik jobbról beléje az Alsó-Ausztria és Morvaország közt határt képező Thaya, mely a Morva dombvidéknek összes vizeit magába fogadja s a Morvába viszi (Iglava, Zvitava, Svarcava). A Thaya völgyében két történelmi nevezetességű községet találunk: Znaim s Nikolsburgot. Éjszakkeletre fekszik Brunn a Svarcava és Zvitava összefolyásánál, Morvaország élénk iparának s kereskedésének főhelye. Keletről a Austerlitz, egy következményeiben fontos csatának színhelye.

A Morva nevezett mellékvei mind a cseh-morva határhegységben erednek, mely Morva- és Csehország határán húzódik. Ezen határhegységhez kelet és dél felé csatlakozó dombvidék Morva dombvidéknek nevezetik s egyes emelkedéseivel a Duna balpartjáiig húzódik.

Ezen délre nyitott, kedvező éghajlatú, nagyjából felette termékeny dombvidék vegyest szláv és németajku lakossága a földművelés és állattenyésztés mellett a gyáripár terén munkálkodik. Legkifejlettebb a szövőipar.

2. A Bajor és Cseh Erdő.

A cseh-morva vízválasztó dombvidék déli része fensíki jelleget ölt s kisebb folyóvizek mélyen vajt völgyeitől itt-ott megszakasztva, a Dunáig húzódik, azt meredek sziklafalaival szűk mederbe szorítva. Nyugat felé a Moldova könyöke által jelzett területig a táj arculata keveset változik. Az emelkedések főalkatrésze a földpát és quarz — tehát oly kőzetek, melyek az üvegyártásnál fontos szerepet játszanak. Innen a számos üveghuta, melyet e vidéken találunk s mely a vidék lakóinak bő keresetét nyújt.

A Moldova völgyétől nyugat felé határozottabb hegyvidék kezdődik, melyben két főág különböztethető meg. Az egyik a Duna s a beléje ömlő Regen által határolt területen nyugat felé húzódik s déli meredek lejtőivel a Duna völgyébe néz. Ezt Bajor Erdőnek nevezik.

A másik ág éjszakra irányzott hajlással, helyenkint járható hágók által némileg megszakasztva az Éger forrásvidékéig húzódik. Ezt Cseh Erdőnek nevezik. Éjszakkeleti ágai Csehországba, délnyugati részei Bajorország területére húzódnak, főgerince pedig a kettő közti határvonalat képezi.

Az itteni gyér német és szláv (cseh) ajkú lakosság, leginkább erdei munkával keresi kenyerét. Becesebb ásványokban e vidék teljesen szűkölködik. Fáját a szomszéd iparos területek — különösen nagyszámú gyufagyár — nagyban felhasználják.

3. A Cseh terasse. A Moldva völgye.

A Cseh-Erdő és cseh-morva vízválasztó hegység közötti terület a Moldva folyó által szelt, változatos, kisebb síkságokkal tarkázott, habos dombvidék. Ezen dombvidék a Moldva mellékvizei által határolt természetes három főrésze osztható.

Az első legmagasabban fekvő rész Csehország déli csucsat foglalja el. Éjszaki határát képezi a Moldvába ömlő *Votava* és *Lusnic*. Ezen terület virágzó iparának középpontja *Budweis*. A *wittingau*i síkság számos tava haltenyésztésre használtatik.

A második rész éjszaki határa a *Mies-Beraun* és a *Sacava*. Nyugati részén *Pilsen* válik ki a többi városok sorából. A vidék komlótermesztése nagyban elősegíti a város világhírű serfőzését. Kelet felé *Tábor* és *Német-Bród* gyors fejlődésnek induló községek. Az utóbbi fontos vasúti állomás.

A harmadik rész éjszak felé az *Eger* és *Elba* völgyéig húzódik. A Cseh-Erdőre támaszkodó nyugati rész igen gazdag hév- és gyógyhatású ásványvizekben. Itt találjuk az európai híró *Karlsbad* és *Marienbad* nevű fürdőket. A porcellángyártásra alkalmas földnek ez iparágat itt meggyökeresítették, a lakosság szorgalma azt virágzóvá tette. A keleti résznek legfontosabb községe *Kuttenberg*, hajdan híres bányászatának hanyatlása után a pamutszövés és bőrgyártás vert itt gyökeret. E területnek legjelentékenyebb városa azonban a Moldva mindkét partján épült *Prága*. E város — Csehország közepén — a cseh virágzó iparnak és kereskedésnek s az azt előmozdító sűrű cseh vasúthálózatnak középpontja. A város a Moldva völgyének egy tág katlanában fekszik. A Moldva bal partján fékvő rész felett magaslik a *Hradsin*, a jobb parti rész lejtősen emelkedik kelet felé, s csak tovább délfelé ereszkedik a *Visegrad* meredeken a Moldva völgyébe.

A Moldva, a fent jelzett három terrassot délről éjszakfelé metszve, s annak vizeit magába fogadva — a terület főközlekedési vonalát látszik kijelölni, de tényleg szűk völgye s partjainak meredeksége miatt a főközlekedési vonalakat, a völgy kikerülésével, mind töle nyugat és keletfelé tették. A Moldva felső völgye ily módon Csehország leggyérebbe lakott területe. Csak Prágánál tágul némileg völgye, de innen éjszakfelé ismét szűkül s szűk marad egészen az Elbával való egyesüléséig.

4. Az Elba völgye és a Szudeták.

Az Elba a Moldvával való egyesülése előtt éjszaknyugatra nyitott ívet képez. A völgy tágas és különösen Podjebrad és Pardubitz között igen termékeny. Az utóbbitól éjszakra fekvő Königrätz és Josefstadt erősségek azon hágó védelmére épültek, mely innen Nachod és Trautenaу községeken túl a német bir. területére vezet. A Moldva fölvétele után éjszaknyugatnak folyik, azután átéri azt a hegységet, mely a Szudeták neve alatt főgerincével innen az Odera forrásvidékeig húzódik.

Az Odera által képezett völgyelésből a hegység főgerince (Altwater) éjszaknyugatra húzódik az Oderába folyó Neisse forrásvidékeig, hol Glatz és Neisse Porosz-Szilézia hatalmas végvárait képezik, védelmére azon hágónak, mely innen az Elbába folyó Adler völgye felé nyílik.

Az Adler és Neisse forrásától kezdve a főgerinc Csehország éjszaki határvonalát képezi. A keleti rész Óriás hegységnek, nyugati alacsonyabb folytatása Luzsikai hegységnek nevezetik. Az utóbbitól éjszak felé a Luzsikai dombvidék ágazik el, dél felé pedig azon hegyvidék, mely az Elba jobb partját kíséri. Ezen hegyvidék szép erdei, vízbősége, értékes ásványokban való gazdagsága, valamint a sűrű szláv és németajkú lakosság szorgalma és leleményessége — e vidéket Közép-Európa egyik legiparosabb területévé tette. — A vidéken különösen virágzó szövőiparnak főhelyei Reichenberg és Rumburg, éjszakon a szász Zittau és porosz Görlitz.

Éjszakkéleten a hegység Boroszló közelében az Odera, éjszaknyugaton Dresden mellett az Elba táguló völgye felé — az éjszak-német alföldre néző dombvidékké válik. Ennek éjszaki határán találjuk a történelmi nevezetességű Wittenberget.

5. Az Érczhegység és az Éger völgye.

Az Elba-szoros éjszaki nyílását Pirna, déli végét Theresienstadt jelöli. Theresienstadt mellett egyesül az Éger az Elbával. Az Éger termékeny s számos gyógyhatású hévvizekben bővelkedő völgyéből éjszak felé meredeken emelkedik az Érczhegység szakadatlan láncolata, az Elbaszorostól délnyugatra az Éger forrásvidékeig. Éjszaki része fokozatosan ereszkedik alá az éjszakkémet alföldre — Torgau és Lipcse felé. Benne erednek a virágzó szász bányáipar területén a Mulde mellékvizei. A szász bánya-, ércmű- és gépipar főhelye e vidéken Chemnitz; Zvikau vidéke jó kőszén szolgáltató. Vidékének lakossága a pamutszövést házilag úzi, míg délre az Érczhegység főgerince felé a sovány és

pohánkát is alig megtermő vidék gyér lakossága gyakran éhínséggel küzd, különösen, hogy az itt évszázadok óta meggyökerezett csipkekészítés — kellő pártolás hiányában — évről-évre kevesebb kerestet nyújt a különben igen szorgalmas és kitartó népnek. A vidék nyugati határát — a Gera irányában folyó Elster képezi. Ez, az Éger, Maina és Naab közvetlen szomszédságában ered, úgy hogy a Fenyves-Erdőnek nevezett nem épen magas emelkedés, nevezetes vízvázalástó területet képez a Rajna, Elba és Duna folyamrendszere között.

Természeti tárgyak.

1. Ásványok.

1. A porcellánföld csak szabálytalan, tömegben található, finom porú, fénytelen sovány tapintatú, a nyelvhez gyöngén tapad. Vízben áztatva csak nehezen válik gyurható tészttá; a tűzben nagyon megkeményedik, a nélkül, hogy megömlenék. Körömmel karcolható. Színe többé-kevésbé fehér. Finomra őrölt földjét liszttel keverve porcellán, kőedény és finom cserépedények készítésére használják. Az égetett porcellán igen kemény, erősen cseng és vékonyabb részein áttűnő.

2. A földpát mint oszlopos kristály, gyakran összenöve, mint ikerkristály (karlsbadi ikrek), de többnyire szabálytalan, tömegben, vagy mint más kőzetek keverékébe fordul elő. Színe fehér, néha szürkébe, zöldbe, barnába vagy vörösbe átmenő. Egy irányban jól hasítható. Acéllal ütve kevés szikrát ad. Igen magas hőfoknál olvad zavaros, hólyagos üveggé. A szép, tiszta, átlátszó kristályokat ékszerekbe csiszolják, finom lisztő őrlőve a porcellángyártásnál talál alkalmazást.

3. A quarc egyike a legelterjedtebb ásványoknak, mely vagy szabályos, vagy szabálytalan alakú. Szabályos alakja, hatlapú oszlop, melyet az egyik végén hatlapú pyramis berekeszt, a másik vége az anyakőhöz van növe. A quarc-kristály színe igen változó, ha tiszta s az üveghez hasonló, átlátszó, akkor hegyi kristály, a szép ibolyaszínű amethyst, a borsárga citrin, a barna füstös quarc és a fekete morion nevet visel. Az átlátszatlan darabok teszik a közönséges quarc-követ, mely ismét más-más színű lehet, s attól nyeri a nevét, pl. rózsaquarc, tejquarc stb. A quarc magában egész hegyeket képez, vagy keverékébe más kőzeteknek, vagy mint kavics és homok rakódik le a folyók medrében. A quarc acéllal ütve sok szikrát ad (tűzkő); két darab sötétben egymáshoz dörzsölve, villózik és kozmás szagot terjeszt. Fahamuval hevítve megömlik, üveggé. Az üvegyártásnál nélkülözhetlen, szintúgy a porcellán-készítésnél. Szébb darabjait ékszerekbe csiszolják. A kavics és homok építésknél használtatik.

2. Növények.

1. A pohánka (*Polygonum fagopyrum*) egy éves növény, melynek fölnyuló, többnyire vérvörös, bütykös szárán nyílidomú, hüvelyes levelek vannak. Apró, vörhenyes fehér virágjai az ágak hegyén álnyírt képeznek. Termése barnás, háromelű makkocskó. — A pohánka némely vidéken nagy mennyiségben termesztetik, mint utóvetés, a gabona learatása után. Édes nedvet tartalmazó virágait a méhek nagyon örömet látogatják és jó mézet készítenek belőle. Lisztes magvait eledelül használják.

2. A komló (*Humulus lupulus*) évelő, kúszó, kanyarodó szárú növény. Hosszú nyelű, szívvidomú levelei 3—5 karélyúak, fűészelt szélűek és felső lapjukon érdesek, mint maga az egész növény. Apró, zöldes virágai két növényre vannak elosztva, az egyikken van porszálas virág az ágak hegyén buga alakban, a másikon termő virág tojásforma barkában. A termés fenyő-tobozhoz hasonlít és számos apró magján kívül még nagymennyiségű sárgás, lisztnemű port, úgynevezett komlólisztet tartalmaz, melyet fűszeres, keserű ízeért és kellemes illatáért serfőzésre és gyógyítószerül használnak.

IV. Ausztria tartományainak áttekintése.

Ausztria fekszik a kel. hossz. 27—44. s az éjsz. szél. 45—51. fok a. között. Nagysága (Dalmátországot ide nem számítva) 300.000 □ km.

Külső alakja nagyon szabálytalan, nem képez tömör egészet, sőt inkább egy délnyugatról éjszakkélet felé hosszsan elnyúló földterületet foglal el, mely kelet és dél felé a magyar birodalomra támaszkodik.

Határvonalának legnagyobb része szárazföldi. Szomszédos a magyar birodalommal, Rumániával, az Orosz- és Németbirodalommal, a Svájci köztársasággal és Olaszországgal. Déli részét az Adriai tenger mossa.

Ausztria a területét borító hegységek szerint természetes három részre osztható: az Alpok-, a Hercyni-szudetahegység- és Kárpátok éjszaki lejtői által borított területre.

Folyóvizeit tekintve, Ausztria területe az Adriai-, Fekete-, Balti- és Német-tengervidékhez tartozik.

Az Adriai tengerbe ömlik az Alpok déli lejtőiről az Etsch, az Isonzo, Timave, Quietó, Arsa. Az osztrák Alpok többi vizei mind a Dunába s így a Fekete-tenger felé folynak; úgyszint az éjszakra jövő Morva is a Dunába ömlik. Az Elba és mellékfolyói, úgyszint a Rajna — mint darabon határfolyó — a Német-, az Odera és Visztula a Balti-tengerbe küldik vizeiket. Az osztrák tartományok keleti területe részint a Dunába ömlő Szereth és Pruth, részint a Dnyeperbe folyó Sztjr, de különösen a Dnyeszter és mellékvizei által a Fekete tengerrel áll összeköttetésben.

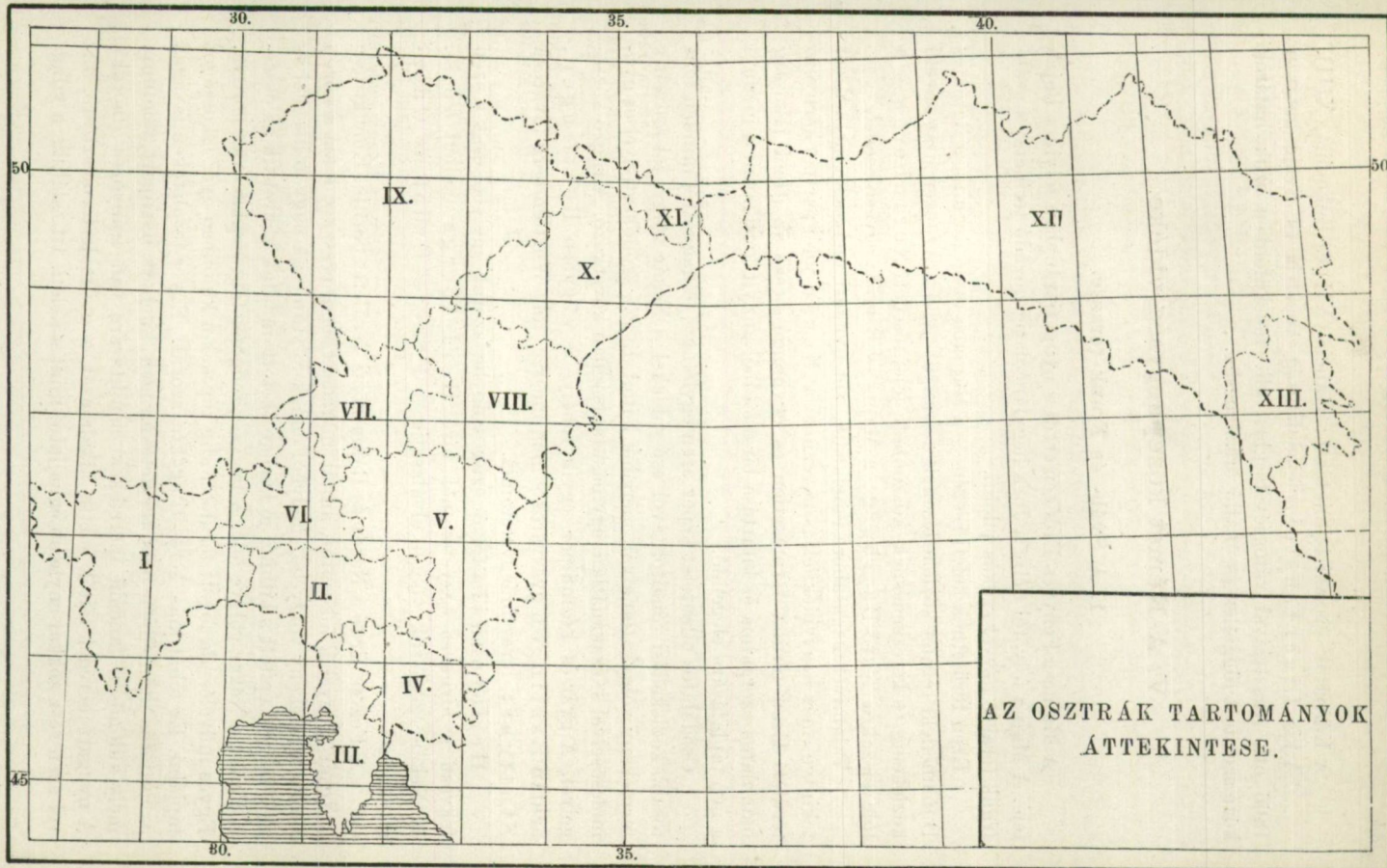
Kisebb tavakban különösen az Alpokban, a Kárpátok éjszaki lejtőin s a cseh-terasson, niucs hiány; nagyobb tavakat azonban csak határain találunk, nevezetesen a Boden- és Garda-tavakat.

Éghajlati viszonyai különbözők, s ezzel kapcsolatban a soknyelvű s többnyire római katolikus vallású lakosság foglalkozása s a terület terményei is. A lakosság száma 22 millió.

Az Ausztriának nevezett terület következő tartományokból áll: Az Alpok vidékén: Vorarlberg és Tirol (I), Karinthia (II), Istria (III), Kraina (IV), Sztiria (V) és Salzburg (VI).

A Duna fővölgyében: Felső- (VII) és Alsó-Ausztria (VIII).

A Hercyni szudeta-hegység területén: Cseh- (IX), Morvaország (X) és Szilézia (XI).

A Kárpátok éjszaki lejtői alatt: Galicia (XII) és Bukovina (XIII).

A kis Liechtenstein fejedelemség Ausztria és Svájc határán 1866 óta Ausztriával vámszövetségben áll, máskülönben szűk határok közé szorított független és önálló országocska.

V. A Német középhegység vidéke.

1. A Sváb- és Frank terasse.

A Majna a Fenyves Erdőben eredt s nyugati irányban folyik a Rajna felé. A Majna folyótól délre a Jura hegláncolatig húzódó területet a sváb-frank terasse névvel szokás jelölni.

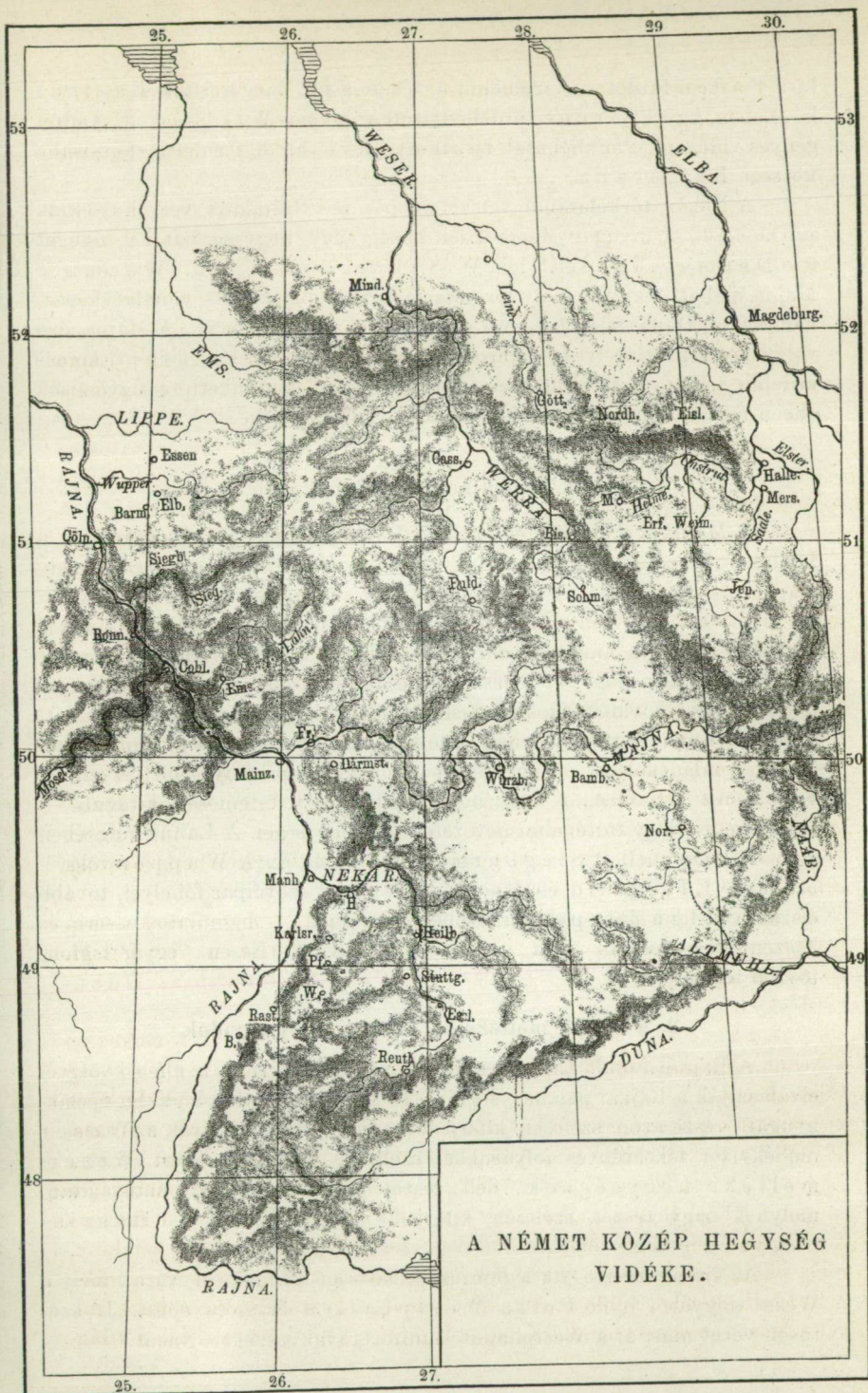
Ezen területnek keleti részén — a Majnába ömlő Regnitz, a Rajna és Dunamelléki terület közlekedésének főirányát jelöli. Az ezen utat követő közlekedés és kereskedésnek köszönheti jelentőségét Norinberga s a tőle északra fekvő Bamberg, a Majna és Regnitz egyesülésénél.

Valamivel magasabbra emelkedik, sőt nyugati meredek emelkedését tekintve, már hegyvidéknek is nevezhető a Nekár jobb partját környező terület. Ezen terület terméketlen és egyhangú s csak az itteni lakosság bámulatos szorgalma és kitartása bír e földből annyit kicsikarni, a mennyi a nép táplálására elegendő.

Csodálatos ellentétet képez ezen egyhangú, elhagyott s minden fontosabb közlekedési vonaltól távol eső vidékkel a Nekár völgy, jól művelt s termékeny völgykatlanaiival, meredek lejtőit díszítő szőlőkertjeivel és gyümölcsöseivel s szakadatlan egymásutániségben következő, virágzó községekivel. A gyár és kézműipar egyik főhelye e völgyben Reutlingen, azután Esslingen gyárváros s nem messze tőle Württemberg fővárosa Stuttgart, híres műegyetemmel.

Heilbronnál a folyó szűk völgybe szorul, melyből csak a szép fekvésű s hírneves egygyetemmel bíró Heidelberg mellett lép ki. A Nekár ezen szűk völgye elválasztja a Fekete Erdőt az Odenerdőtől.

A Fekete Erdő a Nekár és Rajna közti területet borítja. Emelkedése a Nekár völgyéből fokozatos, annál meredekebben ereszkedik alá a közép Rajna termékeny völgyébe, melyből ennek folytán csak nagy költséggel és nehézséggel épített s kitűnő, jó karban tartott műutak közvetítik az összeköttetést a Nekár völgye felé. A hegység rengeteg fenyvesekkel van borítva. Egyes művelés alá fogott területei alig képesek a különben gyér lakosságot táplálni. Ez tehát más kereseti ágakra szorul. Egyes területeken favágás és usztatás után élnek, más területeken igen kifejlett háziipart találunk, mely különösen fanemű iparcikkek előállítására van irányozra (faórák). A nyugati meredek lejtők felette alkalmasak a gyümölcsstermesztésre, mivel ezen rész sokkal enyhébb éghajlatú, mint a keleti. Itt találjuk a világ-

A NÉMET KÖZÉP HEGYSÉG VIDÉKE.

hírú **B a d e n** fürdőt; a történelmi nevezetességű, megerősített **R a s t a d t** közelében, egy **P f o r z h e i m** felé nyitott völgyben **W i l d b a d o t**, vadregényes vidéken. **P f o r z h e i m**től éjszak-nyugatra van e terület legfontosabb községe **K a r l s r u h e**.

A **N e k á r** torkolatánál van **M a n h e i m**. Szemközt vele húzódnak az **O d e n e r d ő** délnyugati ágai. Ezen középreudú hegység határát nyugat felé **D a r m s t a d t**, kelet felé **W ü r z b u r g** városa jelöli. **W ü r z b u r g** a **M a j n a** mellett fekszik, mely természetalkotta közlekedési vonalat képez, nemcsak a **D u n a** felé, hanem **C s e h**- és **S z á s z o r s z á g** felé is. A **M a j n a** alsó völgyének legtekintélyesebb városa a **M a j n a** melletti **F r a n k f u r t**, kereskedelmi jelentőségét éppen ezen körülménynek köszönheti, s ugyancsak ebben rejlik a megerősített **M a i n z n a k** is jelentősége.

2. A Rajna melléki palahegység.

A **M a j n a** torkolatától éjszakra, a **R a j n a** jobb partján egy magas — a **L a h n e**, **S i e g** és **W u p p e r** völgyei által hasított-felföld emelkedik, mely alapközeze után **R a j n a i p a l a h e g y s é g** nek nevezetik. Az alapközezet tekintve, hozzá kell számítani a **R a j n a** bal partján emelkedő — külső alakjára nézve is amannak folytatását képező s a **M o s e l** által hasított emelkedést, úgy hogy az egész a **R a j n a** által két részre osztott felföldet képez. E vidék főközlekedési vonalát a **R a j n a** völgye képezi. Ez itt számos a folyó felett meredeken emelkedő hegyormaival s az azokat ékesítő váromladékokkal — egyike **N é m e t o r s z á g** legrégényesebb részeinek. **K o b l e n z**, **B o n n**, s ott, hol a szűk völgy tetemesen kitágult — **K ö l n** — e völgy történelmi nevezetességű főközségei. A **L a h n e** völgyében **E m s**, a **S i e g** mellett **S i e g b u r g** említésre méltók. A **W u p p e r** völgyében fekvő **E l b e r f e l d** és **B a r m e n** a német szövőipar főhelyei, tovább éjszakra pedig a **L i p p e** forrásvidéke és völgye — bámulatos vasérc- és kőszénbősége folytán — a német vasműiparnak (**Essen**) egyik legfontosabb területe.

3. A Weser melléke s a hasziai hegyes vidék.

A **R a j n á b a** ömlő **L i p p e** s a **N é m e t**-tengerbe folyó **E m s** felső völgyei elválasztják a **R a j n a i** palahegységtől a **T e u t o b u r g i E r d ő t**. Ez éjszaknyugati része azon szélesen kiterjedő hegyvidéknek, melyet a **W e s e r** mellékvizei tekervényes folyásukkal szelnek, s melyet azért **W e s e r**-melléki hegységnek, déli részét pedig — a tartomány után, melynek nagy részét, szélesen kiterjedő ágaival borítja — **H a s z i a i** hegységnek neveznek.

Az éjszaki rész egyik legfontosabb községe **M i n d e n** vára, mely a **W e s e r** völgyéből nyíló **P o r t a W e s t p h a l i c a** őrzésére épült. E szoroson vezet most át a **W e s t p h a l i á t** **H a n n o v e r á v a l** összekötő vasút.

A haszai igen sűrűn lakott s jól művelt hegyvidék legjelentékenyebb községe **K a s s e l s F u l d a** a hasonló nevű folyó legfelsőbb völgyében.

4. Thuringia és a Harz.

A Weser egyik mellékfolyója a **Werra**. Ettől keletre, az **Elbába** folyó **Elster** folyóig s dél felé a **Majnáig** húzódik a **Thüringi Erdő** (a **Saale** forrásvidéke), melyet a **Harztól** az **Elsterbe** ömlő **Unstrut** s a **Weserbe** folyó **Leine** völgyei elválasztanak.

A Thuringiai erdő és Harz által borított terület, a német nagy vallási reformáció bölcsője, számos, épen ezen oknál fogva fontos és történelmi nevezetességű községgel.

A sűrű lakosság ezen területen állattenyésztés és földműveléssel foglalkozik, de ezek mellett a kézműipar is igen fontos szerepet játszik. Azon körülmény, hogy ezen — hajdan a nagy szász tartományt képező — terület számos kisebb államoeskára van feldarabolva, szellemi és anyagi gyarapodására és felvirágzására a nemes versenynél fogva, mely ezen államok között kifejlődött — a legjobb következményű volt. **Jena**, **Göttinga** és **Halle** hírneves egyetemi városkák e vidéken. Az utóbbihoz közel találjuk a történelmi nevezetességű **Merseburgot**. A reformáció által hírnevessé vált községek továbbá: **Eisenach**, **Erfurt**, **Weimar**, **Schalkalden**, **Mühlhausen**, **Nordhausen**, **Eisleben** s tovább éjszakfelé a megerősített **Magdeburg**.

VI. A germán síkföld.

1. A Keleti (Balti) tenger melléke.

Magdeburg az innen éjszakra folyó, majd a beléje ömlő **Havel** által éjszaknyugatra terelt **Elba** mellett fekszik. Az **Elba** torkolatától éjszakra nyúló földterület dombos emelkedése a **Jüti félsziget** déli tövét képezi, s éjszaknyugati részét azon emelkedésnek, mely innen kelet felé a **Balti-tenger** mellett fokozatosan emelkedve s több ízben folyók által megszakítva a **Niemen** folyóig húzódik.

Ezen nyugatról kelet felé fokozatosan szélesedő földhát, természeti alkotása szerint négy — az illető tartományok után, melyeken áthúzódik: **Schleswig-Holsteini**, **Meklenburgi**, **Pomerániai** és **Porosznak** nevezett — részre osztható.

A **Jüti félszigetnek** déli tövét képező **Schleswig-Holstein** keleti partvidéke igen változatos. Mélyen a szárazba nyúló öblök s az azokat környező szigetek e területen korán felvirágoztatták a kereskedelmet Közép-Európa és a Skandináviai félsziget között. — Az **Alsen** szigettel szemközt

fekvő Düpel, továbbá Flensburg és Schleswig ós idő óta e terület főközségei. Még fontosabb ezeknél Kiel, különösen mióta az Eider torkolatánál fekvő Tönningtól ide nyíló csatorna, még mélyebb járatú tengeri hajók számára is járhatóvá lett. — Kieltől kelet felé egy félsziget nyúlik a tengerbe, melynek déli tövénél találjuk Lübecket; ez régi jelentőségéből sokat vesztett ugyan, de azért még most is a német tengeri kereskedelem egyik fontos állomása.

Lübecktől keletre kezdődik a Meklenburginak nevezett földhát a Stralsundi kidomborodással, melynek folytatását Rügen szigete képezi. Az Odera torkolatánál képződött Usedom és Wolin szigetek az Odera torkolatához közel fekvő Stetin városának inkább előnyére, mint hátrányára vannak. Stetintől délre Oderberg mellett nyílik a Finow csatorna a Havel felé. Ez képezi az Elba és Odera közötti kapcsolatot, s egyszersmind déli határát a számos tavakkal borított dombvidéknek, melynek egyik főhelye, a hasonló nevű tó mellett fekvő Schwerin.

A pomeraniai — kisebb-nagyobb tavakkal tarkázott — emelkedésnek határait az Odera és Visztula alsó folyása, a Balti-tenger és délen az Oderába folyó Netze és Visztulába ömlő Brahes a kettőt összekötő Brombergi csatorna képezik. E terület legnagyobb községe Danzig.

A Keleti tenger partjain húzódó földhát négy része között legszélesebben kiterjedő s legtöbb tavakkal behintett (Spirding) része az, mely a Visztula és Niemen között húzódik, s melynek délkeleti határát a Bugba folyó Narv képezi. Éjszaki része még Németországhoz, délkeleti része már Oroszországhoz tartozik, amott Königsberg (egyetem) és Tilsit (békekötés), itt a Bug és Visztula egyesülésénél a megerősített Uj-Giorgievsk a főhelyek.

A leírt területek éghajlata a Keleti-tenger behatása alatt áll; jellemző különösen a tavasz késő kezdete, a partokon felhalmozott iszonyú mennyiségű jégtömegek következtében, melyeket a téli viharok, a gyakran egészen befagyni szokott tenger minden részeiből ide a déli partra sodornak.

A lakosság Schleswig és Holstein területén vegyest dán és német, főfoglalkozása az állattenyésztés, melyhez földművelés és a tengerpartokon hajózás csatlakozik. Meklenburg és Pomeraniában a lakosság kizárólag nématajkú, foglalkozása földművelés, állattenyésztés és halászat; ipar és kereskedelem a nagyobb városokban központosult. A Visztula alsó folyásától keletre fekvő területen a lakosság vegyest német és lengyel. A főfoglalkozás itt is földművelés és állattenyésztés. Az utóbbi még kevésbé kifejlett, bár nagy kiterjedésű, a lakosság gyérsége folytán még művelés alá nem fogott területek, annak nagy előnyére szolgálhatnának.

Hasonló a Visztula és Bug középfolyása által szelt terület. Itt a Bug és Visztula közötti területen Lublin, a Visztula balparti vidékén pedig Radom a terület terményeinek főpiaca.

Nyugatfelé haladva a vidék a Visztula bal partján mindinkább vál-

tozatosabb lesz. — Itt a Tarnowitz község után nevezett emelkedésen újabb időben fölfedezett kőszénrétegek igen virágzó bánya- és gyáripárt teremtettek, melyről a vidéket minden irányban szelő, sűrű vasúthálózat is bizonyoságot teszen.

Említendő még e vidéken az Odera mellett fekvő Ratibor és Opeln, mint a melyek a magyar történelemben is szerepeltek.

Az Ural-balti földháltól délre változó szélességű, gazdagon öntözött, sűrűen lakott s helyenkint kitűnően művelt alföld terül el, melynek egyik nagy előnye, hogy az alig észlelhető emelkedések által elválasztott folyók, csatornák által könnyen összeköthetők, a mi a kereskedés fejlesztésére és a forgalom könnyítésére nagyon előnyös.

Ezen — németnek nevezett — alföld keleti határát a Visztula képezi. A Visztula Sandomirtól kezdve mélyen, vajt mederben folyik. Völgye Jvangorodnál kezd tágulni. Innen éjszak-nyugati irányban folyik egészen Varsóig. Varsónál nyugatnak kanyarodik s ezen irányát némi éjszaki hajlással Brombergig tartja meg, a honnan azután a Balti földhátán át egyenesen éjszaki folyással a tenger felé igyekszik.

Brombergnél kezdődik azon csatorna, mely a Visztulát a Netze és Warthe közvetítésével az Oderával összeköti. A Warthe — melynek közép völgyében Posen a legjelentékenyebb község — a megerősített Küstrin mellett ömlik az Oderába.

Küstrintől éjszakra van Oderberg, a honnan a Finow csatorna a Hawelbe — Küstrintől délre Frankfurt (az Odera mellett), a honnan a Frigyes Vilmos csatorna a Spreebe vezet, mindkettő pedig az Elbát az Oderával összeköti. Ezen számos kisebb-nagyobb tavakkal tarkázott, sík terület legfontosabb községe Berlin, egészségtelen, mocsáros vidéken. A város jelenlegi nagyságát nem annyira kedvező fekvésének, mint inkább Németország politikai viszonyainak s a porosz fejedelmek központosító törekvéseinek köszönheti. Berlin közelében Spandau, Charlottenburg, Potsdam és Brandenburg a főváros közelségének köszönhetik fokozott jelentőségüket.

2. A Német (Éjszaki) tenger melléke.

A Havel Brandenburg mellett hagyja el az Odera-Elba közti terület számos tavait s az Elbával egyesülve, azt éjszak-nyugatra tereli. Az Elba ezen folyása Hamburgig a Keleti- és Nyugati Németország közötti határvonalat jelzi. Hamburg maga, a német birodalom első kereskedelmi kikötővárosa az Elba jobb partján épült, még pedig azon a helyen, hol az Elba szélesedő medrében a tenger dagálya és apálya egy méternyi különbséget mutat a víz magasságában. Hamburgtól kezdve ily módon az Elba széles medre akár a tenger egy mélyen a szárazba nyúló öblének tekinthető.

A Hamburgtól éjszakra huzódó Jüti félszigetnek nyugati partvidéke gyéren lakott, homokbuckás, helyenkint csak magas védelmi gátak által a tenger romboló árjától megvédett terület. A tengerpart hosszában elterülő szigetek egymásután áldozatul esnek a tenger romboló hatalmának. A tengerpart legielentékenyebb községe az Eider folyó torkolatánál fekvő Tönning. A tőle nyugatra a tengerben látható Helgoland angol birtok.

Az Elba torkolatától nyugatra látható kidudorodás éjszaki csúcsán épült Cuxhaven. Hajdan az Elba-torkolat védelmére volt hivatva, most jelentéktelen hely, melynek lakói leginkább halászatból élnek. Cuxhaventől délre az Elba és Weser között elterülő s délen az Aller folyó által határolt, homokos, terméketlen s gyéren lakott terület a rajta levő legnagyobb község után Lüneburgi pusztának nevezetik.

Lüneburg most fontos vasúti csomópont. A mellette egyesülő vasútak egyik ága az Aller völgyében fekvő Celle érintésével Hannoverán át Mindenbe vezet, s innen — mint már fennebb jelezve volt — a Porta Westphalikán át Westphaliába.

Mindentől a Weser éjszakra folyik. Az Aller némileg nyugatra tereli, de majd ismét egyenesen éjszakra kanyarodik. Éjszaknyugatra irányzott völgyének közepe táján fekszik Bremea. Fekvése hasonlít Hamburgéhoz s azért úgy, mint az, fontos kikötő s hajdan a Hanzavárosok egyik legjelentékenyebbike (borostyán); újabb időben azonban Hamburg mellett nagyon elmaradt, mert a világforgalom fokozott igényeinek nem bír többé megfelelni. Ennek oka a Brémától éjszakra mindinkább táguló Weser-meder zátonyos volta s a medrében képződött számos főveny-szigetek, melyek a nagyobb hajókkal való közlekedésnek nagy akadályai. Innen van, hogy a Weser torkolatánál fekvő s Brémával vasúttal összekötött Bremerhafen, az anyaváros rovására, mindinkább nagyobbodik s amazt rövid idő múlva felül fogja mulni.

A Weser és Ems közötti sík terület, melynek déli határát a Teutoburgi erdő képezi, délen homokos, éjszakon gazdagon öntözött, termékeny vidék. Szélesen kiterjedő lápjait a folyóvizek szabályozása s az állóvizeknek csatornák általi lecsapoltatása által sikerült hozzáférhetőkké tenni. Ezen kiszáritott lápok vastag tőzegrétegei a fában szűkölködő vidék nagy hasznára vannak. A kiválólag földművelés és állattenyésztésre alkalmas vidék terményeinek főpiaca délen Osnabrück, éjszakon Oldenburg s az Ems torkolatánál Emden. A magas védelmi gátak által védett alacsony part hosszában látható szigetek lakatlanok.

Az Emstől nyugatra elterülő vidék a szárazba mélyen benyúló Zuider öbölíig nehezen kiszáritható lápokkal van borítva. E terület tengerparti része már a tenger színe alatt fekszik, attól védelmi gátak által elválasztva. Éjszakon Gröningen és Leeuwarden városok s az azokat összekötő vasúti töltés jelölik azon vonalat, melytől délre a terület

a tenger színe fölött kezd emelkedni, nyugat felé pedig a Leeuwardentől Utrecht felé vezető vasút.

A leírt tengerparti vidéktől délkeletre a Tentoburgi Erdő és Rajnai palahegységre támaszkodó s az Ems és Lippe felső folyásától szelt sík és termékeny terület — a Westphaliai alföld. Bielefeld irányában nyílik innen a Porta Westphalica a Weser völgye felé; Paderborn az innen Keleti Németországba vivő vasútak egyik főállomása; Münster szép történelmi multját s jelenlegi virágzását a termékeny westphaliai síkság közepén való fekvésének köszönheti; Dortmund pedig a terület délnyugati részén a Rajnai palahegység völgyeiben kifejtett gyáriparnak köszönheti újabbkori gyors fejlődését.

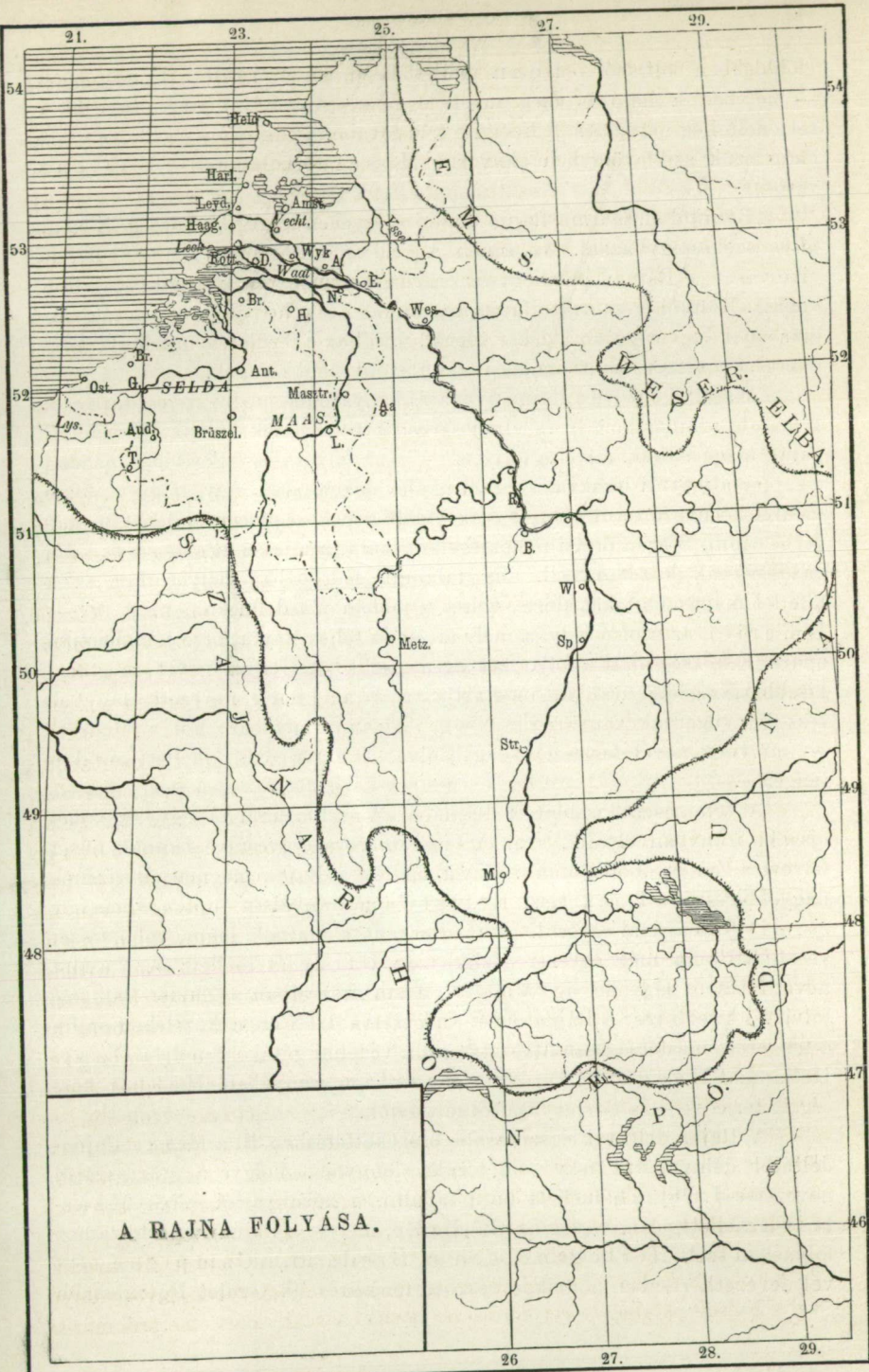
3. A Rajna.

A Lippe Wesel községnél egyesül a Rajnával, mely innen nyugatra kanyarodva s számos ágra oszolva Deltájával a német alföld legmélyebben fekvő részét szeli. Mielőtt azonban a Rajnadelta tárgyalásához fognánk, szükséges lesz még egyszer a Rajna egységes képét adnunk.

A Rajna az Éjszaki- (Német) tenger rendszeréhez tartozik. Hossza 1222 km., vidéke több, mint 200.000 □ km. Forrásával és legfelsőbb folyásával a Közép-Alpok tárgyalásánál ismerkedtünk meg; ott elmondtuk, hogy a Bodentó elhagyása után nyugatra kanyarodik s a Lauffen melletti vizesés után Baselig is ezen irányát megtartja.

Baselnál éjszakra kanyarodik s ezen irányát Mainz megtartja, széles, termékeny síkságot szelve, melyet keletről a Fekete-Erdő meredek emelkedése, nyugat felől a Vogesek hegysége határolja. Ezen Közép-Rajnai-síkság egyik legjelentékenyebb ósrégi községe Strassburg. Idáig a Rajna — az ismételve megkísérlett szabályozás dacára is — forgalmi tekintetben alig számbavehető. Annál nagyobb fontossága van az Ill és Rajna közti sík területen át átsott csatornának, mely Mühlhausen városa mellett kelet felé Basel városával áll összeköttetésben, nyugat felé pedig a Doubs-Saone és Rhone közvetítése által a Földközi-tengert a Rajnával, illetőleg az Éjszaki-tengerrel összeköti. Strassburg az újabb időben Németország által elfoglalt Elsasban Lotharingiában Metz, az utóbbi években létesített nagyszerű erődítéseknel fogva hivatva vannak Németország nyugati határainak védelmére szolgálni. — Strassburgtól éjszakra a hajózásra már alkalmassá lett Rajna bal partján találjuk Speier, Worms és Mainz városokat; mindmegannyian a rómaiak által állapítva, a középkorban Németország legjelentékenyebb városai voltak.

A Rajna Mainz mellett, a Majna felvétele után, nyugatra kanyarodik, de Bingen mellett ismét éjszaknyugatra kezd folyni s tekervényes völgyével a Rajnai-palahegységet két részre osztja. A szűk völgy, melyről már az

A RAJNA FOLYÁSA.

előbbieken volt szó — Bonn mellett kezd ismét tágulni. E szorosban — melyben a hajózás még most is némi veszéllyel jár — találjuk a történelmileg nevezetes Rhensét, s tovább éjszak felé — a Triertől idáig szűk sziklavölgyben kanyargó Mosel torkolatánál — Koblenz városát.

Bonntól éjszakra a Rajna táguló völgyében legrégebb község Köln, híres székes-egyházzal. Az innen Aachen városán át Lüttich felé vivő vasút a Rajnai palahegység gazdag terményeinek egyik főkiviteli vonala. Kölnntől éjszakra a Rajna mindinkább táguló völgye a német gyár-
ipar egyik legvirágzóbb vidékét képezi, miről az e területet minden irányban szelő számos vasútvonalak is tanubizonyságot tesznek.

Weseltől kezdve a Rajna nyugatra kanyarodik, medre szélesedni kezd, főmedrét számos holt ág és elmocsárosodott területek kísérik, a védelmi gátak magasodnak, mivel a folyó is — lassú folyása következtében gazdag iszaptartalmát itt lerakva — mindinkább magasodik, úgy hogy a folyó medrét környező terület vizeit csak emelő gépek segítségével lehet a mederbe vinni. S ezen óriási nehézségek daczára, a mikkel itt a mezei és kerti gazdaságnak küzdeni kell, alig találunk Európában helyet, hol az a kifejlés magasabb fokát elérte volna, s jobban jövedelmezne, mint itt. — Emrich az utolsó hely, a mely az egész teljes Rajna folyó jobb partján épült. E község alatt a folyó két ágra oszlik. A Rajna nevét megtartó kisebb rész eddigi irányát megtartja, a Waalnak nevezett nagyobb rész délnyugatnak kanyarodik Nymvegen irányában, hol a Maassal — melynek nevét felveszi — egyesülve, Dordrecht mellett ömlik a tengerbe.

A tetemesen kisebbített Rajnából Arnheimnál egy ág ismét éjszaki irányban elválik, s az Yssel folyóval egyesülve s annak nevét felvéve a Zuider öbölbe ömlik. Wyk mellett a Rajna megmaradt vizének nagyobb részét a Leek viszi Rotterdam irányában, hol a Maas egy éjszakra törő ágával egyesül. A megmaradt s vizének legnagyobb részét vesztett Rajna még egyszer oszlik meg Utrecht mellett. A Vecht nevet fölvevő nagyobb ág Amsterdam irányában a Zuider-öböl felé folyik, a kisebb rész a Rajna nevet megtartva Leyden közelében ömlik a tengerbe, mesterségesen átvezetve azon védelmi gátakon, melyek Éjszak-Hollandiát Haagától kezdve s Haarlem irányában Helder községeig terjedve — a tenger árjaitól megóvják.

A Rajna-deltával legszorosabb összeköttetésben áll a Maas, a Rajna-deltától délnyugatra fekvő sík terület főfolyója. Völgye a gyárparáról nevezetes Lüttich mellett kezd tágulni, a kőbányáiról híres Maastrich mellett pedig végleg az alföldre lép, melyet a Rajnával párhuzamos folyásban szel. Hertogenbosch és Breda itt, a Campigne névvel nevezett, részben homokos, részben mocsáros sík terület legfontosabb

megerősített helyei. A Campigne-síkságot szeli a hasonnevű csatorna, mely a Maas folyót a Seldával összeköti.

A Selda folyó vidéke az eddig tárgyalt alföld nyugati része. A Selda rövid felső folyás után már Tournay mellett ér az alföldre, melyet azután a történelmileg nevezetes Audenaarde és Gent irányában éjszakketel felé szel. Gent mellett egyesül a nyugatról jövő Lys folyóval. E körülményben rejlik Gent jelentősége a múltban, melyet jelenleg még számos vasútjai s egy részről Brügge és Ostende, másfelől a Seldatorkolat irányában vezetett csatornák fokoznak. Genttől torkolataig a folyó nyugatra nyitott ívet képez, melynek keleti részén Antwerpen épült. Itt már a folyó víztükrének magassága a tengeri apály és dagály behatása alatt áll. Antwerpen alatt a folyó két részre oszlik, a keleti ág a Maas egyik ágával áll összeköttetésben, s így a Seldatorkolat is még a Rajna-deltához tartozónak vehető, a miről különben az itteni tengerpart alakja is tanubizonytságot tesz.

A Seldától délre fekvő terület Brabantnak nevezetik. E vidéken találjuk a csipkekészítéséről nevezetes Brüsselt, Belgium fővárosát, e tartomány közepén oly helyen, hol az Ardennektől éjszakra ágazó dombvidék és az imént leírt alföld egymással találkoznak, s a hol a francia nyelv kezd előtérbe lépni. Mielőtt azonban innen kiindulva a francia föld tárgyalását megkezdendők, szükséges lesz még röviden szólni a Német-középhegység és a Germán-síkterület nevezete alatt összefoglalt vidékek általános viszonyairól s azok politikai beosztásáról.

A leírt terület keleti része — a Visztula középfolyása — az Oroszbirodalomhoz tartozik, erről tehát későbbben szólunk; a legnagyobb középrész a Németbirodalomhoz tartozik; nyugati részén vannak a hollandiai és belgiumi királyságok s a luxemburgi főhercegség.

a) *A Németbirodalom.*

A német birodalom (fekszik keleti hossz. 24—40° s éjsz. szél. 47—55°) nagysága 539,816 □ km. Határai nyugaton Hollandia, Belgium, Franciaország, délen Svájc és Ausztria, keleten Oroszország, éjszakon Dánia és a Balti- (Keleti) és Német- (Éjszaki) tenger. Természeti alkotása szerint három részre osztható: A Jura-hegységtől délre elterülő fensík, a Jurától éjszakra elágazó német középhegység vidéke s az attól éjszakra s éjszakkeltre, a Német- és Balti-tenger partjain elterülő alföldekre.

Folyóvizei által a Balti-, Német- és Fekete-tenger vidékéhez tartozik. A Fekete- és Német-tengert összeköti a Lajos-csatorna, a Német- és Balti-tengert pedig az Eider-csatorna és az Elbát az Oderával és Visztulával összekötő csatornák.

Nagyobb kiterjedésű tó a Németbirodalomnak déli határát érinti.

Kisebb tavak nagyobb számmal találhatók a sváb-bajor fensíkon s még inkább az éjszakeleti részekben, az Ural-balti földhátan.

Éghajlata éjszaken a tenger, délen az Alpok magas gerincei által mérsékelt. — Hosszú tél, rövid, de forró nyár, kellemes hosszú tavasz, száraz ősz, s az egyenletesen felosztott, bő csapadék jellemzik a német birodalom égalji viszonyait.

A Balti- és Német-tenger számos kikötői, több hajózható folyója, néhány csatornája s a birodalmat minden irányban behálózó vasútak nagy előnyére szolgálnak kifejlett iparának s mindinkább nagyobbodó kereskedelmének. Nagy előnyére szolgál a Németbirodalomnak, hogy több mint 45 millió főből álló lakossága, — a keleten lakó lengyelek, éjszaken található kevés számú dánok s a nyugati részekben tartózkodó franciákon kívül — kizárólagosan németajkú. A vallásra nézve protestans és róm. kath. nép szorgalmas, takarékos, a munkában kitartó, kitűzött célját bámulatos kitartással elérni törekvő.

A nép szellemi műveltségéről, kitűnő népoktatás mellett, nagyszámú középiskolái, de különösen nagyszámú, régi, jóhírű egyetemei tanuskodnak. A Németbirodalom 21 egyeteme következő városokban van elhelyezve: Berlin, Bonn, Boroszló, Erlangen, Freiburg, Giessen, Greifswald, Göttinga, Halle, Heidelberg, Jena, Kiel, Königsberg, Lipcse, Marburg, München, Münszter, Rostock, Strassburg, Tübinga, Würzburg.

A német birodalom következő államokból áll:

1. A porosz királyság.
2. A bajor királyság.
3. A württembergi királyság.
4. A szász királyság.
5. A bádeni nagyhercegség.
6. Meklenburg-Schwerin nagyhercegség.
7. Hessen-Darmstadt nagyhercegség.
8. Oldenburg nagyhercegség.
9. Szász-Weimar-Eisenach nagyhercegség.
10. Meklenburg-Strelitz nagyhercegség.
11. Braunschweig hercegség.
12. Szász-Meiningen hercegség.
13. Anhalt hercegség.
14. Szász-Koburg-Gotha hercegség.
15. Szász-Altenburg hercegség.
16. Lippe Detmold fejedelemség.
17. Waldek-Pyrmont fejedelemség.
18. Schwarzburg-Rudolstadt fejedelemség.
19. Schwarzburg-Sonderhausen fejedelemség.
20. Reuss (fiatalabb ág) fejedelemség.
21. Schaumburg-Lippe fejedelemség.

22. Reuss (idősebb ág) fejedelemség.
23. Hamburg szabad város.
24. Lübek » »
25. Brema » »
26. Elszasz-Lotharingia bir. tartomány.

b) *Hollandia királyság.*

Hollandia (éjsz. szél. 51—53, kel. hossz. 21—25) területi kiterjedése 33.000 □ km. Határai a Német tenger, Németbirodalom és Belgium. Területe egészen sík alföld, sőt egyes tengerparti részei a tenger színe alatt fekszenek. A királyság vízrajzi tekintetben — eltekintve éjszaki részeitől — a Rajna-deltához tartozik. Földe nem mindenütt termékeny, s terményei nem elegendők a 4 millióra menő lakosság táplálására. De annál gazdagabb a tartomány kövér rétegekben, melyek az állattenyésztés fejlesztésére oly jó hatással voltak, hogy e tekintetben Hollandiát egy állam sem mulja felül. A tartomány ércekben egészen szűkölködik, erdőkben igen szegény, vizei — csekély esésöknél fogva — gépek hajtására nem használhatók. E szerint a lakosság a mezőgazdaság, kertészet és állattenyésztésen kívül, csak a halászatra lenne utalva, ha az ős idők óta itt meggyökerezett hajóépítés (norvégiai és német fából) és gyarmattartományaival folytatott élnék kereskedése nem biztosítana neki másnemű keresetet is. — Lakosai hollandok és vallásra nézve túlnyomólag protestánsok.

Hollandiával ugyanazon fejedelem alatt áll:

c) *A Luxemburgi főhercegség.*

A főhercegség egy Belgium, Franciaország és a Németbirodalom közé ékelt 2587 □ km.-nyi terület, 205.000 német és francia ajku romai kath. lakossal. A lakosok jövedelmi forrását a szorgalmasan üzött földművelés és állattenyésztés mellett a déli részeken fekvő gazdag kőszénbányák kiaknázása is képezi. Máskülönb ipara és kereskedelme alárendelt jelentőségű.

d) *Belgium.*

A belgiumi (kel. hossz. 20—24. éjsz. szél. 49—51) királyságot, a Német-tenger, Hollandia, Németország, Luxemburg és Franciaország határolják. — Az ország határvonala egészen politikai s délkeleti az A r d e n n e k által védett csúcsától eltekintve minden oldalról könnyen megközelíthető s könnyen megtámadható terület. — Tengerpartja nélküli a jó kikötőt. Antwerpen városánál ugyan jó folyó kikötője van, de ennek is nagy hátrányára szolgál, hogy e folyó más állam területén ömlik a tengerbe. Belgium — délkeleti részetől eltekintve — sík terület. A földművelés és

kertészet a kifejlés magas fokán áll, de a leginkább franciákból álló, róm. kath. lakosság bámulatos szorgalma dacára sem bír a kis terület annyit teremni, a mennyi az 5½ millióra menő lakosság fentartására szükséges. Az ország tehát élelmi szerekben behozatalra szorul. De ezen bevitt tárgyakon kárpótolják a belgiumi kivitelre szánt iparcikkek s az Ardennek kőszén és ércekben való gazdagsága. A gép- és gyáripar a kis országban a kifejlés lehető legmagasabb fokára emelkedett s vasúthálózata legkifejlettebb Európa valamennyi államai között. Az anyagi műveltség tekintetében oly magasan álló ország nagy árnyoldalát képezi a nép szellemi műveltségének alacsony foka, mely a szomszéd Hollandia népének szellemi haladásával szemközt éles ellentétet képez.

Természeti tárgyak.

1. Ásványok.

1. A borostyánkő gömbölyű vagy szögletes darabokban jön elő. Színe majd világosabb, majd sötétebb sárga, majd átlátszó, majd félig átlátszó zavaros és felhős. Körömmel karcolható. Dörzsölés által elektromos lesz, azaz apró papírdarabkákat magához von és kellemes szagot terjeszt. Könnyen és élénk lánggal ég, de sok kormot képez. A legtöbb borostyánkövet az Éjszaki tenger partjain találják, hol azt a tenger iszapjának felkaparása állal hozza napfényre, vagy a hullám dobja a partra, vagy pedig az emberek ássák ki az áram által látogatott homokból. — A borostyánkő egy őskori túlevelű fának megkővesült gyantája és nem ritkán tartalmaz rovarokat vagy finom növényi részeket. A borostyánkövet ékszerül, pipaszopókának, füstölő pörnek, lakknak és olajnyerésre használják.

VII. A francia föld.

1. A Maas és Mosel vidéke.

Brabant déli része dombos emelkedés. E dombok az Ardennek hegyéből ágaznak ki, s húzódnak, mindinkább alacsonyodva s meg-megszakasztva a La Manche csatornáig, vízvázasztót képezve a kelet felé folyó Selda és Maas s a nyugatra folyó Somme, valamint a Szajnábá ömlő Oise és Aisne között. Itt húzódik Franciaországnak a természet által legkevésbé védett határvonala s azért igen számos megerősített helyeket találunk (Lille, Valenciennes, Maubeuge, Donai, Arras, Cambrai) ezen annyi vérrel áztatott vidéken, melyen Franciaország legdöntőbb csatáit vívta.

Az Aisnet csatorna köti össze a Maassal; e csatorna az újabb időben történelmi nevezetességüvé vált Sedán közelében éri el a Maas folyót, mely innen kezdve éjszaki irányban töri át tekervényes völgyben az Ardennek főláncolatát. — Sedántól délre a Maas mélyen vájt völgyben szeli a

Lotharingiai fensíkot. Itt fekszik a történelmi nevezetességű Verdun. Innen dél felé azon csatorna szeli a fensíkot, mely Bar-le-Duc irányában a Szajnába ömlő Marnét a Maassal összeköti. A Lotharingiai fensíkhöz csatlakozik délfelé a Langresi felföld, éjszakon a Marne és Maas, délen a Saon forrásaival, kelet felé a Vogesek hegységére támaszkodva, melyeknek nyugati lejtőin ered a Mosel folyó.

A Mosel és Maas csatorna által vannak egymással összekötve, oly helyen, hol a kettő közti távolság nem több 14 kilométernél. Toul a csatorna mellett Nancy, Strassburg felé vivő folytatásánál, e terület legfontosabb községei.

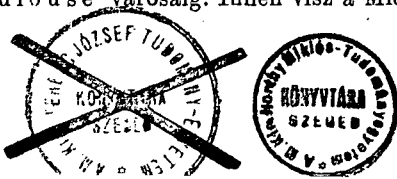
A Vogesek főgerincén húzódik 1871 óta a Francia- és Németország közti természetes határvonal. A Vogesek főgerince éjszakraól délfelé húzódik, s végződik délen ott, hol az Ill, és Doubs közötti vízválasztót képező, történelmileg is oly nevezetes burgundi kapu a Rhone és Rajna közötti csatornát lehetővé tette. Ezen horpadás a legrégebb idő óta az Európa éjszaki részein lakó népek főközlekedési vonalát képezte a Földközi tenger felé. Védelmére Belfort erőssége van hivatva s innen azt belfortika púnak is szokás nevezni.

2. A burgundi fensík.

A belforti kapu összeköti a közép-rajnai síkságot a burgundi fensíkkal, melyet a lassú folyású Saone szel. A síkság igen jól van művelve s felette termékeny. Kelet felé határolja a Jura hegység. Itt legfontosabb község a Doubs mellett fekvő Besançon; déli részén a Saone és Rhone egyesülésénél fekszik a Lyoni fellegrvár, míg a selyemgyártásáról híres város maga a jobb parton terül el. A Saone jobb partján elterülő síkság éjszakon a langresi felföldre, nyugaton a Cote d'Or heglánra támaszkodik. E kettőt elválasztja a Dijon melletti horpadás, melyen a Saonet a Szajnával összekötő csatorna van átvezetve, míg a Cote d'Or déli lejtőjén alatt a Canal du Centre a Saone és Loire összeköttetésére van hivatva. E csatornának köszöni jelentőségét a Saone mellett épült Chalonn. Chalontól délre a Saone, majd meg a Rhône jobb partján a Cevennek emelkednek, melyeknek főtörzse St. Etientől a Midi csatornáig húzódik. A Cevennek Franciaország éjszaki részeit a Földközi tenger partvidékeitől elválasztják s éjszak felé irányzott kiágazásaikkal a Gironde és Loire vidékei között vízválasztót képeznek.

3. A Gironde és Loire vidéke.

A Garonne a Pyrenaeusok éjszaki lejtőiből kiindulva, nagyjából éjszaki irányban folyik Toulouse városáig. Innen visz a Midi csatorna

a Földközi tenger felé s ennek köszöni a város nagy jelentőségét. Innen a folyó iránya egészen torkolatáig éjszaknyugati. Balparti mellékvizei jelentéktelenek, mivel a Pyrenaeusok éjszaki lejtőin eredt patakokat itt mind a Bayonne mellett tengerbe ömlő Adour veszi fel. Jobbparti mellékvizei tekintélyesebbek (Tarn, Lot és Dordogne). Ezeknek felvétele után a mindinkább szélesedő folyó a Gironde nevét veszi fel. Alsó folyása akár öbölnek is tekinthető, mely mélységénél fogva még mélyebbjárati tengeri hajóknak is lehetővé teszi a Bordeaux-i gázlójuthatást. Ezen körülménynek köszönheti a város jelentőségét s ez tette azt a vidék borkivitelének középpontjává.

A Bayonne és Gironde közti tengerpart egyhangú. A tengerparti vidék részint mocsaras, részint futóhomokkal borított, terméketlen s gyéren lakott terület. Éjszakfelé változatosabbá teszi a partot néhány, a tenger árja által a szárazföldről elválasztott sziget. Ezek mögött épült egy magányosan álló sziklaemelkedésen La Rochelle erősség s itt virágozott fel később — bár rövid időre — a Charante torkolatánál fekvő Rochefort.

A Charante völgyének lakossága kiválólag szőlőműveléssel foglalkozik. A völgy közepe táján fekvő Cognac (a cognakkészítés és kereskedés főhelye) vasúti összeköttetésben áll a történelmi nevezetességű Poitiers községgel, mely az újabb időben, mint fontos vasúti csomópont új lendületet nyert.

Poitiers már a Loire által szelt alföld déli részén fekszik. A Loire a Cevennek éjszaki lejtőin ered, az Allier források közelében. Az Allier regényes és változatos völgyének közepe táján találjuk Clermont városát. A Loire és Allier Nevers mellett egyesülnek. Innen a folyó éjszaknyugati irányban, szabályozott s két helyen csatorna által a Szajnával összekötött mederben folyik Orleansig. Innen nyugatra kanyarodik, termékeny síkságot szelve, melynek főbb községei Blois, Tours, Saumur, Angers, Nantes, mind partjai mellett épültek. Nantes — bár még 50 km.-nyire fekszik a tengertől — mégis hosszú időn át Franciaország egyik legfontosabb kikötőjét képezte, de jelenleg a folyó torkolatában képződött zátonyok következtében felül kezdi mulni a tenger mellett fekvő St.-Nazaire, az Amerikával közlekedő gőzhajók kiindulási kikötője.

4. A csatorna mellékei.

St.-Nazaire a Bretagnei félsziget déli partján épült. Innen a szakadozott sziklapart éjszaknyugatnak, éjszakknak s végre egyenesen keletnek húzódik. E parton nagyszámú, kitünő, de nehezen megközelíthető kikötőt találunk. Ezek között különösen a déli parton Lorient, de még inkább a félsziget nyugati csúcsán Brest a legkitünőbbek.

Bretagne — helyenkint tetemes magasságra emelkedő — hegyei kü-

lönálló hegycsoportot képeznek, melynek keleti, mindinkább alacsonyodó ágai a Normandiának nevezett földterületre is elhúzódnak. A hegység délkeleti végágának tekinthető azon emelkedés, mely Alençon mellett a Loire síkságában elenyészik. Éjszakkélet felé Caen jelzi az emelkedés határát. Innen vasút vezet a Normandiai félsziget éjszaki csúcsáig, hol a mesterségesen ásott tágas Cherbourgi kikötő, a francia hadi tengerészet egyik legfontosabb állomása.

A Normandiai félszigettől nyugatra fekvő szigetek az angolok birtokai. A félsziget éjszakkéleti partvidéke már ismét lapályos s azért itt nagyobb kikötőt nem találunk. Annál nagyobb fontosságú a Szajna torkolatánál fekvő Le Havre, Franciaországnak Marseille után, legnagyobb kikötője.

A Szajna a langresi fensíkon ered. Felső folyása, mélyen vájt völgyben éjszaknyugati; Troyes mellett tágabb völgykatlant képez, de azután az Aubé felvétele után ismét szűk völgybe szorul, mely csak Fontainebleau mellett kezd ismét tágulni, hol a Saone és Loireval összekötött Yonne a Szajnával egyesül. Ezen szűk völgy tekervényei azon magaslatokat törik keresztül, melyek innen éjszaknyugati irányban, egészen a tengerig húzódnak, melybe Le Havre és Dieppe között meredeken leereszkednek.

Ezen számos patak mély völgyei által meg-megszakasztott s azért helyenként nehezen megközelíthető magas térség egyik főközlekedési vonala a Marne völgye. E völgy közepe táján fekszik Chalons (katalauni síkság), a Rajna, Mosel és Maas völgyébe vezető utaknak csomópontja s a Rajnát a Szajnával összekötő csatorna egyik főállomása. Chalontól éjszakra fekszik a régi Rheims, ezen Champagnének nevezett, meszes talajú terület virágzó borászatának középpontja.

A Marne Páris mellett egyesül a Szajnával s teszi azt mélyebb járatú hajók számára is járhatóvá. Páris Franciaország fővárosa, a francia ipar, kereskedés, művészet, tudomány és irodalom s általában a francia élet és szellem középpontja. Páris ipara — különösen a mi divat és fényűzési cikkeit illeti — utólérhetlen s ez a város gazdagodásának és fejlődésének egyik alapfeltétele. A nagyszerű erődítésekkel körülvett s a Szajna mindkét partján épült város lakossága 2 millióra rúg. Nagy itt az idegenek száma is, kik a párisi szórakozást, mulatságot s műélvezetet nyújtó élet által vonzatra itt tartózkodnak, s bő költségekkel nem kis mértékben mozdítják elő a város egyes iparágainak fejlődését s a lakosság vagyonszerését.

Páris közelében találjuk Versailles és tovább éjszak felé St.-Denis városokat; mindkettő a főváros közelségének köszönheti gyors fejlődését.

Páristól a Szajna tekervényes lassú folyással igyekszik a tenger felé. Ezen csekély esés okozta lassú folyás, nagy előnyére válik a hajózásnak,

melynek egyik főállomása Rouen, közel a Szajna torkolatához, vasúti összeköttetésben Le Havre, Fécamps Dieppe kikötőkkel s a Somme mellett fekvő Amienssel.

Amiens éjszakkéleti Franciaország egyik legjelentékenyebb községe, a hajózható Somme által Abeville kikötővel áll összeköttetésben.

Abeville kikötőtől a tengerpart egyenesen éjszakra s azután — majdnem derékszöget képezve — keletre kanyarodik. A part ezen részén a hajózásnak nagy akadályokkal kell küzdeni. Hogy az itt épült Boulogne és Calais mindazonáltal, mint kikötőhelyek, fen tudják magokat tartani, sőt a virágzás magas fokára emelkedtek, ez csakis azon körülménynek tulajdonítható, hogy e két hely a La Manche csatorna legszűkebb részének déli partjain épült s így a francia-angol áru-és személyforgalomnak — a tengeri út rövidségénél fogva — nagy előnyököt biztosít. Legszűkebb a csatorna Calais s az angol partokon épült Dover között.

Franciaország (kel. hossz. 13—25°; éjsz. szél. 42—51°) egy 528.577 \square $\%_m$ nagyságú s 37 $\frac{1}{3}$ millió lakost számláló köztársaság (Corsika szigettel.)

Határvonala többnyire természetes, csak éjszakkéleti határa Belgium, Luxemburg és részben Németország felé politikai. Külső alakja szerint tömör egészet képez; határvonalának nagyobb fele tengeri, kisebb része szárazföldi. Határai: Belgium, Luxemburg, Németország, Svajc, Olaszország, a Földközi tenger, Spanyolország (Andora), az Atlanti Óceán s éjszakon a kelet felé mindinkább szűkülő La Manche csatorna.

Hegyei délen az Alpok és Pyrenaeusok; az azok között elterülő vidéken a Cevennek, amazoktól a Rhone és Aude völgyei által elválasztva; keleten a Vogesek; éjszakkéleten az Ardennek hegyláncolatai húzódnak, a belföld felé mélyen húzódó felföldek alaptörzseit képezve. Különálló emelkedést képeznek a Bretagne és Normandia hegységei.

Nagyobb kiterjedésű síkságok a nagyobb folyók partjain terülnek el; ezek közt legnagyobb a Loire által szelt sík terület és a Gironde alföldje.

Nagyobb tavakban szűkölködik; csak a Genfi tó érinti kis darabon határát. Kisebb terjedelmű tavak a Savoyai hegyekben s a burgundi síkságon találhatóak. Annál gazdagabb vízből folyókban s az azokat összekötő csatornáknak, melyekről egyenként volt szó.

Éghajlata igen kedvező, földje termékeny s jól műveltetik. A sűrű lakosság mindazonáltal élelmi cikkeken bevételre szorul. De ezen bevétel hatalmasan ellensúlyozza a francia műipar s a kifejlesztés magas fokára emelkedett borászat. Franciaországban állítólag 25,000 \square $\%_m$ -nyi terület szőlővel van beültetve. A kitünő szőlőművelés és mintaszerű pincekezelés a francia borokat Európaszerte ismeretessé és kedveltekké tette, úgy hogy egy maga a borkivitel többet hoz be a köztársaságnak, mint a mennyit élelmi szerekre kiadni kénytelen.

A francia köztársaság ipara és kereskedelme igen kifejlett, előmozdítja ezt a helyenkint igen kedvezőnek mondható tengerpart, a hajózható folyók nagy száma és az országot minden irányban szelő csatornák mellett — a sűrű vasúthálózat s a kitünő kőutak, melyekre nézve Franciaország mintaképül szolgálhat más államoknak.

A lakosság a délkeleti részek kis számú olasz lakosságától eltekintve, kizárólagosan francia ajkú s vallásra nézve, kevés kivétellel, római katolikus. A francia nép szép testalkotású, felette szorgalmas, takarékos, józan életű, de az élet ártatlan örömeit meg nem veti. Leleményes, élcés, tréfára hajlandó de nem mindig könnyelműség nélkül. A francia egyik főerénye véghetetlen hazaszeretete. Franciaország dicsősége, az ő dicsősége is. Lelkesül hazája szép multján, népe világra szóló tettein, s mindent feláldozni kész, ha azt a haza java tőle megkívánja.

VIII. A brit szigetek.

1. Anglia és a Skót föld.

a) *Délanglia és a Themse völgye.*

Dover azon ponton épült, honnan az európai szárazföld legrövidebb idő alatt elérhető. Ezen körülményben rejlik e város nagy jelentősége. Dvertől a parton nyugat felé haladva Hastings (1066. hóditó Vilmos) és Brighton városok tűnnek szembe; az előbbi mint tengeri fürdő, az utóbbi mint az angol gazdag családok nyári kedvenc tartózkodási helye emelkedett jelentőségre.

Brightontól nyugatra a tengerpart mindinkább emelkedik s gazdag tagoltságánál fogva Angolország számos jeles kikötőjét rejt. Itt találjuk az angol hadi tengerészet egyik legnagyobb s legfontosabb kikötőjét Portsmouthot, nagyszerű gyárakkal a hasonnevű és Gasportier erőd védelme alatt s Southampton városát, az Indiával és Amerikával közlekedő hajók főkikötő helyét. A mindinkább szakadozottabb tengerparton még Exmouth és Plymouth érdemelnek említést; ez megerősített hadi kikötő, amaz Exeter zátonyos kikötője. Exeter a Cornvali félszigeten nagy mennyiségben aknázott ón- és rézércnek főkiviteli helye.

A sziklás cornvali félsziget éjszaki határát a Bristol csatorna képezi, mely a szárazba mélyen benyulva, kisebb hajóknak Gloucesterig, nagyobb tengeri hajóknak (dagály alkalmával) pedig az Avon folyó mellett fekvő Bristol városáig enged közlekedést.

Bristol közelében kezdődik azon, nem nagy szélességű, meszes kőzetű emelkedés, mely délfelé a tengerparti hegységgel áll összeköttetésben, éjszakelet felé pedig a Severn és Themse közötti vízválasztót képezi.

Éjszak felé irányult folytatása a Trent jobb partján húzódik, sőt ennek torkolatán túl még York vidékére is hatol, hol szélesen kiterjedő tengerparti hegyvidékké válik.

Ezen emelkedés az Angol alföldet két részre osztja s azonkívül még azon jelentőséggel is bír, hogy határvonalt jelez az ércekben gazdag s azokat teljesen nélkülöző területek között. Délkeletre tőle ugyanis csak mész- és krétaállományu alacsonyabb dombokat találunk, melyek az angol alföld ezen részének változatosságát nem kis mértékben emelik. Jellemző, hogy úgy az említett főemelkedés, mint a tőle elágazó krétaállományu domborok nem folytonosak s így a közlekedésnek s a területet minden irányban szelő csatornáknak akadályul nem szolgálnak.

Mindjárt Bristolnál ágazik el a jelzett fővonaltól egy dombosor keleti irányban, mely azután el-elenyészve s ismét előtűnve a Norfolk-i félsziget éjszaki csúcsáig észlelhető. Ezen dombosort a Themse vize töri által, miután az Oxfordi sík területen a beléje törekvő patakok nagyobb részét felvette. Windsor mellett már mint tekintélyes folyó hagyja el a dombos területet s lép a tulajdonképeni alföldre, melyet London után londoni medencének is neveznek.

Ott, hol a Themsen a tengeri apály és dagály közötti különbség már észrevehető s hová dagály alkalmával már mélyebb járatú tengeri hajók is eljuthatnak, fekszik London, Anglia fő- s földünk felületének legnagyobb kiterjedésű s lakosságu városa. A Themse mindkét oldalán terjeszkedő város 300 $\frac{1}{2}$ %-nyi területet borít 400,000 házzal, melyben közel 4 millió ember lakik. S ezen óriási város még mindig terjeszkedik, nagyobbodik, egymásután elnyelve s magába olvasztva a szomszéd, gyakran tekintélyes nagyságu községeket. London nemcsak Anglia, hanem a világkereskedelem középpontja. A Themse partjain állomásozó hajókon s a part hosszában emelkedő áruraktárakban földünk felületének minden részéből való termények és gyártmányok vannak felhalmozva. S nemcsak Londonban magában, hanem lejjebb is, a folyónak Sheerness által védett torkolataig, község, gyár, kikötő s raktár szakadatlan sora következik. A folyam mindkét partján haladó vasút élénk forgalma, a folyón közlekedő hajók megszámlálhatlan mennyisége tanubizonyosságot tesz azon élénk ipar és kereskedelemről, melynek ezen terület színhelye. A községek itteni tömegeiben különösen még Greenwich s Chatam említendő.

b) Az angol alföld.

A Themse torkolatánál a Német tenger mélyen nyulik be Anglia szárazföldjébe. A Themsetől délre fekvő félsziget Kentnek, az északkeletre kidudorodó s éjszakon a Wash öböl által határolt területet Norfolk-nak nevezik. Ez utóbbi is — a belsejét szelő krétaállományu emelkedésektől eltekintve — az angol alföld része. A tengerpart itt ép úgy, mint éjszakfelé a Humber torkolatáig nagyobb kikötőkben szűkölködik.

A Humber széles torkolata akár tengeröblnek is tekinthető. Mellette fekszik Hull, az angol gyártmányok főkiviteli helye az Éjszak-Európai államokba. Ezen öbölbe ellentétes irányból két folyó ömlik: délről a Trent, éjszakeről az éjszaki Ouze. Az utóbbi mellett épült York. A délről jövő Trent felső völgyében találjuk Stoke városát, az angol porcelángyártás főhelyét.

A Trent és a dél felé folyó Severn s mellékfolyója az Avon között húzódik — mint vízválasztó — egy csekély magasságu emelkedés, melynek alapkőzete szén és vasérc. Ennek köszöni Birmingham jelentőségét, ez lévén az angol vasműiparnak egyik főhelye.

A Severn és Avon által szelt alföld felette alkalmas a földművelésre. A Walesből ide nyíló szűk völgyek a Severn mellett fekvő Worcester és Shrewsbury városoknak nagy hadászati fontosságot kölcsönöznek.

Az angol alföld éjszaknyugati nyulványa a Chesteri tengerparti síkság, mely a Severn völgyétől egy alig észrevehető emelkedés által elválasztva a Dee folyó által szelve, a tengerparton éjszak felé egészen Prestonig húzódik. Ezen terület déli része felette alkalmas az állattenyésztésre, mely itt a kifejlesztés magas fokára emelkedett (sajt). Az éjszaki résznek főközsége Liverpool, az angol föld első kikötő városa, óriási kikötővel, melyben az állomásozó hajók árbocai gyakran egész erdőt látszanak képezni. Liverpool óriási kifejlődését kitűnő kikötője mellett, leginkább a szomszéd hegyvidék köszönrétegeinek s az ezek folytán közelében keletkezett gyártelepeknek köszönheti. Lakosainak száma ez idő szerint a fél milliót fölülhaladja.

c) *Wales.*

A Severn és Dee folyóktól nyugatra emelkedik a három oldalról tenger által körülvett s kelet felé fokozatosan az angol alföldre ereszkedő zord walesi hegyvidék.

Wales hegyei (Cambrian hegység) nem magasak ugyan, mert közép-magasságuk alig éri el a 400 métert, de a mélyen vajt völgyek azoknak vadregényes kinézést adnak s a szakadozott, meredek tengerpartról a hegyes vidék csak nehezen közelíthető meg. Az éjszaki magasabb és zordobb rész földművelésre csak kivételesen alkalmas; itt tehát a gyér lakosság leginkább állattenyésztéssel foglalkozik. Az Anglesey szigetet a szárazföldtől elválasztó csatorna melletti palabányák — Bangor környékén — világhírű palatáblákat szolgáltatnak. A déli rész enyhébb éghajlatu, a völgyek szélesebbek és termékenyebbek, itt tehát a földművelés lép előtérbe. De legvirágzóbb iparág lett újabb időben a bányászat, mióta az itt nagy réteget képező anthracit használhatósága bebizonyult. Ezen idő óta déli Walesben egészen új élet keletkezett, minek folytán Merthyr-Tydfil, Swansea és Cardiff városok remélhetőleg rövid idő múlva nagy városokká fejlődnek.

d) *Az éjszaki angol hegyes vidék.*

A Trent és Severn völgyét elválasztó magaslát, melyen Birmingham és Stoke városok fekszenek, legdélibb alacsony részét képezi azon hegységnek, mely innen éjszaki irányban a Pennini hegység egységes neve alatt $250\frac{7}{m}$ hosszúságban a Tyne és Tees forrásvidékéig húzódik s ott a skót hegyekhez csatlakozik. E hegyvidék földmivelésre nem igen alkalmas. Eredetileg állattenyésztés volt az itteni gyér lakosságnak főfoglalkozása; de mióta az itt található, kifogyhatatlan bőségű kőszénrétegek napfényre kerültek, ezen vidék földünk felületének egyik legsűrűbben lakott gyárterületévé vált.

Itt fekszik Macclesfield, az angol selyemipar főhelye, a keleti lejtőkön Sheffield és Halifax a vasipar, Leeds pedig a gyapotipar nevezetes helyei; de mindenek felett kiemelkedik a nyugati lejtők alatt fekvő Manchester, mely gyapotárak előállításában az első helyet foglalja el s az ezerekre menő gyárakkal borított területnek közép-pontját képezi.

Itt a hegység horpadásain át — több rendbeli csatorna is van átvetve, melyeknek hivatása a különben nagyon sűrű vasúthálózat mellett is, a vidék gyártmányait részint nyugat felé Liverpoolba, részint keletre a Humber mellett fekvő hulli kikötőbe szállítani.

A hegység éjszaki része mindinkább kiszélesedik; keleten a yorki hegyekkel lép összeköttetésbe, nyugat felé pedig a Cumberlandi félszigetet borítja. A Cumberlandi félsziget számos hegyi tavaival, melyek izletes pisztrángban bővelkednek, melyen a szárazba nyúló sziklás öbleivel, melyek izletes lazacot és osztrigát szolgáltatnak, az angolok kedvenc nyári tartózkodási helye. A félsziget hegycsoportjának éjszaki része ismét igen gazdag kőszénben. A kőszénbányászat főhelye itt Whitehaven, hol a bányák nagy része már a tenger által borított területekre húzódik. Szemközt a tengerparttal emelkedik az Ir tenger közepe táján Man szigete, melynek legjelentékenyebb községe a tengerparti Douglas.

A Pennini hegység éjszakkéleti lejtői alatt terül el a Newcastle után nevezett kőszénmedence; éjszak felé pedig a Cheviot hegységgel áll összeköttetésben, mely Anglia és Skócia között határt képez.

e) *A skót föld és a szigetek.*

A skót föld természeti alkotása szerint három egymástól könnyen megkülönböztető részből áll. A déli részt a Cheviot hegység ágai borítják. Ezen különösen állattenyésztésre felette alkalmas hegyvidék éjszakon azon sík területen enyészik el, melyen a nyugat- és keletről behatoló öblök egy alig $15\frac{7}{m}$ széles szorost képeznek. Ezen sík terület felette termékeny, Itt lakik Skócia lakóinak nagyobb fele s itt találjuk annak legnagyobb köz-

ségeit is. Keleten a Firth of Forth öböl mellett a tartomány fővárosát Edinburgot, nyugaton a Clyde öböl mellett Glasgow városát, nagyszerű vasműiparral. Éjszak felé Stirling és Perth, az éjszaki Skotiába vivő bejáratok nyílásainál, történelmi nevezetességű helyek. Az utóbbi közelében Dundee fontos kereskedelmi hely, nagyszerű vasuti hiddal.

Az utóbbi három város, már az éjszaki Skotiát borító zord Grampián hegységnek délkeleti lejtői alatt fekszik. Éjszak-Skotia zord hegyvidéke a Glenmori szűk völgyelés által — melyen át a caledoniai csatorna vezet — ismét két részre van osztva. A déli rész zord ugyan és földművelésre nem épen alkalmas, a mélyebben fekvő, szélesebb völgyekben az mindazonáltal még üzhető, míg az éjszaki részeken a gyér lakosság kizárólagosan csak állattenyésztésre van utalva, a tengerpartokon pedig halászattal foglalkozik. Ezen terület egyetlen egy nagyobb községe a caledoniai csatorna keleti nyílásánál fekvő Inverness, melynek közelében a történelmi nevezetességű Culloden található.

Skotia nyugati partvidéke nagyon szakadozott, meredek sziklafal gyanánt emelkedik a tengerből; hosszúra nyult, sziklás félszigetek s mélyen a szárazba nyuló, hosszúkás, szűk öblök (fjordok) jellemzik azt. A part hosszában — mintegy a tenger ereje által attól elszakítva — számos, de csak gyéren lakott sziklaszigeteket látunk, melyeket a Hebridák neve alatt szokás összefoglalni.

Hasonlót kell mondanunk a Skótiától éjszakra fekvő Orkney és Shetland szigetesoportokról, melyeknek lakói csekély állattenyésztés (juh) mellett, kizárólagosan a halászatra vannak utalva.

2. Az Ir föld.

Az ír föld az angol-skót szigettől az Ir tenger által van elválasztva, melyet az Atlanti nyílt Oceánnal éjszakon az Éjszaki — délen a Sz.-Györgyi csatorna köt össze.

Az ír föld a partokon helyenkint emelkedő alacsonyabb hegységektől eltekintve, sík terület. De épen azért, mert hegyei a partokon emelkednek, mélyebben fekvő belsejének messze terjedő területei el vannak mocsarasodva, a víznek nem lévén elegendő lefolyása a szomszéd tengerbe. E sík alföldi területen kevés nehézségbe került azon kettős csatorna elkészítése, mely a sziget főhelyét, Dublint, a belső alföldet szelő s hajózható Shanon folyóval két irányban összeköti. Mivel az ír föld hegyei, mind a tengerparton huzódnak, az gazdag tagoltságával kitűnő öblöket rejt, melyekben azonban a tartomány szegénységénél s a műipar elhanyagoltságánál fogva — alig találunk jelentékenyebb kikötőket. Az ír föld legjelesebb kikötője Belfast az éjszakkéleti és Cork a déli parton, míg Dublin ki-

kötője, csekély mélységénél fogva, csak kisebb tengeri hajók által megközelíthető.

Az imént leírt szigetcsoport képezi Nagy-Britanniát, mely az eredetileg külön álló Angol-, Skót- és Írországból összetömörödött. A királyság (éjsz. szél. 50—61°; kel. hossz. 7—19°) területi nagysága 315,000 \square $\frac{7}{16}$ $\frac{1}{2}$ millió lakossal. Nagy-Britannia ily módon Európa egyik legsűrűbben lakott területe, különösen a déli részekben, míg az éjszaki részek t. i. Skótiá meg az ír föld gyérebben lakottak. Hogy a sűrű lakosság e területen megélhet, az kevésbé a földtalaj termékenységének tulajdonítható, mert — bár a földművelésre nagy gondot és szorgalmat fordítanak — mégis évenként Anglia élelmi szerekben nagy behozatalra szorul: hanem inkább a kedvező fekvéséből eredt, partjainak gazdag tagoltsága által előmozdított s a belsejében létező gazdag kőszén és ércrétegek által feltételezett óriási gyáriparának s az ebből folyó kereskedésnek. Ezek tették Nagy-Britanniát a föld legvagyonosabb tartományává.

Nagy-Britannia lakosai: angolok, skótok és írek, nyelv, vallás és szokások által egymástól elválasztva. Szellemileg és testileg leghátul állnak a kelta származású, róm. kath. írek; úgy testi kifejlésben, mint szellemi műveltségben első helyen állók Skótiá protestáns hegylakói. Magában a szó szoros értelmében vett Angliában a nép szellemi műveltsége elhanyagolt. A műveltebb osztályok itt — hazájuk világtörténelmi állásához mérten — nagy kereskedelmi hajlamot tanusítanak, s bár a régi szokásokhoz szívós kitartással alkalmazkodnak, mégis a praktikus életben minden újításnak emberei, ha az anyagi jólétök emelésére alkalmasnak látszik. Az angol közép-osztályok fényoldalai: a tisztaság szeretete, a szabad természet iránti vonzalom s a vallásosság. Jellemének árnyoldalai: az elzárkózottság, az elbizakodottság s más népeknek lenézése. Ő, ki saját — őseinek drága vérén szerzett — szabadságát mindenek felett becsüli, hajlandó mások jogait lábbal taposni, ha azok törekvéseinek útjában állanak. Az angolok legnagyobb része az anglikánus egyház híve. Az anglikánus egyház az angol térítőök buzgalma s egyes társulatok által e célra szánt óriási összegek következtében az angol gyarmatokon mindinkább elterjed.

Természeti tárgyak.

1. Ásványok.

1. Az ón érc kristályodva és tömegben található. Színe barna, fekete, vagy szürke. Oly kemény mint a quarc. Belőle nyerik az ón fém et, mely papiros vékonyságra kinyújtható, ez az ón- vagy staniol-papiros. Ebbe szappant, sajtot, theát és más nedvesség ellen védendő tárgyakat burkolnak. Ónnal vonják be a rézedények belső lapját, hogy ne rozsdásodjanak.

2. A z a n t h r a c i t vasfekete, fémfényű, tarkán csillogó szén, mely a közönséges fekete szénél sokkal keményebb és súlyosabb. Az anthracit

igen nehezen gyulad meg, de elegendő levegő hozzájárulása mellett elég füst, láng és szag nélkül.

2. Állatok.

1. A l a z a c (*Salmo salar*) egy méternél hosszabb és 16 kilogr. súlyú hal. Szája erős fogakkal van felfegyverezve. A két hátszárnya közül az első a has-szárny, a hátulsó, mely zsriszárny, a fark alatti szárny fölött van. Színe hátán kékes palaszürke, oldalain és hasán ezüstfehér. Feje, háta és oldalai feketén pettyezettek. A lazac tengeri hal, mely ívás idején a folyamokba felúszik, a vizeséseket és gátakat könnyedén átugorja. Vöröses húsa igen ízletes.

2. Az o s z t r i g a (*Ostrea edulis*) egy puhatestű állat, melyet két egyenlőtlen kagyló borít. Ezek kívül lemezekkel takarva barnásszürkék, belül simák és fehérek. Az alsó kagyló, melyhez az állat hozzá van nőve, valamivel nagyobb és mélyebb, mint a felső, mely lapos fedőt képez. Az osztriga nagy számmal oda tapad a tengerben lévő sziklákra, oszlopokra és más tárgyakra. Az osztriga igen szapora állat. A fiatalok a tengerbe sülyesztett téglákra és cserépszindelyekre reáülepednek (osztriga-tenyésztés). Az osztrigát friss állapotban, azaz elevenen kell élvezni.

IX. A jüti félsziget és a dán szigetek.

Az Új-Shetlandi szigetcsoporttól éjszaknyugatra találjuk a F a r - Ö e r — 17 vulkanikus eredetű szigetből álló — szigetcsoportot. Ezen szakadozott partu sziklaszigetek gazdag legelői felette alkalmasok a juhtenyésztésre, mely a gyér lakosság főjövedelmi forrását képezi. A partoknak halakban való gazdagsága s az itteni sziklaüregekben fészkelő szárnyasok megszámlálhatlan mennyisége szintén bő jövedelmet biztosít az erőteljes lakosságnak.

Ugyanezen jövedelmi forrásokra van utalva a szintén Dániához tartozó I z l a n d szigetének lakossága is. Ezen 100,000 □ $\frac{2}{m}$ felül haladó sziget éjszaki csúcsai már az éjszaki sarkkörön túl terjednek. A sziget belső — részben örök hóval s jéggel borított — emelkedéseit nem igen ismerjük. 1800 méternél is magasabbra emelkedő hegycsúcsai között találunk néhány még most is működő vulkánt: legismertebb a délnyugati H e k l a s az éjszakkéleti K r a b l a. Vulkanikus erőkre mutatnak az időközönként forró vizet kilövelő források is, melyek között a G e j z e r a legnagyobb. Földművelés a szigeten egyáltalában nem üzhető s a gyér lakosság kizárólagosan állattenyésztésre s halászatra van utalva, melyhez a partokon fészkelő óriás számu szárnyasok utáni jövedelem is járul. A sziget völgyeiben helyenkint gazdag legelők terülnek el, de a hegyek lejtőin az izlandi zuzmón s szórványosan előforduló törpe nyírfákon kívül semmi sem nő. — Tüzelő és építő fáját a lakosság a tengerből halászsza, melynek árja azt az amerikai partoktól ide sodorja.

Az alacsony növésű, de kitartó munka által edzett erejű és testű

lakosság a szellemi műveltség magas fokán áll s bár a Reykjavíki gymnasiumon és papnövelde'n kívül Izland területein nincs iskola, mégis nem található itt senki, ki az írás-olvasásban ne volna jártas, s könyv az egyedüli fényűzés, a mit a takarékos és kevéssel beérő izlandi magának megenged.

Ezen dániai — nagykiterjedésű ugyan, de szegény s gyéren lakott — birtokok megismerése után, térjünk már most át magának az anyaország-nak tárgyalásához.

Dánia a Jüti félsziget éjszaki részéből s a tőle keletre fekvő szigetektől áll.

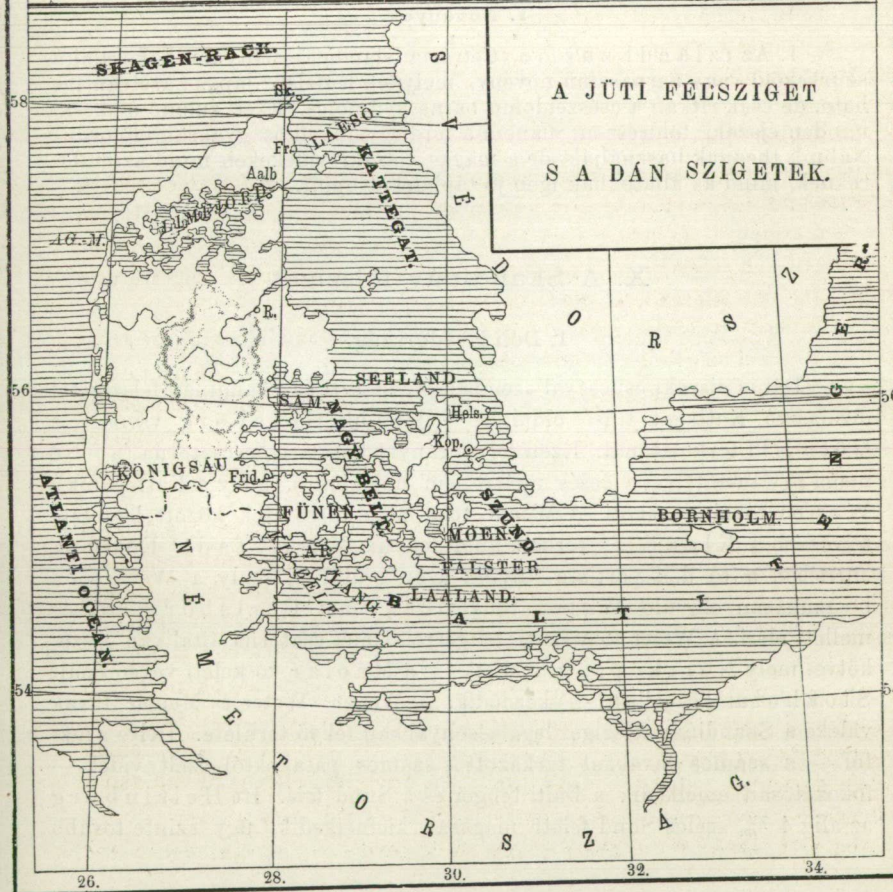
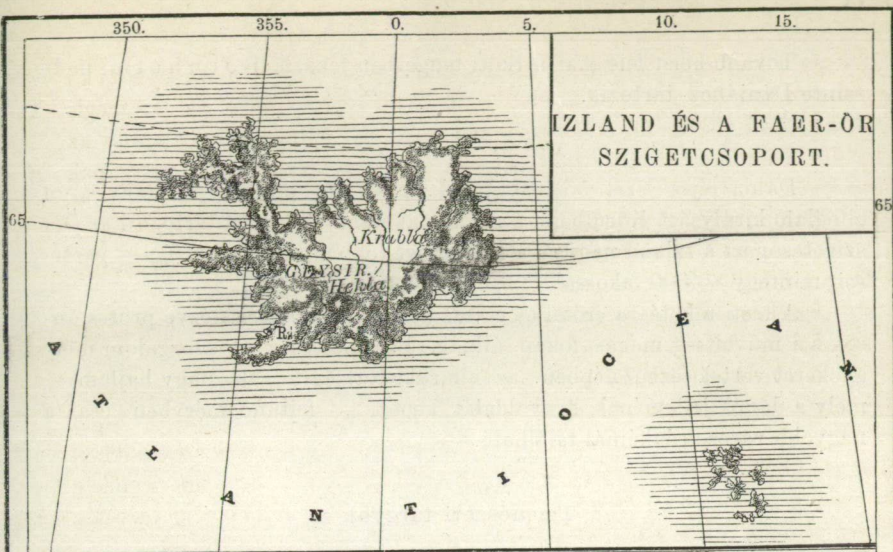
A Jüti félsziget déli tövén az Uralbalti földhát éjszaknyugati részével megismerkedtünk. Ezen földhát emelkedései a Königsauban véget érnek, melytől éjszakra Dánia birtoka kezdődik. Nyugatról partvidékeit magas dűnák kísérik egészen az Agger Mínde-nek nevezett nyílásig honnan a Limfjord éjszak-keleti irányban húzódva Alborg városáig terjed s innen újból szűkülve a Kattegattal lép összeköttetésbe.

Ezen természetes csatornától éjszakra húzódó szárazföld, futóhomokkal borított, terméketlen s csak gyéren lakott terület. Az éjszaki csúcán épült Skagen község a homokkal való eltemetetés veszélyének van kitéve.

Sokkal előnyösebb a keleti partvidék, hol a szárazba nyuló öblök háttérben virágzó községeket találunk, melyeknek lakói a hajózás mellett, a termékeny tengerparti területek terményei után is megélhetnek. Itt van Laesø sziget átellenében Fridrikshaven, hadi kikötővel, továbbá Fridericia erősség, a Kis Belt őrzésére s a Fünen szigetre való átmenetel biztosítására.

Füment s a tőle éjszakra fekvő Samsøt s délre elterülő Arrø és Langeland szigeteket, a fő- és legnagyobb szigettől — Seelandtól — a Nagy-Belt választja el. Úgy a legszűkebb részén alig 600 méterre összeszorított Kis-, mint a 25—30 $\frac{2}{3}$ széles Nagy-Belt, igen veszélyes tengeri utak, az itt gyakran dühöngő tengeri viharok s a tengerfenék egyenetlenségei miatt.

A Nagy-Beltől keletre találjuk a Laaland, Falster és Møen szigetektől csak csekély szélességű csatornák által elválasztott Seelandot. Seeland úgy mint kisebb szomszédjai legnagyobb részt sík alföld. Csak a keleti partokon emelkednek helyenkint egyes krétaállandó magaslato. Seeland szigetének két legnagyobb kikötője is a keleti partokon található; mindkettő a Szund szoros mellett, mely a szigetet a szomszéd Skandináviai félszigettől elválasztja. Ott, hol a Sund legszűkebb, épült Helsingør, tovább dél felé pedig Kopenhága, nemcsak Dániának fő-, hanem egész éjszakkeleti Európának legnagyobb s legszebb városa. Abban van a dániai összes állami és társadalmi élet központossága.

Tovább kelet felé már a Balti tengerben fekszik **B o r n h o l m**, mely szinte Dániához tartozik.

Dánia (éjsz. szél. 55—57° ; kel. hossz. 26—30°) egy 33,000 $\%_m$ -ot elfoglaló királyság. Körülbelül 2 millió lakossal. A hozzá tartozó Far-Öer szigetsoport s Izland nagysága együttvéve több mint 100,000 $\%_m$ — összesen mintegy 80,000 lakossal.

A testi alkotásra erőteljes és edzett dánok, vallásra nézve protestánsok s a műveltség magas fokán állnak. Becsületesség és szorgalom mély gyökeret vertek ezen népben, az elbizakodottságra való nagy hajlam — mely a dánok jellemének árnyoldalát képezi — feltünő mérvben csak a nagyobb városok lakóinál található.

Természeti tárgyak.

I. Növények.

1. Az izlandi zuzmó (*Cetraria islandica*) felnyuló, bokoralakú, szürke-zöld vagy barnaszínű növény, melynek legfelső, lapos karélyán látható, de csak ritkán a csészeidomú barna gyümölcs. Ezen zuzmó nemcsak minden északi földrészen, hanem a mi hegyeinken is gyakran előfordul. Nálunk theának használják, de a magas északi vidékeken mind az embereknek, mind az állatoknak igen jó táplálékot nyújt.

X. A Skandináv félsziget.

1. Déli Svédország.

Dánia északi csucsával szemben — a Jüti és Skandináv félszigetet elválasztó Kattegat tulsó oldalán — találjuk **G ö t a b o r g** városát, a **G ö t a E l f** torkolatánál. Ezen folyó irányát követi azon csatorna (a folyó maga egy tekintélyes vízesés miatt nem hajózható), mely a Kattegatot a **W e n e r** tóval összeköti. A Wener tóba ömlő folyóvizek között legtekintélyesebb a **K l a r E l f**; torkolatánál fekszik **K a r l s s t a d t**. Ennek átellenében a tó déli partjain, nyílik azon csatorna, mely a Wenerből a hosszúkásan elnyúló **W e t e r** tóba viszen s azt **C a r l s b o r g** erősség mellett eléri. A Weter tó a Balti tengerrel ismét csatorna által van összekötve, mely **N o r r k ö p i n g** mellett — a **M a e l a r** tó keleti végén épült **S t o k h o l m** közelében — kézdődik. A Wener, Weter és Maelar tavak vidéke a Skandináv félsziget legalacsonyabban fekvő területe. Délre azoktól — a számos tavakkal tarkázott s számos patakoktól szelt vidék — fokozatosan emelkedik a Balti tenger és a Sund felé. Itt **H e l s i n b o r g** az alig 4 $\%_m$ széles Sund felett magasan kiemelkedik, úgy szinte tovább

dél-felé *Landskrona* is. A Skandináviai félsziget déli csúcsán épült *Malmö* és *Ystad* élénk kereskedelmi összeköttetésben állanak a szemközt fekvő német tengerparttal.

Ezen vidéknek a Balti tengerre néző része is gazdagon tagozott. Itt a többi községek felett különösen *Karlskrona* emelkedett nagyobb jelentőségre, míg *Kolmar* — szemközt a szintén Svédországhoz tartozó *Oeland* szigettel — csak történelmi fontossággal bír. A *Gottland* szigetén levő *Wisby* hajdani híreéből és jelentőségéből igen sokat veszített.

A Skandináviai félsziget ezen déli része igen termékeny, jól művelt terület s lakossága a jólét magas fokára emelkedett. A tengerparton épült városok élénk kereskedelme s a hajók nagy forgalma nem kis részben hozzá járul a vidék vagyonságának emeléséhez.

2. A Bottni öböl melléke.

Stokholmtól kezdve a tengerpart kelet felé némileg kidudorodik s — a *Maelar* tó és *Dal Elf* széles torkolata által határolt — félszigetet képez, melynek közepe táján az egyeteméről híres *Upsala* fekszik. A *Dal Elf* torkolatához közel van *Gefle*, a vele vasút által összekötött *Falu* n érceinek kiviteli helye. Innen a tengerpart éjszak-éjszakkéleti irányban majdnem a sarkkörig huzódik a Bottni öböl éjszaki csúcsáig, hol abba a Svéd- és Oroszország közti határt képező *Tornea* ömlik.

Ezen tengerpart hosszában elterülő földterület, a délkeleti irányu folyók által gazdagon öntözött s a Skandináv félsziget gerincét képező hegység felé fokozatosan emelkedő felföld, gazdag legelőkkel, de a mostoha éghajlati viszonyok miatt, kevés földművelésre használható területtel. Innen van, hogy a gyér lakosság majdnem kizárólagosan állattenyésztésre van utalva s a mindinkább ritkuló rengeteg erdők fáinak értékesítése által szerez keresetet. Feltűnő, hogy éjszakon egy *Gelivar*-tól délre vitt vasutat találunk. Ennek célja az itt nagy mennyiségben kiaknázott ércek tova szállítása a *Lulea Elf* — tutajozásra használható — folyó medréig.

3. A Skandináv hegység s a norvégiai tengerpart.

A Skandináv félsziget eddig megnevezett folyóvizei mind azon hegységben erednek, mely a félsziget délnyugati csúcsától, annak éjszaki végéig huzódik s mely területi kiterjedését tekintve Európa legnagyobb hegysége. Ezen hegység — bár összefüggő egészet képez — kimagasló főgerinc teljes híjával, inkább a tenger felett magasan kiemelkedő fensíkot képez (innen a *Fjeld* elnevezés), melyből csak helyenkint szórványosan emelkednek ki egyes magasabb hegymok.

Ezen dél felé mindinkább magasodó, nyugaton a szárazba mélyen nyuló sziklaöblökkel szelt, keleten számos hegyi tavakkal tarkázott

(hattyúk) s ezen tavakba ömlő hegyi patakok szűk völgyei által hasított, zord hegyvidék tengerparti része — bár éjszak felé a sarkkörön túl terjed — a partokat érintő Atlanti ocean behatása (golf-áramlás) következtében sokkal enyhébb éghajlatú, mint a félsziget délkeleti része. Innen van, hogy míg a Bottni öböl teljes befagyása téli időben nem ritkaság, addig a Norvégiai partok öblöcskéi soha sem fagnak be. Innen van, hogy az éjszaknyugati part mellett aránylag sokkal több virágzó községet találunk, mint a délkeleti partokon. Nem nagyok ugyan ezen községek — mert hisz ez a talajviszonyok folytán szinte lehetetlen — de virágzó kereskedelmük által, mely különösen fakivitelle s az itt tömérdek mennyiségben fogott tőkehalé s heringkivitelle irányul, meglehetősen jólre emelkedtek. —

A félszigetnek délnyugatra kiágazó földterülete a szemközt emelkedő Jüti félszigettől a Skagen-Rack által van elválasztva, melynek dél felé irányzott folytatását Kattegat név alatt már ismerni tanultuk. A Skagen-Rack éjszakkeleti folytatását képezi egy a szárazba mélyen benyuló öböl, melynek háttérében Christiania épült, e partok egyik legjelentékenyebb községe. A félsziget tulsó partján, majdnem ugyanazon szélességi vonal alatt fekszik Bergen, a Norvégiai partok terményeinek főkiviteli helye, a hal- és fakereskedésnek főpiaca. Bergennel versenyez Thrandhjen (Drontheim) községe, melynek újabb időben az által lett fokozott jelentősége, hogy innen — a Skandináv hegységen át a félsziget tulsó oldalára vezető, egyedül járható út irányát követve — vasút vezet Christiania felé, ügyesen kikerülve mind azon nehézségeket, melyeket az egyenetlen talaj, de különösen a párhuzamos s mélyen vajt sziklavölgyek e munka kivitellének útjába gördítettek.

Thrandhjentől éjszakra a belföld mindinkább alacsonyodó emelkedései többnyire örök hóval és jéggel, helyenkint a területnek sárgás kinézést kölcsönző mohokkal vannak borítva; a tengerpart is mindinkább szakadozottabb és sziklásabb lesz, üregeivel biztos tanyát nyujtva a milliókra menő sirályok, dunaludak s más szárnyasoknak, melyek e partokon fészkelnek. A tengerpartot kísérő s mintegy attól elszakított szigetek mindinkább nagyobbak és számosabbak lesznek (Lofotok). De a partnak ezen része sem lakatlan, sőt több — kicsi ugyan, de a félsziget többi községeivel élénk kereskedelmi összeköttetésben álló — községeket is találunk itt, melyeknek lakói, az arra alkalmas területeken, a magas éjszaki fekvés dacára, még földművelést is üzhetnek. Hammerfest az európai táviró huzal éjszak felé vitt végállomása. —

Hammerfesttől éjszakkeletre találjuk Európa szárazföldjének éjszaki csúcsát: a Nordkyn fokot (az éjszaki fok Magerö szigetén). A Nordkyn fokon túl a tengerpart dél felé huzódik ugyan, de éghajlata zordonabb lesz. A Varangi öböl környéke természeti alkotása szerint, még a Skandináv félszigethez tartozónak jelentkezik, de az innen keletre huzódó Kola egy-

hangú, alacsony partjaival átmenetet látszik képezni a Fehér tengert délről határoló orosz síksághoz.

A Kolai félszigetnek gyér, lappokból álló, lakossága szomorú életet tenget, vadászat és halászatból él s annak esetleges gazdag eredményét részarvasoktól huzott szánkókon Kola, Rosnovolszk vagy Kandala kábabán értékesíti, a hol kevés szükségleteit is beszerezni szokta.

A Skandináv félsziget (éjsz. szél. 56—72°; keleti hossz. 23—49°) nagysága 800,000 $\square \frac{\%}{m}$. Ebből 750,000 $\square \frac{\%}{m}$ a Svéd és Norvég királyságot képezi a többi pedig az Orosz birodalomhoz tartozik.

Svéd- és Norvégország két külön állam, csak az uralkodó személye által egymáshoz kapcsolva. Svédország a nagyobb s különösen déli részén sűrűbben lakott terület, 4 $\frac{1}{2}$ millió lakossal. Norvégia lakosainak száma megközelíti a két milliót. Itt, mint amott, a lakosság kizárólagosan protestáns s a műveltség magas fokán áll. A Skandináv félsziget Oroszországhoz tartozó részén a finn néptörzshöz tartozó lappok élnek keverve oroszokkal. Az utóbbiak a csekély számú községek lakói — míg amazok többnyire pogányok és nomád életet élnek.

Természeti tárgyak.

1. Állatok.

1. A h é r i n g (*Clupea harengus*) 30 $\%$ hosszú, lapos testét könnyen leváló pikkelyek födik, melyeknek színe fölül kékesszürke, alul ezüstfehér. Szája apró fogas. Rövid hátszárnya átellenes a hasszárnyával. A hasszárny előtti has széle fűrészelt. A hering rendkívüli nagy csoportokban él az északi tenger mélyében. Ívás idején, Aprilis, Május és Junius hónapokban, bámulatos mennyiségben emelkedik a víz színére és vándorol a partok felé. A vándorsereg némelykor mértföldekre terjedő felületet borít el és a halak oly sűrűn vannak egymás mellett, hogy azokat kézzel megfogni vagy merítővel kényelmesen kimeríteni lehet. A tengert nagy területen zavarossá teszik a hering-ikrák és lesúrolt pikkelyek. Ívás után nyom nélkül eltűnnek, mivel a tenger mélyében úszva térnek vissza rendes tartózkodási helyökre. A hering fogásával, elkészítésével és szétküldésével több ezer ember foglalkozik. A heringet nemcsak friss állapotban élvezik, hanem a holland származású BEUKEL Vilmos útmutatása szerint elkészítve, azaz kopoltyúitól és zsigereitől megtisztítva, tengervízben kimosva, sóoldatba áztatva, tengeri sóval behintve és tölgyfahordókba rakva, a világ minden részébe szétküldik.

2. A t ő k e h a l (*Gadus morrhua*) egy méternél hosszabb és hús kilogramm súlyú lehet. Teste hosszúkás, oldalról összenyomott, hátán három uszószárnnya, farktöve alatt két uszószárnnya van. A hasszárnyai a mellszárnyak előtt a torkon állanak. Színe sárgásbarna, sötétbarnán tarkázva. A tőkehalat nagy mennyiségben fogják az Atlanti Ocean éjszaki részein. A zsigereitől megszabadított testet póznákra erősített köteleken fel-

akasztva a napon szárítják. Májából pedig a gyógyítószerű használt s igen becsült csukamájolajt nyerik.

3. A rénszarvas (*Cervus tarandus*), termetre és nagyságra a közönséges szarvashoz hasonlít, csak hogy szárai rövidebbek és vastkosabak, hosszú álcülkökkel. Mind a két nembeli eleinte hegyes, később lapátos ágakra oszló agancsot visel, nyaka rövid, alul egész szegyéig hosszú szőrű. Szőre nyáron barna, télen majdnem fehérszínű. A rénszarvas az északi zordon tájakra nézve a jötevő természetnek megbecsülhetlen adománya, mely nélkül azon vidékek egészen lakatlanok volnának, minthogy az ottani lakosoknak minden vagyonuk abból áll. Nagy nyájokban télen-nyáron künn legel, napjában kétszer is fejik, igen tápláló és kövér tejet ad, miből finom vaját és sajtot készítenek. Husa jóízű. Bőréből sátozt, ágyat, csizmát s más öltönyt varnak, beléből kötelet fonnak, agancsaiból fegyvert, csontjaiból kést, kanalat, villát, szeget és más szerszámokat faragnak. Szóval éjszakon ezen egyetlen állat megteszi mindazt, mit mi annyiféle házi állatainktól nyerünk, főleg ha hozzá számítjuk, hogy gyors futása miatt szánkahuzásra igen alkalmas. Könnyű szánkával napjában 30 mértföldet haladhat, futás közben álcülkei szüntelen ropognak.

4. A dunnalúd (*Somateria mollissima*) 63 % hosszú, feje teteje, nyaka, háta és szárnyai felső részének fedőtollai fehérek, mellének eleje vörös-zománcos, homloka, halánték tája, háta és hasa hátsó része fekete, pofái tengerzöldek, evező- és farktollai barnásfeketék. Szemei vörhenyes barnák. Csőre zöldessárga; lábai szürkezőldek. A jérce kisebb a gunárnál és általában barnább színezetű. A dunnalúd a föld északi partvidékein mindenütt honol, tengeri állatokkal táplálkozik, melyeket ügyes bukással gyakran a legnagyobb mélységből szerez meg magának. A mily vad a dunnalúd közönségesen, épen oly szelid és bizalmas az emberekhez költés idején elannyira, hogy annak hajlékába is bemegy és kamarájába, vagy az általa számára készített költő helyre is berakja fészket, melyet saját teste legfinomabb pehelyével bélel ki. Az ember a költés után kiszedi a finom pehelyt és kereskedésbe bocsátja. Ez a legfinomabb és legrugalmasabb pehely, melyből egy font elegendő egy nagy dunnába.

5. A néma hattyú (*Cygnus olor*) nagy úszó madár, mely hófehér tollainak szépsége, szárnyainak méltóságteljes tartása és hosszú, vékony nyakának sokféle, könnyűded hajlítgatása által tűnik ki. Végig egyenlő széles csőre töben sárgás vörös, hegye felé fekete és homlokán egy földuzadt fekete púppal van ellátva. A testhátsó részébe ékelit úszólábai feketék. Az Éjszak-Európában honos néma hattyút gyakran tenyésztik tavakban. Táplálékát gyökerek, magvak, kukacok és vízi rovarok képezik. Igen ritkán hallatja hangját, miért is némának tartották. — A hozzá nagyon hasonló énekes hattyú (*Cygnus musicus*) csőre púpnélküli. Ez ősszel csapatosan húzódik a Földközi tenger felé és röpülése közben gyakran hallatja erőse, de kellemes hangját.

6. A nevető sirály (*Larus ridibundus*) galamb nagyságu, világoszürke hátú, úszómadár. Feje és lábai skarlát vörösek, első evezőtollai fehérhegyűek, egyébként feketék. Hosszú, vékony csőrének hegye lefelé hajlott. A három mellső ujja egész úszóhártyával van összekapcsolva, kicsiny hátsó ujja valamivel magasabban áll. — A nevető és más sirályok Európa minden tengerpartján seregesen találhatók, hallal táplálkozó madarak. Izen élénk madarak rekedt hangja hasonlít a nevetéshez s innen nyerték nevüket is. Tengerek, folyóvizek és tavak partjain a homokba vagy a nád és sás közé rakják fészkeiket s többnyire közel a vízszínéhez

nagy kiáltozással repdesve lebegvén, leselkednek halak után, és mihelyt valamelyik egyet meglát, azonnal sebesen lecsap rája, hogy azt elkap-hassa.

XI. A kelet-európai síkság.

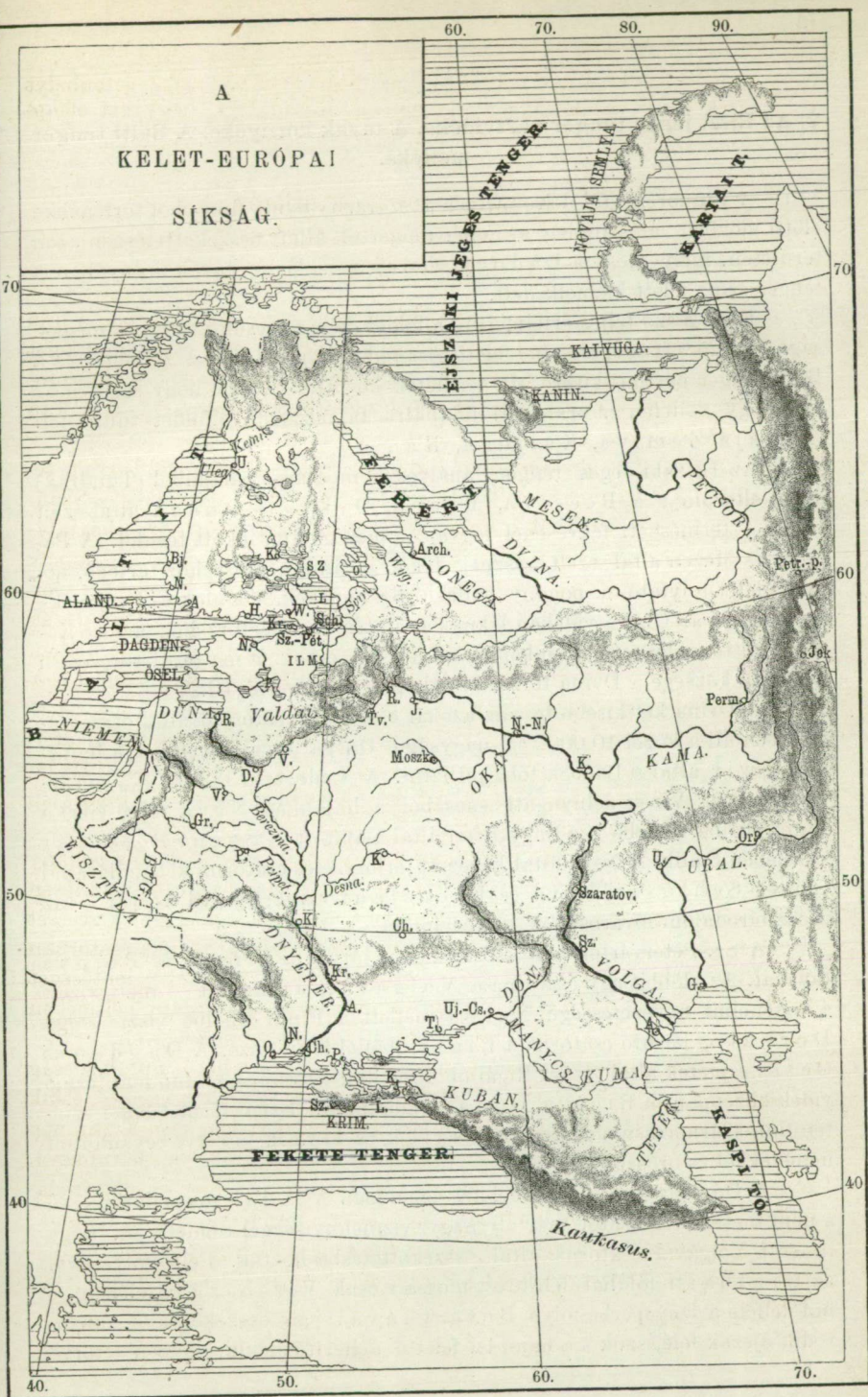
1. Finnország.

A Bottni öböltől keletre emelkedik átlagos 150^m magasságban a finn föld. Éjszaki részén két helyen mélyen benyúl Norvégia területére, kelet felé pedig határvonala azon területehuzódik, hol az emelkedés fokozatosan aláereszkedik a Fehér tengert környező sekély tengerpart felé. A finn föld — eltekintve a Bottni öblöt környező sík és művelhető területtől — nagyrészt tavakkal, mocsarakkal s szélesen kiterjedő lápokkal borított területekből áll. Az éjszaki rész főfolyója a Kemi, mely vizeit még a Skandináv hegyekből, s azoknak a Kolai félsziget felé irányzott törpe folytatásukból nyeri. Ez magába fogadja ezen területek számos kisebb tavainak vizeit is. Tovább dél felé jelentékenyebb az Ulea, mely Uleaborg mellett a Bottni öbölbe ömlik. Uleaborg mellett veszi kezdetét Finnország délnyugatra irányult kidudorodása a Bottni és Finni öböl közötti területen. Ezen a tartomány legtermőbb részét képező területen néhány virágzó községet találunk: itt van Björneborg, azután a történelmi nevezetességű Nystad, majd a Bottni öblöt elzáró Aland és kisebb társai átel-lenében Abo. Innentől kezdve a tengerpart kelet felé kanyarodik. Itt találjuk Helsingfurst, Finnország legnagyobb községét s Finnország egyetlen vasútjának kiinduló pontját.

A Finni öböltől éjszakra fekvő terület az ország legtöbb s néhány tekintélyes nagyságu tavait rejti. A kisebb tavak vizeit egyesíti a szélesen elnyúló Szajma-tó. Innen a víz egyrésze — Európa legnagyobb vízésését (Imatra) képezve — a Ladoga-tóba, egy másik rész a Szajma csatornán át, a Finni öbölbe ömlik. Ez utóbbi körülménynek köszönheti jelentőségét Wiborg, élénk kereskedelmi összeköttetésben a tartomány belsejében fekvő Kuopióval, a belső részek első kereskedelmi községével.

A szám szerint 2 millióra menő, protestans vallásu, finn lakosság földművelés és állattenyésztéssel foglalkozik; a tengerparti városok élénk kereskedelme és kifejlett ipara többnyire a svédek kezében van. A finn nép erőteljes és edzett test mellett, szép szellemi tehetséggel is van felruházva. Innen van, hogy ezen, számra nézve oly csekély nép, igen gazdag irodalommal bír s nagy költészeti hajlammal van megáldva. A finn tudományosság középpontja Helsingfors szépen berendezett egyetemmel, mely a finn nemzetiség felvirágzásának s erősödésének egyik főszeközlője.

A
KELET-EURÓPAI
SÍKSÁG.

2. Az Éjsz. jeges tenger partvidéke. A tavak környéke. A Balti tenger melléke.

A Finnországtól délre mélyen a szárazba nyuló finn öböl történelem előtti időkben valószínűleg a Fehér tengerrel állott összeköttetésben azon területen, mely most a Ladoga, Onega és Wyg tavak irányában a tenger színe felett kiemelkedett.

Ezen a szó teljes értelmében alföldet képező terület (átlagos magassága alig 25^m a tenger színe felett) összekötő kapcsot képez a Fehér- és a Balti tenger partjait kísérő sík területek között, — úgy, hogy ezen egész vidék egy — délen az ural-balti földbátra támaszkodó alföldet tüntet fel. (Novaja Zemlya, Kaljuga, Kanin.)

Az Éjszaki Jeges tenger lapályos és mocáros partjaiból (Tundrák) délre elterülő s a Pecsora, Mezen, Dvina és Onega által szelt vidék — természeti fekvésénél fogva — igen gyéren lakott terület. A Pecsora és Mezen által szelt résznek lakói a finn néptörzshöz tartozó, nomád életet tolytató s pogány vallású Szamojedek, Vogulok és Syrjänek; nyugat felé az Onega vidékén laknak a szintén finn néptörzshöz tartozó Karélieiak, továbbá a tulajdonképeni finnek és oroszok. Ezen terület égyedüli nagyobb községe a Dvina torkolatánál épült Archangel.

A Dvina két kisebb tó s az azokat összekötő csatornák által összeköttetésben áll a közel 10,000^{km} nagyságu Onega tóval, melyből a hajózható Swir által a Ladoga tóba juthatni. A Ladoga tó 18,000^{km}-nyi területet borít. Vizeit délnyugati csúcsából a hatalmas Néva folyó viszi a Finni öbölbe, melybe — a Nagy Péter által alapított — Szent-Pétervár közelében ömlik. A Neva által képezett természetes csatorna két nyílásánál épültek Schlüsselburg és Kronstadt várak, Szent Pétervár — az orosz birodalom fővárosának — védelmére.

A Sz.-Pétervártól délre eső területen látjuk az Ilmen és Peipus tavakat. Az előbbi egy csatorna a Volgával, az utóbbit — mely vizeit a történelmi nevezetességü Narva mellett a Finni öbölbe viszi — egy Dorpatot érintő csatorna a Rigai öböllel köti össze. A Dagden és Oesel szigetek által elzárt Rigai öböl mentén elterülő s kitünő lent termő vidék középpontja Riga, a Düna torkolatánál. Ezen terület lakói szintén finn származású s protestáns esztek és livek, keverve bevándorolt németekkel és oroszokkal.

A Düna az Ilmen tótól keletre emelkedő Valdai magaslaton ered s nem messze forrásától már oly nagy vízmennyiséggel rendelkezik, hogy innen a Volgával csatorna által összeköttetésbe hozták. Felső folyásával az Uralbalti földhát déli tövét mossa s csak Vitebszk közelében — hol délfelé a Dnyeperbe folyó Berezinával van összekötve — kanyarodik éjszak felé, szűk s a hajózást felette nehezítő sziklavölgyben áttörve

a nevezett emelkedést. Ezen szűk völgy egyik legjelentékenyebb községe *Düna borg*, vasúti csomópont, melyen át a Sz. Pétervárat Varsóval egyenes irányban összekötő vasút vezet. Ezen vasútvonal dél felé haladva, a régi híru *Vilnát* érinti s *Grodno* mellett a Niemen völgyébe ér.

Grodno több tekintetben fontos pont. Ez jelzi legelőször is az egyenesen nyugatra haladó ural-balti földhát két részre való osztásának helyét. Az egyik ág a Balti tenger partján az eddigi irányt megtartva Németország területére huzódik, a másik délnyugatra kanyarodik s a lengyel-volhyniai földháttal lép összeköttetésbe, a *Bug* mélyen vájt völgye által szelve; Grodnónál kezdődik továbbá azon csatorna, mely a Niemen folyót a Narev közvetítése által a Visztulával köti össze s ugyancsak innen viszen dél felé azon csatorna, mely *Pinszk* közelében, az itt már hajózható s a *Buggal* is összekötött *Pripet*be nyílik. A Pripet a Dnyeper jobb parti mellékfolyója s vele Oroszország egy új területére lépünk.

3. A Dnyeper és Don vidéke.

A Dnyeper által szelt terület könnyen megkülönböztethető három részre osztható. Felső folyása lápos-mocsáros alföldre esik, melyen nagyobb mellékfolyóit mind magába veszi. Azoknak egyesítése után a Kárpátoktól az Uralig húzódó földhátan tör át s ennek elhagyása után alsó folyásával a Fekete tengert környező termékeny területet délnyugati irányban metszi.

A felső rész, hol a Pripét, Berezina és *Dezna* folyókat felveszi egyhangú, gyéren lakott, többnyire rengeteg — részben ős erdővel borított vidék, — mely — vadakban való gazdagságánál fogva hajdan a lengyel királyok és főnemesek egyik legkedveltebb vadászterületét képezte (bölény, jávorszarvas). A Visztula, Niemen, Düna és Volga felé alig észrevehető vízvázasztó emelkedések választják el. Mindazokkal tehát, a közlekedés könnyítése célzó s nem nagy akadályokba ütköző csatornák által van összekötve.

A történelmi nevezetességű s szép fejlődésnek indult *Kiev* városág nagyobb mellékvizzeit mind egyesítette. Kievtől kezdve szűk sziklavölgybe szorul, melynek áthidalása *Kremenicsug* mellett igen nagy nehézségekbe ütközött.

A *Alexandrovszk* mellett hagyja el a szűk völgyet s irányának teljes megváltoztatásával folyik a Fekete tengerbe, illetőleg *Cherson* mellett több ágra oszolva azon öbölbe, melybe a *Bug* (déli) is vizeit küldi s melynek nyugati partján *Odessa* fekszik, Oroszország egyik legfontosabb kikötőjével. A *Bug* torkolatánál fekvő *Nikolajev* az orosz hadi tengerészet egyik legfontosabb állomási helye a Fekete tenger partvidékein.

A Dnyeper legalsó folyásától délre, természetlen homokos tengerparti terület huzódik, melytől az alig 4 $\frac{1}{2}$ *km* széles — *Perekov* után ne-

vezett — földszoros a K r i m i félszigetre vezet. A krimi félsziget dél-nyugati csucsán épült S z e b a s z t o p o l vára. Ezen vár azon hegygerinc nyugati végágait foglalja el, mely innen — a félsziget déli partját kísérve — a K e r c s i szorosig húzódik, általa a keletre húzódó Kaukázustól elválasztva, melynek folytatását látszik képezni.

A félsziget déli részét borító ezen — helyenkint 1500 m^{ny}-ig felemelkedő — hegység tengerparti része, telve van az orosz főnemesség nyaralóival. Itt találjuk L i v á d i á t is, az orosz cárok kedvenc tartózkodási helyét.

A Kercsi szoros összeköti a Fekete tengert az átlag csak 10 méter mélységű A z o v i tengerrel. A tenger csekély mélységénél s a partok mocsáros s lapályos voltánál fogva itt alkalmas kikötőhelyeket s azok mellett virágzó községeket nem találunk. Csak T a g a n r o g nyert az újabb időben némi jelentőségét, mivel a belfölddel vasúti összeköttetésbe hozták. Mint az Azovi tenger partvidéke, úgy az abba ömlő D o n mélyen vágjt völgye is nélkülözi a nagyobb községeket. Annál fontosabbak a Dnyeper és Don közötti sűrűn lakott dombvidék községei s ezek között különösen K u r s z k és C h a r k o v; mindkettő fontos vasúti csomópont. Az utóbbi egyenes vasúti összeköttetésben áll U j C s e r k a s z k városával, melylyel szemközt a keletről jövő M a n y c s ömlik a Donba.

A Manyes patak éjszaknyugati irányban azon horpadáson folyik a Don felé, mely a Kaukázustól éjszakra, azon irányt mutatja, hol hajdan a Fekete tenger és K á s p i t ó összeköttetésben állottak s melyen most is épen nem nagy nehézséggel a két tengert csatorna által összeköttetésbe lehetne hozni. Ezen — különben terméketlen és sós talaju horpadás nyugati része alig emelkedik 10 méternyire a tenger színe felett, keleti — a K u m a által szelt — része pedig a tenger tükrénél is alább fekszik.

4. A Káspi tó és Volga vidéke.

A Káspi tó szárazföldünk legnagyobb (440,000 □ $\frac{7}{m}$), sóvizű s a tenger színénél mélyebben fekvő tava. Ez határt képez Europa és Ázsia között, bár azon partvidéke is, mely a Terek és Ural torkolatai között Európához tartozónak vétetik, természeti alkotásánál fogva inkább Közép-Ázsiai jellegű: sík, homokos, sóstavakban bővelkedő, a homokban elenyésző pusztai folyóktól szelt, földművelésre nem alkalmas s csak nomádok által lakható terület. A vidék lakói a Volga alsó folyásától jobbra K a l m u k o k, attól balra K i r g i z e k, S z a r a t o v n á l pedig — hol a Volga a Fekete tenger színének magasságával egyenlő — annak mindkét partján N o g a i tatárok laknak. Községeket ezen a területen csak a Volga partjai mellett találunk; ezeknek lakói a Volgán eszközölt élénk kereskedelem után élnek, vagy pedig halászzattal (tok) keresik kenyerüket. Legjelentékenyebb ezen községek közt a Volga deltájában épült A s z t r a k á n, a Perzsia felé irányzott kereskedelem egyik főhelye s az orosz haditengerészet-

nek egyik főállomása a Kaspi tengeren. — Éjszakra feljebb még Szarepta említendő nagy sóraktárakkal, azon só számára, mely a nyári időben fénekig kiszáradó sóstavakból kikerül.

Szaratov és Kazán között a Volga azon emelkedést töri át, mely Oroszország déli részén végig húzódik a Kárpátok és Ural közötti területet betöltve. Kazán jelentékeny város nagy vásárokkal s élénk kereskedéssel. De nagyban fölülmúlja azt az Oka és Volga egyesülésénél épült Nisninnovgorod világhírű vásáraival, melyekben a roppant kiterjedésű orosz, európai és ázsiai birtokok összes népeit és terményeit képviselve találjuk. Éjszakfelé még Jaroslavl, de különösen Rybinszk említendő. Az utóbbinál kezdődik ugyanis a hatalmas Volga alsó folyása; mert bár itt még 3000 $\frac{1}{m}$ távolságban vagyunk torkolatától, Rybinszk csak 70 méternyire fekszik a tenger színe felett. Rybinszk valamint Tver is továbbá még azért is nevezetesek, hogy közelökben nyílnak azon csatornák, melyek a Volgát több irányban az éjszaki területekkel összeköttetésbe hozzák. Tver azonkívül egyik főállomása azon vasútvonalnak, mely által Sz. Pétervár Moszkvával a legegyszerűbb összeköttetésbe van hozva.

Moskva az Okába ömlő hasonló nevű folyó mellett, az orosz birodalom legnagyobb városa s bár Nagy Péter uralkodása óta megszűnt főváros lenni, még most is az orosz nemzetiség és vallási életnek ép úgy, mint iparának, kereskedelmének és az orosz vasúthálózatnak középpontja, az orosz főnemesség pazar költségezésének s hallatlan fényűzésének színtere. A város a Moszkvát mind két oldalról kísérő dombokon épült; legszebb s a többi városrészeketől fallal elválasztott része: a világhírű Kreml.

A Volga jobb parti mellékfolyói között legjelentékenyebb az Oka; de még ennél is hatalmasabb a balparti Kama, mely az Ural hegységből nyugot felé kiágazó hegy- és dombvidék vizeinek legnagyobb részét magába fogadja. Erre vezet a főközlekedési vonal Perm felé, majd meg ebből keletfelé az Ural hegységen át, a már Ázsiában fekvő Tobolszka. —

A Volga Európa legnagyobb folyója. Egész hossza 3482 $\frac{1}{m}$. Az általa és mellékvizei által szelt terület több mint 1 millió $\square \frac{1}{m}$.

Völgyének közepe táján laknak a finn törzszű Permjakok, Votjakok, Cseremiszek és Mordvinek.

5. Az Ural hegység és Ural folyó vidéke.

Az Ural hegység 2500 $\frac{1}{m}$ hosszú. Éjszakaról délfelé a Kariatengertől a Kaspi és Aral tó közötti területig húzódik s ily módon természetesen határt képez Európa és Ázsia között. A hegység nem széles s mivel különösen nyugatról nem rögtön, hanem fokozatosan emelkedik a síkságból, a szomszéd Ázsiába való közlekedhetésnek felette nagy akadályokat nem gördít útjába.

Éjszaki része, mely nyugatfelől a Pecsora mocsáros síkságaiból kiemelkedik, kevésbé ismeretes. Tovább dél felé legismeretesebb s mindenemű ércekben és drága kövekben való nagy gazdagságánál fogva meglehetősen sűrűen benépesített rész az, mely Petropavlovszktól az Ural folyó forrásvidékéig terjed. Itt viszen a legjártabb út Európából Ázsia felé, az alig 350 ^m magas — Jekaterinburg után nevezett hágón át.

Találhatik a hegység ezen részében grafit; innen kerül a moszkvai és sz. pétervári palotákat díszítő malachit; platina Europa területén csak itt található nagyobb mennyiségben, úgy szinte szmaragd, topáz, beril oly nagy mennyiségben s oly szép és szokatlan nagyságu példányokban, hogy az Ural ezen része Oroszország kincstárának tekinthető.

A hegységnek az Ural folyó felső hosszvölgye által hasított része sűrű erdőkkel van borítva, a miért ezen déli részt Erdős-Uralnak is nevezik. Orszk községnél az Ural folyó nyugatra kanyarodik s széles harántvölgyben választja el az Erdős-Uralt a délre huzódó Mugadhsár hegységtől. Orenburg mellett hagyja el a folyó a hegységből nyugat felé kiágazó dombvidéket s innen azután Uralszikig nyugati s innen kezdve egyenesen déli irányban szeli a Kaspi tavat körülvevő al- és mély földeket s Gurjev mellett ömlik a Kaspi tóba.

Oroszország (kel. hossz. 35—78°; éjsz. szél. 44—70°) Europa legnagyobb állama, több mint 5 mill. $\square \frac{7}{10}$ nyi területtel, melyen 72 millió ember tartózkodik.

Területének legnagyobb része síkság vagy csekély emelkedésű dombvidék; magasabb hegyek csak határain találhatók.

A terület gazdagon van öntözve s különösen közepe táján s déli részének egyes vidékein felette termékeny. A lakosság főfoglalkozása éjszaton az állattenyésztés, délen a földművelés. Ipar és kereskedés még csak kezdetleges. Ennek emelésére és felvirágoztatására az újabb időben mindinkább nagyobb gondot fordítanak; a napról napra növekvő vasútvonalak ép úgy, mint a nagyszámú hajózható folyók s az azokat összekötő csatornák iparának fejlesztésére igen jó hatással vannak s a belföldi termények értékesítését is nagyban előmozdítják.

A lakosság zöme orosz, kisebb számmal lengyelek, finnek s tatárok, németek s más kisebb nemzetiségek is laknak területén. A lakosok legnagyobb része görög keleti vallású; róm. katolikusok, protestánsok, zsidók és mohamedánusok is szép számmal vannak; sőt Oroszország keleti részének nomád népei között még pogányok is találhatók.

Természeti tárgyak.

1. Ásványok.

1. A malachit előfordul gömbös darabokban vagy mint bekérgezés. Színe élénk zöld. Aczélkással karczolható. A tűzben megfeketedik, izzó szénen megömlik és rézgömböt ad, savakban pezsgés közben fölölddik. A hol nagyobb mennyiségben előfordul, réznyerésre használják. A szép, nagyobb táblákból szelencéket, drága virágtartókat asztallapokat, s más díszműveket csiszolnak.

2. A grafit tömegekben található. Színe vask fekete vagy sötét acélszürke, fénye élénk fémfény. Tapad az ujjhoz. Igen magas hőfoknál elegendő levegő hozzájárulása mellett tökéletesen eléghető. A grafit irónok készítésére szolgál, melyeket vagy faragnak a nagyobb darabokból, vagy tésztává gyúrott porából sajtolnak. Továbbá használják még tűzálló olvasztó edényeknek s a vaskemencék befeketésére.

3. A platina rendszerint apró szemecskékben találtaik mint platinahomok, vagy gömbös nagy darabokban. Színe acélszürke; igen hajlékony, nyújtható; kemény acélkással karczolható; 21-szer súlyosabb a víznél. A platina a föld legsúlyosabb testei közé tartozik. Tűzálló sodronyoknak, olvasztó lapoknak és olvasztó edényekre használható. Egykor Oroszországban pénzt is vertek belőle.

4. A smaragd rendszerint hatlapú oszlopokban fordul elő. Gyönyörű szép, zöld színe van. Keményebb a quarcnál. Becses drágakő.

5. A berill hatlapú oszlopokban található. Színe sárgás vagy kékeszöld, többnyire át nem látszó. Keményebb a quarcnál. Ék köveknek csiszolják.

6. A topáz majd mint kristály, majd tömegben fordul elő. Kristály a rhombos oszlop. Színe borsárga, vagy fehére. Átlátszó vagy áttetsző. A quarcnál keményebb. A szép, átlátszó darabok díszköveknek csiszolattak.

2. Állatok.

1. A bölény (*Bos urus*) az európai emlősök legnagyobbika. Nagy fejű, igen széles domborodott bozontos homlokú, dühös, vad tekintetű állat, vöröslő tüzes szemekkel. Vastag szarvai sarlóidomúlag fölfelé kanyarodtak, nyaka vastag. A bikának nyakát és szügyét hosszú bozontos szőr borítja, mely állán szakállt képez. Színe nyáron fekete, télen barna. Hossza 3 méter, magassága 2 méter. Az előtt egész Európában voltak elterjedve, jelenleg vadon csak Oroszországban Biala mocsáros erdeiben a kormány védelme alatt tenyésznek. A fiatal bölény húsa igen ízletes, kivált ha néhány napig ecetben, vagy vörös borban áztatva volt, megsütve igen finom pecsénye. Bőre oly vastag, hogy csak szíjakra és kötelekre használható.

2. A jávorszarvas (*Cervus alces*) a szarvasok között a legnagyobb, akkora mint egy ló. Rövid nyaka sűrű sörénnyel fődött s elég izmos a lapátos sokágu agancsok viselésére, melyek menetében vízszintesen hajolnak hátára. Felső ajka duzzadt, s az alsónál sokkal hosszabba nyúlt, dereka gömbölyű, rövid; szárjai magasak, farka igen rövid. Szőre durva, télen sötétbarna, nyáron világosabb. Az erdőkben főleg a posványos helyeket kedveli, hol vízi növényekkel, sarjjal, lombbal és kéreggel tengődik; a jártabb vidékeken jobbára éjjel legelész, nappal a sűrű bozótban

kérdzik. Gyáva és félénk állat, de ha felfingerlik, az embert is megtámadja, agancsával, vagy előlábaival levervén összetiporja, máskor a legkisebb zörejre is elszalad. Oly sebesen üget, hogy napjában 40 mértföldet haladhat, futásban álcsulkei ropognak, ha üzőbe veszik, 2 méter magas kerítésen is átugrik. Nagyon vadászszák vagy lóháton üzik és ebekkel hajtják vagy verembe fogják. Husa igen jó ízű és egészséges, combját, nyelvét, fülét és agyvelejét csemegének tartják; szőrét butortömésre használják, bőre kikészítve nevezetes kereskedelmi cikket tesz, csontjait, agancsait és csülkeit az esztergályosok dolgozzák fel.

3. A t o k (Acipenser schypa) teste hosszúra nyúlt öt élű, mely csak az élein máz-, vagy zománcnemű pikkelyekkel van fődve; hegyes ormányba végződő fejét szintén ilyen pikkelyek borítják. Fogatlan lágy szája keresztben áll a fej alatt és előtte négy bajuszsál függ le róla. Kopoltyúnyílása tág, farszarnya egyenlőtlen kétágú; bőre érdes; színe fölül kékesszürke, alul tej fehér. A Fekete és Kaspi tengerből úszik a beleszakadó folyamokba. Fogják jóízű húzáért, ikraiból kaviárt, úszó hólyagjából pedig finom enyvet készítenek.

XII. Európa általános viszonyainak összefoglalása.

1. Határai, fekvése, nagysága.

Európát délen a Földközi tenger mossa, nyugaton és éjszaknyugaton az Atlanti oceanra néz, éjszakon az Éjszaki Jeges tenger által van határolva, keleten az Ural hegységre s délen kis részben a Kaukázusra támaszkodik. Európa tehát többnyire tengerek által van körülvéve s csak kelet felé függ össze Ázsiával (2600 $\%_m$).

Ennek alapján Európát akár a szomszéd, sokkal nagyobb kiterjedésű Ázsia félszigetének lehetne nevezni, ha külső természeti ép úgy, mint összes néprajzi, állami és társadalmi viszonyai nem tennék oly nagyon elütővé Ázsia megfelelő viszonyaitól.

Európa — csak szárazföldjét s nem a hozzá tartozó szigeteket is tekintve — külső alakjára nyugatról kelet felé hosszabb, mint délről észak felé széles. Leghosszabb szárazföldi vonala délnyugatról északkelet felé irányzott. Portugalia délnyugati csúcsától a Kariai öbölíig a hosszúság 5920 $\%_m$. Legszélesebb a Matapan fok és Skandinávia éjszaki pontja között (3845 $\%_m$). Szélessége keletről nyugat felé mindinkább csökken.

Nagysága a hozzá tartozó szigetekkel együtt megközelíti a 10 millió $\%_m$ -t.

2. Vízszintes tagoltság.

Európa partvidéke igen gazdag tagoltságot mutat. Számos, kisebb-nagyobb kiterjedésű félszigetek, mélyen nyulnak az öt környező tengerekbe s kisebb-nagyobb öblök mélyen a szárazföldbe, úgy, hogy e tekintetben földrészünk minden más földrész felett áll. Nagyobb kiterjedésű félszigetei

következők: Kanin, Kola, a Skandináv, Jüti-, Bretagni-, Pyrenæusi-, Apennini-, Balkáni- és Krimi-félszigetek.

A gazdag tagoltság még fokozódik, ha az Európa szárazföldjének kiegészítő részeit képező szigetek nagy számát is tekintetbe vesszük. A szigeteket következő csoportokba foglalhatjuk: Az Éjszaki Jeges tengerben fekvő orosz szigetek, a Jüti- és Skandináviai félszigeteket környező szigetek, a német birodalom éjszaki partvidékeit kísérő szigetsor, a Brit szigetek, a Bretagnet környező szigetcsoport, a Pyrenæusi-Apennini-Balkáni-félszigeteket környező szigetcsoportok.

Európa szárazföldjétől távolabbra esők, de szintén ide számíthatók: Izland és a Spitzbergák szigetcsoportja.

Az Európát érintő tengerek a hajózásra elég alkalmasak; mélyebbek a déli tengerrészek, mint az éjszakiak. Az Európát környező tengerek az Éjszaki Jeges tenger és az Atlanti Oceán. Az utóbbinak egy részét teszi a Földközi tenger is. Mivel ez azonban az Atlanti nyílt Oceánnal csak a szűk Gibraltari szoros által van összekötve — tekintélyes nagyságánál s önálló történeti multjánál fogva — akár különálló belföldi tengerek is tekinthető.

Az Éjszaki Jeges tenger forgalmi tekintetben csekély jelentőségű. Európa testébe mélyebben nyúló részei a Kariai és Fehér tenger. Az utóbbtól nyugatra — Finnország déli mocsaras vidékei által attól elválasztva, de történelem előtti időkben vele összekötve — terül el a Balti vagy Keleti tenger a Bottni, Finni és Rigai öblökkel. A Sund, Kis- és Nagy-Belt, azután pedig a Kattegat és Skagen-Rack összekötik azt, az Éjszaki vagy Német tengerrel, melynek egyik nagyobb öble a Z n i d e r ö b l. A Német tenger nyugati határát a brit szigetek képezik. Délre elválasztja azokat a szárazföldtől a La Manche csatorna, melynek legszűkebb részét Calaisi szorosnak nevezik. A két nagyobb brit sziget között van az Ír tenger az Éjszaki- és Sz.-Györgyi csatornák által összeköttetésben a nyílt Atlanti Oceánnal. Nyugaton még egy nagyobb öblöt képez az Atlanti Oceán a Francia- és Spanyolország közti Biskajai öbölben.

A Gibraltari szoros összeköti a nyílt Atlanti Oceánnal a Földközi tengert, melynek Európa déli partjait közvetlenül mosó részei a Valenciai-, Lyoni- és Genuai öblök, a Liguriai, Tyrheni és Sicíliai tengerek. Az Alpok tövéig benyúló Adriai tengert összeköti az Otrantói szoros a Joni tengerrel. A Balkáni félsziget déli részétől keletre van az Aegæi tenger; a Dardanelák szorosa által össze van vele kötve a Marmara s evvel ismét a Bosporus által a Fekete tenger, melyből a Keresi szoroson át az Azovi tengerbe uthatni.

3. Független tagoltság.

Európa két harmadrésze sík vagy dombos alföld, egy harmadrésze hegyvidék.

A hegyes vidék túlnyomó földrészünk déli területein. Itt találjuk a Pyrenæusokat s a róluk elnevezett félszigetnek velök közvetlen, vagy közvetett összeköttetésben álló egyéb hegyeit. Azután a Gironde és Rhône közti területen a Cevenneket, összeköttetésben az innen éjszakfelé huzódó francia középrendű hegység egyéb ágaival. Azután a Liguriai tengertől a Közép-Dunáig huzódó Alpokat, délen összekötve az Apennini és Balkani félszigetet borító hegységekkel. A Duna által az Alpoktól elválasztva emelkedik a Kárpátok hegláncolata, összeköttetésben a nyugatfelé huzódó Szudeták és Német-Közép-hegységekkel. Külön állók a Bretagnei félsziget emelkedései, a Skandináviai félsziget hegyei, végre pedig a határt képező Ural és a Kaukaszus.

Különálló emelkedéseket tüntetnek még fel a szigetek is: így a brit szigetek és Izland. Kisebb tengerparti szigetek emelkedései a szárazföldi hegység tenger által megszakasztott folytatásainak tekinthetők.

A hegységeknek esetleg a tengerpartig huzódó s abba kiálló, meredek, sziklás végcsúcsait fokoknak nevezzük. Európa szárazföldjének északi csúcsa a Nordkyn, nyugati a La Rocca (Lissabon közelében), déli pedig a Tariffa fok.

Az alföldek legnagyobb része éjszakkéleti Európában van. Itt terül el a nagy Szarmata alföld, éjszakra a Skandináv félsziget felé, nyugatra a Balti és Német tengerpart vidékei felé s délnyugatra az Al-Duna felé huzódva. Kisebb síkságok meg a magyar nagy és kis alföld, a Pó alföldje, a francia folyók szélesebb völgyei s a Pyrenæusi félsziget két nagyobb völgyatlana.

A földfelület ép úgy, mint belsejének alkatrészei felette különbözik. Az Európa területén előforduló nevezetesebb kőzetekkel egyenkint ismerkedtünk meg. Mindezeket az ember egy vagy más módon hasznára tudja fordítani.

De ezen kőzetek csak ritkán és kivételesen találhatók a föld felszínén, többnyire termőföld, azaz elporladt s lekopott kőzetek s elrothadt állati és növényi részek keverékéből álló porhanyós takaró fedi ezeket. Földünk ezen legfelsőbb részét képező földréteget televénynek vagy humusznak avagy termőföldnek is nevezik. A termőföld az azt alkotó részek szerint nagyon különböző, pl.: homokos, agyagos, fekete, szikes és kavicsos földnek. Ezek között mindegyik más és más növényfajok termesztésére alkalmas, s innen van egyrészt azon, kisebb s ugyanazon éghajlatú területeken is, észlelhető, nagy különféség a növényzetben s az abból élő állatvilágban, a mi földünket oly változatossá teszi.

4. Vízrajz.

Földünk felületének legnagyobb részét víz borítja. A vizeket álló és folyó vizekre szokás osztani. Amaz azon terület nagysága szerint, melyet borít, tengernek, tónak, mocsárnak, lápnak neveztetik. Az álló vizekbe

ömlő vízerek, a vízmennyiség szerint: forrás, csermely, patak, folyó, folyam nevet viselnek. Mindezeknek nem megvetendő befolyásuk van a földfelület alakulására, a föld felületén levő növény- és állatélet fejlesztésére és fentartására. Legkiválóbb fontosságúak azonban a folyamok és folyók, mivel ezek által a földfelület azon részei is, melyek a tengertől távolabb fekszenek, azzal közvetett összeköttetésben állanak.

Az Európát környező tengerekről imént volt szó. Nagyobb tavak, még pedig többnyire csoportosan a kelet-európai sík földön, a Skandináviai félszigeten, a német alföldön s az Alpok között találhatóak. Az Apennini és Balkáni félsziget sincs tavak híjában, úgy szintén a magyar terület is két nagyobb kiterjedésű tavat mutathat fel.

Mocsár és láp a víznek és földnek keveréke; ha túlsúlyban van a víz, akkor mocsárnak, ha túlsúlyban van a föld, akkor lápnak nevezetik a terület, melyet ezen keverék borít. Lápokot és mocsárokat ennél fogva leginkább sík területeken s nagyobb, gyakran kiáradó folyók mentében találunk; kisebb területű lápok és mocsárok azonban hegyes vidékeken is találhatóak, még pedig leginkább oly területeken, melyek bő esőzésben részesülnek.

Az ugyanazon tengerbe ömlő folyóvizek összege egy tengerrendszert képez. Európa folyóvizei tehát a Volga és Ural kivételével — mint melyek a Kaspi tóba adják vizüket — s az Éjszaki Jeges tengerbe ömlő Pecsora, Mozen, Onega és Dvina kivételével, mind az Atlanti Óceán tengerrendszeréhez tartoznak s abba részint közvetlenül éjszak és nyugat felé, részint a Földközi tenger közvetítése által déli és délkeleti irányban folynak.

Az Atlanti Óceánba közvetlenül s a Földközi tenger közvetítése által beléje ömlő folyók közötti vízválasztót nem képezik mindig a hegységeknek legmagasabb gerincei, sőt sok esetben a magas hegyormok kikerülésével mélyebben fekvő területeken is húzódik a vízválasztó vonal. Ily módon meg van adva a lehetőség a folyóknak csatornák általi összeköttetése által a különféle tengereket is egymással összekötni s így a kereskedelem útját gyakran tetemesen rövidíteni, a közlekedést gyorsítani és könnyíteni.

Nem csekély végtére földrészünkön az ásvány- és hévvizet szolgáltató források száma. Ezek gyógyhatásuk következtében egyes vidékek — még pedig többnyire hegyes és kevésbé termékeny területeknek — valóságos áldásait képezik.

5. Égalji viszonyok, növény- és állat-világ.

Égalj alattt összefoglaljuk valamely területnek — területi fekvésétől, a tenger közel vagy távol voltától, a sík és hegyes részek váltakozásától, az uralkodó szelek irányától feltételezett — összes hőmérsékleti viszonyait, legszorosabb összeköttetésben a szinte mind azoktól függő, vagy azok által

befolyásolt csapadékkal (eső, hó, harmat, dér stb.). Ezek alapján valamely terület égalji minőségével a legszorosabb összeköttetésben áll ennek állat- és növényvilága (fauna, flora) is. Ha tehát Európa területének égalji viszonyairól van szó, úgy azt a fent nevezett tényezők alapján különféle részekre kell osztanunk.

a) *A Földközi tenger partvidékének*

közép hőmérséklete + 20 és + 15° C. között ingadozik. Ezen terület saját-sága a forró, száraz nyár, nedves őszi és tavasz; a tél havazás nélkül foly le. Innen van, hogy ezen a területen a növényzet folyton zöldelő, s ha pihenésről szó lehet, az nem a téli, hanem a száraz, forró nyári hónapokra esik. Ezen területen tehát a kellőleg öntözhető részekben a folytonos virág-zás és érlelés, vetés és aratás váltja fel egymást — hosszabb megszakítások nélkül. De a kellőleg nem öntözhető területeken a nyári nap forró heve kiperzseli a növényzetet. Innen van, hogy ezen terület a jó legelők hiányá-ban, házi állatokban felette szegény. De ezekre itt felette nagy szükség nincs is, mivel a lakosság az aránylag csekély kiterjedésű, öntözhető terü-leteken leginkább a kerti iparra van utalva.

b) *Az Atlanti Océán befolyása alatt álló rész.*

A nyílt Atlanti Océánra néző terület (a Pyrenæusi félsziget nélkül) déli és éjszaki részei között a hőmérsék átlagos magasságban nagy különbség van ugyan, mindazáltal az egész területet egyaránt jellemző oly jelen-ségeket találunk itt, hogy az egész területet együvé tartozónak kell vennünk. Ezen terület főjellemonása az aránylag igen enyhe tél, s a nyári és téli hőmérséklet csekély különbsége. Jellemzi továbbá ezen területet az egyes évszakokra aránylagosan felosztott esőzés, mely a kövér legelőknek s ebből folyólag a házi állatok nagyobb számban való tarthatásának alapfeltétele annyival inkább, mivel ezek itt télen át is a szabadban legelhetnek. Gabna-neműek azonban ezen a területen — bár dúsán nőnek — kevés magot adnak, úgy hogy ezen terület kiválóan az állattenyésztésre van utalva.

c) *A Balti- és Fekete tenger közötti terület.*

Ezen terület főjellemezője a nyári és téli hőmérséklet közötti nagy különbség. Forró nyár és kemény tél váltakoznak egymással; tavasz és őszi rövid ideig tartó. A tél hidege befagyasztja a folyókat és tengerpartokat, a nyár heve kiperzseli a növényzetet. Lényeges különbséget tesz ezen terület éjszaki és déli részei között a csapadék mennyisége. Éjszakra a nyári esőzés és téli havazás sokkal bővebb, mint a déli részekben. Innen van, hogy éjszaka a növényzet dúsabb és kövérebb, mint délen — amott több a széna és

szalma — itt a mag. Dél-Oroszország és az Al- és Közép-Duna vidékei ily módon Európa gabnatárait képezik, ha csak a nyári időszak kezdetével az eső teljes hiánya a gabnaneműekben a magfejlést meg nem semmisíti. A hosszú tél, mely a legelőket kifagyasztja, a forró-száraz nyár, mely azokat kiperzseli — az állattenyésztésnek nagy hátrányára van, e vidék tehát kiválóan a földművelésre van utalva.

d) *Az Éjszaki- és Jeges tenger partvidéke.*

Ezen területen az uralkodó évszak a 8—9 hónapig tartó tél. A nyári 3 hónap alatt a talaj mindazon által annyira átmelegül, hogy annyi növényzetet fejleszthet, a meynyi szükséges a halászat és vadászat után élő nomád lakosság szolgálatában álló állatok táplálására. Ezen — máskülönben nagyon szegény terület — gazdag nagymennyiségű, izletes halakban, finom pelyheket szolgáltató madarakban, keresett drága prémet szolgáltató állatokban.

6. Népeesség. Nemzetek. Allamok.

Európa lakosai (több mint 300 mill.) a Kaukázusi törzshöz tartoznak. Némely — eredetileg a mongol törzshöz tartozott — néptörödékek, részint az égálji befolyás, részint a megváltozott életmód sa körülakó népekkel való összekeveredés folytán, annyira megváltoztak, hogy ez idő szerint testalkotásuk s színök alig különbözik a Kaukázusi törzshöz tartozó lakosoktól.

Nyelvre nézve Európa lakóinak legnagyobb része az indogermán nyelvcsaládhoz tartozik. Az indogermán nyelvek Európa területén három nagy csoportra oszthatók: román, germán és szláv nyelvekre. A románok Európa délnyugati — a szlávok földrészünk éjszakkéleti — a germánok annak közép részét foglalják el.

Mindezen indogermán népek keresztények. A románok — kikhez a franciák, olaszok, spanyolok, portugálok és oláhok tartoznak — valásra nézve túlnyomólag római katolikusok. A szlávok legtöbbje görög keleti vallású, úgy az oroszok, bolgárok, szerbek és dalmátok; a lengyelek, horvátok, vendek és csehek római katolikusok, a tótok római katolikusok és protestánsok. A germánok között legtöbb híve van a protestáns egyháznak, jó részök a róm. kath. egyház híve.

Az indogermán nyelvcsaládhoz tartoznak a nevezettekén kívül még a görögök, örmények, albánok, cigányok s más kisebb számú néptörödékek; a kelták maradványait — Spanyol-, Franciaország és Nagy-Britannia egyes részein — szinte ide szokták sorolni.

Az ural-altai népecsaládhoz tartoznak a részint protestáns, részint róm. és gör. katolikus magyarok, a túlnyomólag protestáns finnek, esztek

és livek, továbbá lappok s Oroszország belsejében élő apróbb néptöredékek, kik részint pogányok, részint külsőleg a gör. kel. egyházhoz tartoznak. A Török- és Oroszországban élő törökök és tatárok mohamedán vallásuak.

A Szemi nyelvsaládhhoz tartozó zsidók Európa összes államaiban fordulnak elő, legnagyobb számban Orosz-, Török-, Magyarország- és Ausztria területén. Vallásra nézve ezek Mózes vallásuak, de ősi nyelvüket most már rendszeren nem használják, hanem azon ország nyelvét beszélik, a melyben laknak.

Európa népei — kevés kivétellel — mind, földrészünk bizonyos területén állandóan letelepedett lakosok, kik ezen a területen az ipar különféle nemeivel foglalkoznak s részint személy- és vagyónbiztosság, részint a békés foglalkoztatás céljából szorosabban egyesültek s bizonyos, vagy a százados gyakorlat által meggyökerezett szokásokat, vagy a szükséghez mérten hozott törvényeket magokra nézve kötelezőknek elismerték.

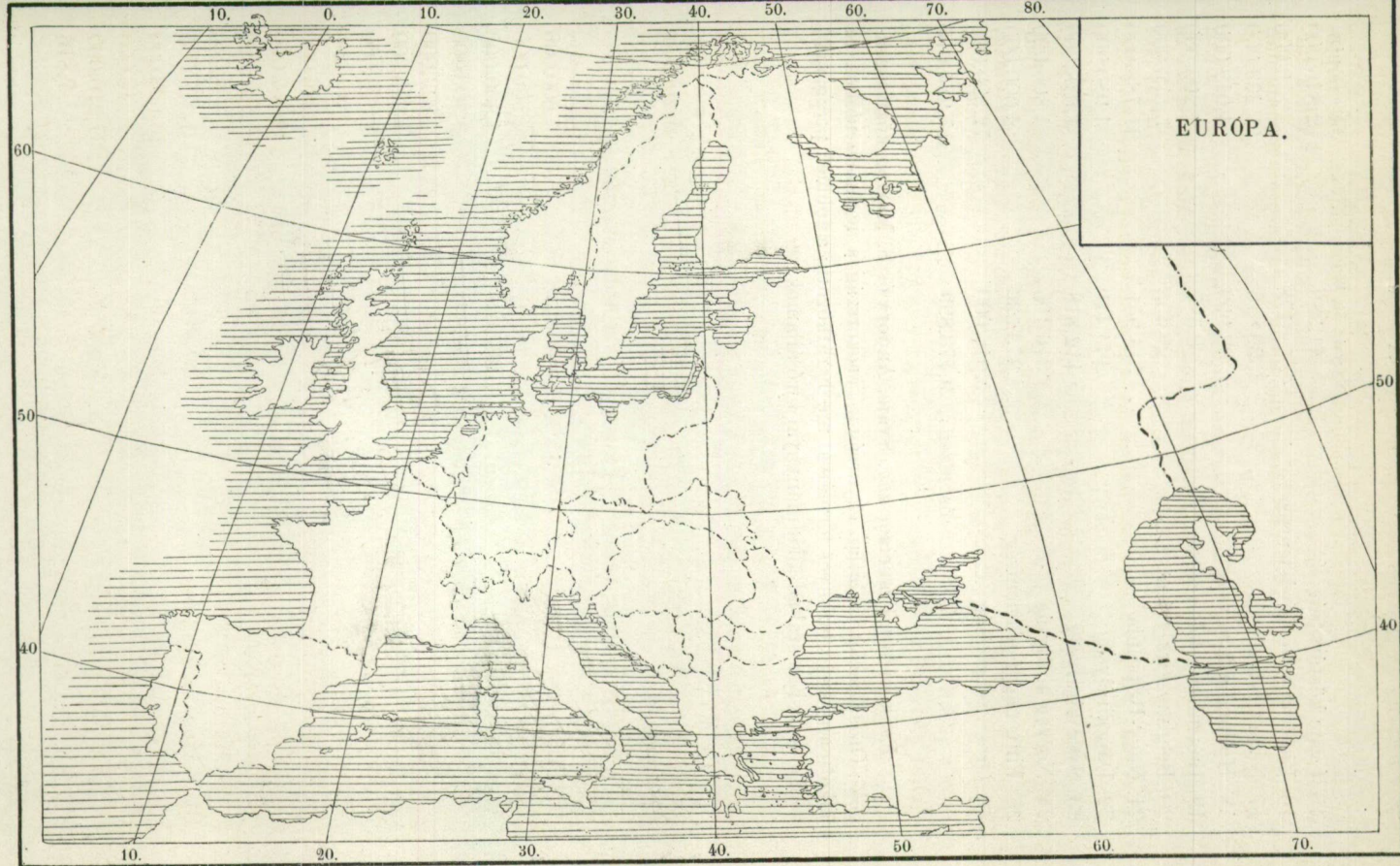
Azon emberek összege, kik ugyanazon törvények alatt együtt élnek, illetőleg, kik bizonyos terület határain belül ugyanazon kötelességek és ugyanazon jogokban osztozkodnak, egy politikai nemzetet képeznek, maga pedig az általuk lakott terület országának nevezetik.

A szerves kormány alatt élő társadalmak, vagyis az államok vagy monarchikus vagy köztársasági szervezetűek.

A monarchikus államszervezet vagy korlátlan, vagy korlátozott; a köztársaságok pedig vagy képviseletiek, vagy tiszta demokrátiák.

Európa államai nagyság és lakosság szerint következők:

	Nagyság $\frac{\%}{m}$ -ben	Lakosok száma
1. A Magyar királyság	323.854	15,600.000
2. Az Ausztriai császárság	300.190	22,500.000
3. A Török császárság (közvetlen)	165.438	4,400.000
Bosznia-Hecegovina	kisebb-nagyobb 54.800	1,100.000
Kelet-Rumélia	függésben 35.387	923.000
Bolgárország	Törökországtól 63.972	1,995.000
4. Rumánia királyság	129.947	5,376.000
5. Szerbia királyság	48.657	1,589.000
6. Montenegro fejedelemség	9.030	286.000
7. Görög királyság	65.229	2,067.000
8. Olasz királyság	296.323	28,437.900
9. S.-Marino köztársaság	61	8.000
10. Portugalia királyság	89.625	4,348.000
11. Spanyol királyság	508.066	16,623.000
12. Andora köztársaság	385	16.000
13. Francia köztársaság	528.577	37,216.000
14. Monaco fejedelemség	15	7.816

	Nagyság $\frac{1}{m}$ -ben	Lakosok száma
15. Svajc köztársaság	41.389	2,846.000
16. Liechtenstein fejedelemség	178	9.000
17. Német császárság	539.816	45,233.000
18. Hollandia királyság	32.999	4,012.000
19. Luxemburg főhercegség	2.587	205.000
20. Belgium királyság	29.455	5,536.000
21. Nagy-Britannia	314.951	34,788.000
22. Dán királyság	144.419	1,980.000
23. Svéd királyság	442.818	4,578.000
24. Norvég királyság	316.195	1,806.000
25. Finn nagyfejedelemség	373.536	2,000.000
26. Orosz császárság	5.046.000	72.500.000
összesen:	9,773.899	317,984.816

Ezek között Franciaország, Svajc, Andora és S.-Marino köztársaságok; Oroszország korlátlan egyúrság; Törökország a legújabb időben az alkotmányosság bizonyos formáival megbarátkozott; a többiek pedig mind többé-kevésbé szabad alkotmánynyal bíró államok.